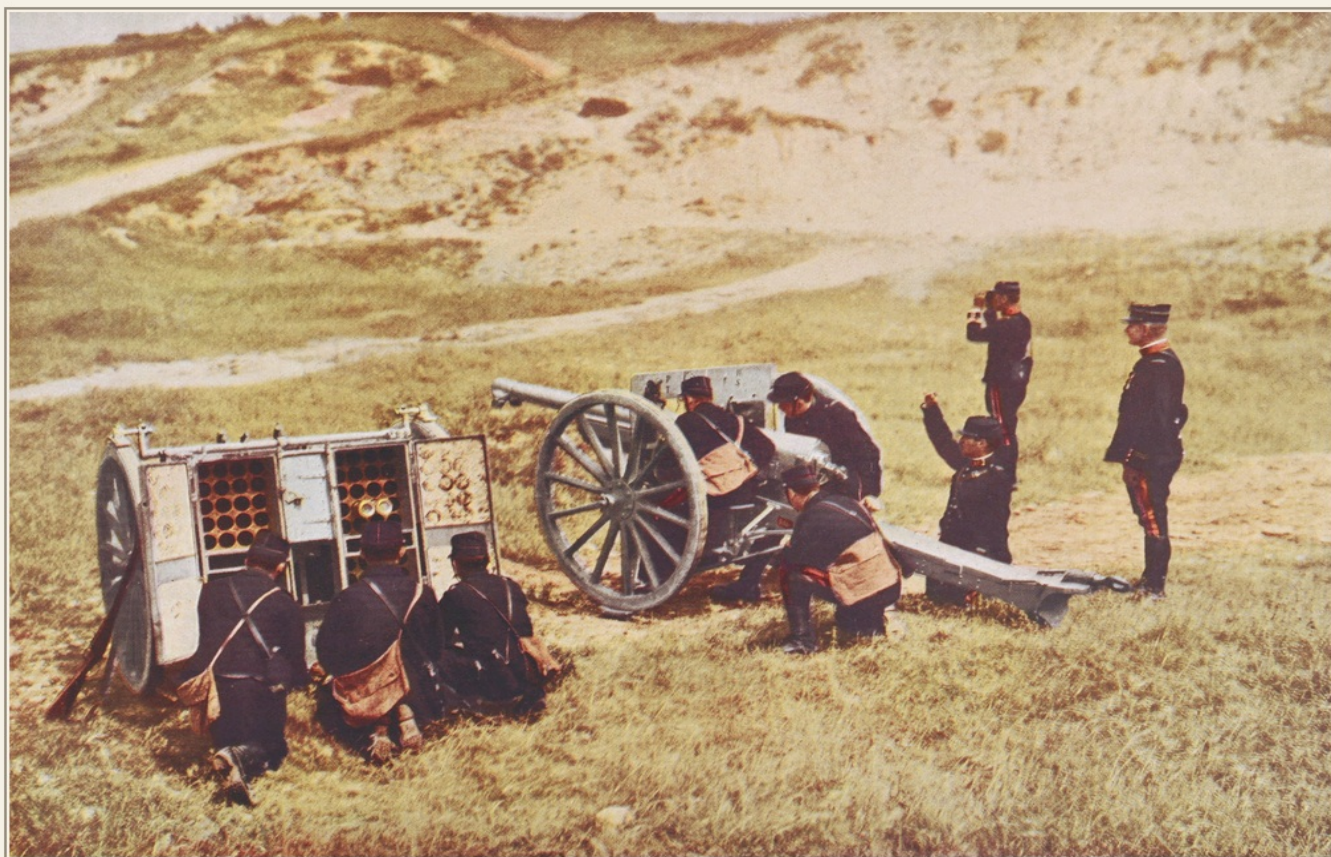

PAUL LINTIER

MÉ DĚLO!

Vzpomínky kanonýra
1914

*Canon de 75 en action, bitva na Marně 1914
autochromie Julese Gervais-Courtellemonta*

I

S BATERIÍ PĚTASEDMDESÁTEK

Tiráž

Mé dělo!

Vzpomínky kanonýra, 1914

S baterií pětasedmdesátek, díl I

Úplný český překlad s vysvětlivkami

Autor: Paul Lintier (13. května 1893 Mayenne – 15. března 1916 Jeandelaincourt, Meurthe-et-Moselle), francouzský spisovatel. Studoval práva v Lyonu, kde založil literární revui *Lyon Étudiant* a do dvaceti let vydal tři drobné knihy. V roce 1913 se dal dobrovolně na vojnu ke 44. pluku polního dělostřelectva v Le Mans, k jeho 11. baterii. Dne 22. září 1914 byl u Fresnières raněn do ruky, v červenci 1915 se vrátil na frontu jako velitel děla a 15. března 1916 padl, zasažen úlomkem granátu. Nebylo mu třiaadvacet let.

Původní název: *Ma pièce. Souvenirs d'un canonnier*. Dílo je volným dílem.

Předloha: vydání Plon-Nourrit et Cie, Paříž 1916; pracovním textem byl korigovaný přepis francouzské Wikisource pořízený podle dotisku z roku 1917. Kniha získala Montyonovu cenu Francouzské akademie.

Předmluva: Edmond Haraucourt (18. října 1856 – 17. listopadu 1941), francouzský básník a ředitel muzea v Cluny, napsal ji pro první vydání roku 1916. Je přeložena celá; poznámka o Lintierově životě na jejím konci je původní poznámka francouzského vydání.

Překlad, úvod a vysvětlivky: Staré texty. Překlad vznikl s pomocí umělé inteligence a prošel nezávislým kontrolním čtením proti francouzské předloze; dělostřelecké názvosloví bylo ověřeno podle české vojenské terminologie. Přeloženo je celé dílo: věnování, předmluva a všechny čtyři části deníku od 1. srpna do 23. září 1914. Není to vědecká edice.

Obálka: Jules Gervais-Courtellemont (1863–1931), *Canon de 75 en action, bataille de la Marne* — pětasedmdesátka v akci, bitva na Marně —, autochromie z roku 1914, zde podle tiskové reprodukce; převzato z Wikimedia Commons (soubor „Gervais-Courtellemont 3.jpg“), předloha z Gallicy, digitální knihovny Francouzské národní knihovny. Volné dílo. Snímek je dobová scéna pořízená pro fotografa, nikoli záběr z boje.

Vydal: JUDr. Libor Petříček (Staré texty), Březenská 2466/4, 182 00 Praha 8, www.stare-texty.cz

Výroba: Staré texty; elektronická publikace ve formátech EPUB a PDF

Vydání: první, elektronické

Rok vydání: 2026

Autorská práva: © Libor Petříček (Staré texty), 2026, k redakčnímu zpracování. Šíření podle licence CC BY-NC 4.0 (viz níže).

Text byl v tomto znění poprvé publikován na www.stare-texty.cz/knihovna/.

O Starých textech

Staré texty jsou digitální knihovna českých překladů historických pramenů z volného díla – pamětí, cestopisů, kronik a dalších svědectví lidí, kteří u událostí sami byli. Knihy jsou zdarma ke stažení ve formátech EPUB a PDF na www.stare-texty.cz. Překlady vznikají s pomocí umělé inteligence; u každé knihy je uvedeno, z jakého vydání se překládalo a co je přeloženo.

O zakladateli

Staré texty založil a provozuje JUDr. Libor Petříček, advokát se zálibou v historii. Cílem projektu je zpřístupnit českým čtenářům původní historické prameny, tedy svědectví očitých svědků, zdarma a v češtině.

Volné šíření

Tuto knihu můžete volně šířit, kopírovat, tisknout, upravovat i dále publikovat, avšak nikoli komerčně (licence Creative Commons Uveďte původ – Neužívejte komerčně 4.0, CC BY-NC 4.0). Podmínkou je uvést jako původní zdroj Staré texty s odkazem na www.stare-texty.cz, například: „Zdroj: Staré texty, www.stare-texty.cz“.

Chce-li kdo knihu použít jinak, než jak je uvedeno výše, musí k tomu mít předchozí souhlas provozovatele Starých textů. O souhlas lze požádat e-mailem na liborpetricek@gmail.com.

Obsah

Dvacetiletý u děla	5
Věnování	7
PŘEDMLUVA	8
ČÁST PRVNÍ	12
ČÁST DRUHÁ	21
ČÁST TŘETÍ	35
ČÁST ČTVRTÁ	77

Dvacetiletý u děla

Paul Lintier se narodil 13. května 1893 v Mayenne, v malém městě na západě Francie, kde jeho rodina žila a kde dnes leží i on. Byl určen pro obchod, k němuž neměl chuť, a tak odešel do Lyonu studovat práva. Založil tam literární revui *Lyon Étudiant*, přispíval do lyonských listů a do svých dvaceti let vydal tři drobné knížky: *Un propriétaire* (1912), *Un croquant* (1913) a studii o malíři Adrienu Basovi (1913). V roce 1913 se dal dobrovolně na vojnu — ke 44. dělostřeleckému regimentu v Le Mans, k 11. baterii. Bylo mu dvacet.

Tahle kniha je deník, který si vedl od 1. srpna do 23. září 1914, od prvního dne mobilizace do dne, kdy ho odvezli raněného z fronty. Psal ho, jak říká Edmond Haraucourt v předmluvě, na koleně, den za dnem a někdy hodinu za hodinou, a během uzdravování ho pročistil a dotáhl. Haraucourt (1856–1941), spisovatel a tehdejší ředitel pařížského muzea Cluny, ten dvoufázový vznik vystihl přesně: poznámky patří básníkovi, redakce umělci. Ve výsledku není v textu nic literárního. Je v něm vidění.

Cesta jedné baterie

Lintierův 44. regiment byl sborovým dělostřelectvem 4. armádního sboru generála Boëlla, který na začátku války podléhal 3. armádě. Co deník popisuje, lze krok za krokem porovnat s dějinami sboru, a sedí to:

Po nakládání v Le Mans se sbor soustředil severně od Verdunu — v knize je to vystupování z vlaku v Charny. Od 10. do 21. srpna kryl oblast Muzeray a Saint-Laurent-sur-Othain; 10. srpna se u Mangiennes strhl boj, o němž se v deníku mluví. Od 21. srpna sbor postupoval na sever k Virtonu a vstoupil do bitvy v Ardenách: to je 22. a 23. srpen, Torgny, Latour, nejtěžší stránky knihy. Následoval ústup k Meuse a za ni, Marville, Taily, Stenay, Beaclair.

Od 2. do 7. září byl sbor po železnici přepraven na severovýchod od Paříže; pěchotu 7. divize dovezly v noci ze 7. na 8. září k Nanteuil-le-Haudouin a Silly-le-Long zčásti pařížské taxíky, ty, kterým se dodnes říká taxíky od Marny. Lintier je té noci viděl na cestě. Od 8. do 10. září se sbor bil v bitvě na Ourcq, v sektoru 6. armády generála Maunouryho; proto je v knize citován rozkaz armády s jeho podpisem. Pak postup k Aisně a Oise, Compiègne, Lassigny — a 22. září 1914 ve Fresnières konec.

Ruka a palec

Lintiera zasáhlo do ruky. Na obvazišti mu chtěli palec amputovat; on z obvaziště odešel, dostal se na jiné do Canny-sur-Matz a palec si zachoval. Z Ressons ho odvezli vlakem do zázemí; podle francouzských údajů skončil v nemocnici v Mayenne, ve svém rodném městě.

Kniha vyšla u pařížského Plon-Nourrita roku 1916 pod titulem *Ma pièce. Souvenirs d'un canonnier* a Francouzská akademie jí udělila Montyonovu cenu. Octave Mirbeau ji podle francouzských údajů chtěl podpořit pro Goncourtovu cenu za rok 1916; ta pak připadla Henri Barbussovi za *Le Feu*.

Lintier mezitím odmítl superarbitraci a v červenci 1915 se vrátil na frontu. Druhý svazek, *Le tube 1233*, si vedl jako velitel děla v Alsasku a v Champagni; vyšel posmrtně v roce 1917, s pasážemi vyškrtnutými cenzurou. Dne 15. března 1916 padl Paul Lintier u Jeandelaincourtu v Lotrinsku, zasažen úlomkem granátu. Nebylo mu triadvacet. Tělo odvezli do nemocnice ve Faulx a tam ho nejprve pohřbili; od roku 1921 leží v rodinné hrobce v Mayenne.

Týž granát, píše Haraucourt, rozdrtil i dělo, u kterého stál.

Proč to číst

Válečných deníků z roku 1914 je mnoho. Tento je jiný dvěma věcmi.

První je úhel. Lintier není důstojník u štábu ani pěšák v zákopu — je jeden z osmnácti mužů jednoho děla, těsná společnost, která spolu žije rok a pak spolu jede do války. Vidí válku z místa, odkud se o ní málo psalo: od lafety, zezadu, přes hlavu koní, s rukama v postroji a v muničním truhlíku. Technické podrobnosti u něj nejsou kolorit, jsou to pracovní podmínky. Když se v knize mluví o náměru, o kolesně, o zákluzu, mluví o tom člověk, který to dělá.

Druhá věc je ta chladná poctivost, kterou Haraucourt nazývá objektivismem. Lintier nedělá z vojáků hrdiny a z Němců zvířata. Zapisuje strach, hádku o jídlo, ohyzdnou prostitutku na ulici, muže, jemuž týden předtím umřela žena při porodu, i vlastní neschopnost uvěřit, že je válka. Zapisuje i to, že si bezstarostnost drží sám. „Chci si zapisovat den za dnem bajku stejně jako historii,“ píše třetího srpna, „vůbec nejsem v téhle hodině ve stavu rozlišovat pravdu od nepravdy.“ Tak vzniká něco, co je pro dnešního čtenáře cennější než svědectví o bitvě: svědectví o tom, co se v roce 1914 v hlavách skutečně dělo.

Bylo mu jedenadvacet, když to psal.

Ediční poznámka

Předlohou překladu byl text francouzského vydání Plon-Nourrit (zde ve znění dotisku z roku 1917), jak jej zpřístupňuje francouzská Wikisource. Přeložen je celý text včetně věnování a Haraucourtovy předmluvy z roku 1916; poznámka o Lintierově životě na konci předmluvy je původní poznámka francouzského vydání. Ostatní vysvětlivky pod čarou jsou naše.

Druhý svazek, *Le tube 1233*, obsahuje vzpomínku Henriho Bérauda; ta je dosud chráněna autorským právem (Béraud zemřel v roce 1958), a proto do české edice nevstupuje.

Francouzské vydání uvádí místo Lintierovy smrti jako „Jeandelincourt“. Jde o tiskovou chybu: obec se jmenuje Jeandelaincourt a leží v departementu Meurthe-et-Moselle. V předmluvě jsme ponechali znění předlohy, v úvodu uvádíme správnou podobu.

Dělostřelecké názvosloví držíme podle české vojenské terminologie: *pièce* je dělo, *caisson* muniční vůz, *avant-train* kolesna, *hausse* náměr, *maître pointeur* hlavní mířič, *servant* obsluha, *conducteur* jezdec u potahu, *maréchal des logis* četař, *brigadier* desátník. Slovo *ambulance* znamenalo v roce 1914 obvaziště nebo polní lazaret, ne sanitku, a *major* vojenského lékaře, ne hodnost; tak je také přeloženo.

Osobní jména zůstávají ve francouzské podobě. Místní jména také, s výjimkou těch, pro která má čeština ustálený tvar (Paříž, Belgie, Alsasko, Lotrinsko, Ardeny, Marna, Lutych). U řeky Meuse se české podoby rozcházejí a ustálené exonymum neexistuje, proto zůstává francouzský název.

Podle dostupných rešerší vychází kniha česky poprvé.

Věnování

PAMÁTCE

kapitána

BERNARDA DE BRISOULTA¹

*jehož smrt tváří v tvář nepříteli
vehnala do očí spálených prachem
a bezesnými nocemi
ty strašné slzy vojáků*

P. L.

¹ Kapitán Bernard de Brisoult, velitel 11. baterie 44. dělostřeleckého regimentu, tedy Lintierův velitel; padl během tažení roku 1914.

PŘEDMLUVA

Krásná posmrtná kniha, a nejspíš dokonce vrcholné dílo. Zprávu o zjevení prvotřídního spisovatele nám přináší zpráva o jeho smrti; jedním rázem se dozvídáme, že se objevil dokonalý umělec — a že skončil. Jméno Paula Lintiera, včera neznámé, zůstane; zachytilo se o dnešní epopej: skromný dělostřelec, ztracený v zástupu bojujících, napsal na koleně knihu, která musí být počítána k nejživějším svědectvím velké války a zůstat tu po nás jako nesrovnatelný dokument, nabídnutý všem, kdo budou později studovat duši a činy tohoto pokolení hrdinů, jímž byla Francie zachráněna.

Paulu Lintierovi nebylo ještě třiatdvacet let, když padl na poli čestném, 15. března 1916; právě tehdy dokončoval korektury svého svazku, cestovního deníku napsaného na začátku války, v dojmavých měsících srpnu a září 1914. Bylo mu tedy přesně jedenadvacet, když tyto obdivuhodné stránky psal, a musíme si jeho věk přesně zapamatovat, abychom v celé jejich závažnosti docenili vysokou hodnotu muže, který se v tom dětěti teprve rodil, a ztrátu, jíž to je pro francouzskou literaturu, pro budoucnost, pro zemi.

Krásu tohoto díla není třeba dokazovat: aby vám padla do očí, stačí knihu otevřít, kdekoli. Obrazy na tři řádky, scény na dvacet řádků, rychlé detaily, které jen přeběhnou, hodina, jež ubíhá, rozechvělá, proměnlivá, úžasná a ostrá jako válka sama; žádná literatura, žádná fikce, žádná řečnickost ani lyrika, ale ustavičný přízvuk pravdy, velkolepá jednoduchost, jistota slohu, které si vynucují obdiv. Správností a jemností vidění, ať krajín, ať osob, pevností kresby, realismem barvy se potvrzuje malíř; rytmem věty se prozrazuje hudebník: je to umělec úplný. Myslí, cítí a umí to převést. Jeho dílo nese v sobě všechny tři prvky života: myšlenku, srdce a formu. Paul Lintier je mistr.

Byl jím od svého počátku. Abychom tento vskutku podivuhodný případ dobře pochopili, musíme se ohlédnout zpátky.¹ Obvykle je literatura mladých subjektivní: téměř vždy mladý básník konstatuje sám sebe, zatímco se domnívá, že konstatuje vesmír. A hle, právě v této době vnitřního vření vydává Paul Lintier po maturitě kritickou studii o malíři Adrienu Basovi²; a tam, hned od prvního řádku, nacházíme větu, která se stane dogmatem: „Dovést techniku svého umění až k virtuozitě a umět se té virtuozity bát...“ O něco dál autor pokojně dodává: „Umění je objektivní.“ Prohlašuje nám to chladně, bez polemického zápalu; klade zásadu, která mu nepřipadá sporná; vyslovuje akt víry: cítíme, že tento axiom umění je pro něj axiomem morálky, jenž má za základ kult pravdy. Otázka, má-li být umění objektivní či subjektivní, se mu slévá s vyšší otázkou, zda člověk má nebo nemá odhlédnout od sebe tváří v tvář pravdě, zda se před ní má sklonit, nebo ji může přetvářet podle své chuti. Nezaváhá: pravda, to je Bůh; před Bohem není svobodný; svobodný bude jen vůči lidem, proti jejichž nátlaku se bude bránit se žárlivou nezávislostí; má nadšení pro otevřenost; svou mravní bezúhonnost povznese až k náboženství. Tohoto evangelia umění se stává apoštolem a do svého apoštolátu vnáší horlivost novice.

Slouží mu přitom nádherný nástroj: jeho oko je jasné, ostré, rychlé; přijímá okamžité snímky obdivuhodně průzračné, a ty se v něm zachytí. S touž pronikavostí vidí na dně bytostí jejich pohnutky; vidí je i v sobě, protože se zkoumá právě tak, jako pozoruje druhé, a co zjistil, to vysloví způsobem svědka, který vypovídá před soudem, bez zahořklosti a bez hněvu, bez ironie, bez krutosti, ale také bez konvenčních ohledů: tak nesmírně obdivuje život a jeho mnohé podoby, miluje ho tak vážnou láskou,

¹ Narozen v Mayenne 13. května 1893; určen nejprve pro obchodní kariéru, k níž necítil žádnou chuť, studuje v Lyonu práva; zároveň tam zakládá *Lyon Étudiant*, literární revui, která vytiskla jeho první pokusy, přispívá do různých lyonských publikací a vydává tři drobné práce: *Un propriétaire*, — *Un croquant*, — *Adrien Bas*. V roce 1913 se dává na vojnu ke 44. dělostřeleckému regimentu. Raněn 22. září 1914 a odvezen do zázemí, vrací se v červenci 1915 na frontu a padne 15. března 1916 v Jeandelinourt na lotrinské hranici.

² Adrien Bas (16. 4. 1884 Lyon – 2. 5. 1925 tamtéž), francouzský malíř a pastelista, krajinář lyonské školy. Lintierova studie o něm vyšla v roce 1913.

s tak čistou nestranností, že se slabostmi nikdy nerozhodl, ale také jim nikdy neudělá tu milost, že by je zakryl. *Homo sum!*³ Týž zákon pravdivosti, který uplatňuje ve svých popisech, bude bez zakolísání vládnout i jeho morálním posudkům: jeho objektivismus se potom bude jmenovat upřímnost a potvrdí zároveň myslitele i moralistu.

Zrovna jako umí pohledět na krajinu, na scénu, na tvář, na oko, na gesto, na tón, umí pohledět i na své vlastní dílo a soudit je; žádná otcovská shovívavost jeho prověrku nezaslepí, naopak: že to vyšlo z něj, je o důvod víc, aby si na to dával větší pozor a byl nedůvěřivý; zná nebezpečí vábivých přehánění a milých omylů: vyhýbá se jim. Je svědomitý až přes míru. Je to svědomí vyzbrojené lupou a kružidlem. Má úzkostlivý smysl pro řád a míru, pro udržení proporcí, jaký se obvykle získává až pozdě, jako odměna za dlouhou práci. Má vrozený smysl pro spravedlnost, který uplatňuje na myšlenky a na slova tak, jak jej uplatňoval na věci a na lidi, a který mu ukazuje jejich hodnotu a jejich postavení, roli, kterou mohou zastat, místo, které mají zaujmout. Má úspornost a přesnost. Nepřipustí část věty, která nepřispívá k pevnosti stavby, ani přívlastek, který ji zdobí nadarmo; jestliže nějaký nález přináší pouze literární efekt, vyřadí ho: všechno, co nemusí být napsáno, napsáno být nemá.

Neublíží však toto předčasné mistrovství svěžesti mladických dojmů nebo vřelosti jejich spontánnosti? Bylo by se toho dalo bát: není tomu tak. A právě to je ten podivuhodný případ, o kterém jsme mluvili výše, ten výjimečný jev, jakási velkolepá zrůdnost: neobyčejné spojení mladosti a zralosti, téměř nepřirozená jednota citlivosti a vědy, dvojakost velkého umělce, který je básníkem svou nedotčenou schopností pocítit pohnutí a doktorem svou způsobilostí formuli vážit a dávkovat. Dojetí mladého člověka nás tím spíš dostane, že spisovatel nesáhl k žádnému umělému prostředku, aby nám je vsugeroval, ale naopak se všemožně snaží je udržet v sobě a dát mu prosvitnout jen tak tak.

Je dobře vidět, jak tato mistrovská kniha nabyla své konečné podoby. Je plodem dvou odlišných okamžiků. V průběhu srpnových a zářiových událostí vrhal voják na svůj zápisník den za dnem, a i hodinu za hodinou, poznámky: to je příspěvek básníka. Během svého zdravení raněný tyto dokumenty cenzuruje a dotahuje: to je úloha umělce.

Rovněž je dobře vidět, jak a jakou výchovou vůle dokázal tento mladý člověk uskutečnit v sobě předčasný rozvoj mužných vlastností. Je samouk; je svým učitelem i svým žákem; disciplínou dospívá k mistrovství ve svém umění i nad sebou samým. Zcela mladý se musel samojediný nutit a namáhat; poznáváme to z výsledku, z vlády, kterou si vynucuje nad svými nervy, z držení, jaké vtiskl svému nadání. Jeho činy v průběhu války, stejně jako jeho věty v průběhu vyprávění, nám dokazují, že vyznává náboženství úsilí a že je pěstoval od prvního mládí.

Není pochyby, že by si toto dítě umělo zařídit svou mužskou existenci s touž přímostí, jaká řídí jeho spisovatelské dílo. Všechno drží pohromadě, všechno se spojuje, duše je jedna a celistvá: bezúhonnost v umění si vynucuje přímost v životě; jedno bez druhého nebývá; energii, jaké je člověk schopen nad listem papíru, si uchová i na ulici, protože se jmenuje svědomí. Paul Lintier jde rovnoměrným krokem, přímo před sebe, cestou, kterou si určil; vidí ji, chce ji; ví, kam vede, ví, jak se má držet, aby zůstal zpříma a došel až na konec; je z těch, kdo se nevzdávají, dokud dýchají, a kdo vstanou, jak jen padnou. Čím byl s perem v ruce, tím bude i se šavlí v hrsti. Zmrzačen a hodný superarbitrace ji odmítá; chce zpátky; vymýšlí, rozbíhá se v žádostech a přímlovách; půjde od lékaře k lékaři, dokud nenajde takového, který ho pošle znovu do boje. Volá s láskou: „Mé dělo!“ Tento jeho výkřik je jen opakováním hlasu, který slyší a který ho volá na jeho místo, svatého hlasu, jenž se mu zdá přicházet odtamtud, ale který ve skutečnosti vychází z něho: hlasu povinnosti. „Mé dělo!“ A bude to také titul jeho knihy. Podepíše ji a vrátí se do ohně. Protože boj neskončil a protože mu zůstala ještě jedna ruka, uznal svůj podíl za nedostatečný a jde si pro celý.

Bohužel. Dostane ho až příliš. Po osmi měsících tažení, které mu vynesou druhý svazek, je zasažen podruhé. Umírá na místě. Týž granát, který ho skolí, rozdrtil na třísky i ten obrovský nástroj, jímž hájil

³ *Homo sum, humani nihil a me alienum puto* — „Člověk jsem, nic lidského mi není cizí.“ Verš z komedie Terentiovy *Heautontimorumenos* (163 př. n. l.), nejčastěji citovaná antická prűpověď o soucitu s lidskou slabostí.

zemi otců.

Vzdejme vši svou úctou poklonu tomuto nedokončenému dílu, této zničené síle. S vážností, kterou si zaslouží dvojnásob, svým nadáním a svou smrtí, vzdejme poklonu velkému muži, jímž bylo toto dítě: obětoval za nás všechno, co měl, všechno, co byl, všechno, čím měl být.

Edmond Haraucourt.⁴

⁴ Edmond Haraucourt (18. 10. 1856 – 17. 11. 1941), francouzský básník, romanopisec a ředitel muzea v Cluny. Nejznámější jsou jeho verše *Partir, c'est mourir un peu* — „Odejít znamená trochu zemřít“.

MÉ DĚLO
VZPOMÍNKY KANONÝRA

ČÁST PRVNÍ

MOBILIZACE

Sobota 1. srpna.

Je válka! Ví se to; mluví o tom všechno. Člověk by musel být blázen, aby válce nevěřil. A přesto se cítíme jen tak tak dojati: nevěříme tomu. Válka, velká evropská válka, to není možné!

Proč by to nebylo možné?

Krev, peníze, tolik krve, tolik krve! A pak, už tolikrát se říkalo: je válka, a byl to mír, co pokračovalo. Mír bude pokračovat i teď. Evropa se nezmění v kostnici proto, že se nechal zabít nějaký rakouský arcivévoda.¹

Na co však od minuty k minutě čekáme, nervózní a nečinní v uzavřených kasárnách, ne-li na mobilizační rozkaz? Do Le Mans přijeli včera večer záložní podkováři všeho věku²; dnes každý vlak přiváží další. Nemají co dělat. Jeden muž v hnědém manšestru se od budíčku dívá z okna na to, jak se po dvoře pohybují dělostřelci a koně. Chvillemi vytahuje z kapsy lahvičku kořalky a lokne si.

Ležím na posteli; Hutin, hlavní mířič prvního děla, můj starší, se vedle mě rozvaluje na své. Kolena vzhůru, podpatky u zadku, kouří. Zdola nahoru si prohlížím svou výstroj. Naklání se. Mechanicky vstávám, abych ji narovnal.

— Hutine!

— Co?

— Pojď na litr.

— Zde!

Na kasárenském dvoře je dnes méně hlučno než obvykle. Nikde jezdci vracející se z cvičiště a vypřahující před stájem potahy. Není slyšet rozkazy důstojníků a velitelů děl, kteří ve stínu platanů řídí dělostřelecký výcvik. V jednom koutě máže správce parku svá děla; jeden jezdec vede koně s rukama v kapsách a opratěmi přes paži k napajedlu nebo do kovárny. V plném slunci, u zdi remontních stájí, několik ordonanců bez přesvědčení čistí koně. Jen řada mužů, kteří jdou do kantýny nebo se z ní vracejí, kreslí jednu z úhlopříček dvora jako černá linie hmyzu na bílém šterku cesty. Před kantýnou se lidé bijí o pití. Je horko.

Stále nic. Je poledne. Čekáme. Jestli to i tentokrát byl jen falešný poplach!

V bílých pracovních blúzách bloumají dělostřelci, jimž nepřítomnost výcviku nechává nečinné ruce, po čestném dvoře a čekají na zprávy. Na place de la Mission se u zavřené mříže tlačí zvědavci, nikdo neví proč. Jsou to hlavně ženy. Před nimi přecházejí kanonýři, usmívají se, vypínají se, čepici na uchu, už teď vypadají jako obránci.

U strážnice, která slouží jako místo pro návštěvy, ale kam se nikdo neodváží návštěvníky zavést kvůli blehám, jež se tam v tuhle dobu rojí, přicházejí ženy, matky, sestry, přítelkyně, obejmout své vojáky. Všechny jsou odvážné. Svoje pohnutí skrývají. Ale úzkost jim vyostřuje rysy, rýpe jim do čela, dělá je

¹ František Ferdinand d'Este (1863–1914), následník rakousko-uherského trůnu, zavražděný 28. června 1914 v Sarajevu Gavrilem Principem. Atentát se stal záminkou k vyhlášení války Srbsku a spustil řetěz mobilizací.

² *Maréchaux*, tedy podkováři. Dělostřelecký pluk potřeboval při mobilizaci na svoje stovky koní desítky kovářů a podkovářů; povolávali se ze zálohy všech ročníků.

staršími. A pak mají namodralá víčka, oči nepokojné a hluboké. Jejich pohledy se neodvažují spočinout, jako by se bály, že se v nich vyčte ta úzkost a ty hrůzy, proti nimž se žádná z nich nedokáže obrnit. Když odcházejí a prochází malou brankou pod kaštany, poté co viděly dělostřelce zmizet v chodbě v zadní části kasáren, pohnutí z nich najednou vyrazí velkým vzlykem, který je samy překvapí. Honem, téměř zahanbené, s kapesníkem přitisknutým na ústa, zahnou ostře do rue Chanzy, jako by všichni ti muži, co tu stojí, nerozuměli jejich bolesti.

Čtyři hodiny. Vycházím s četařem Le Méem: zvláštní povolení od kapitána. Jdeme do mého pokoje v rue Mangeard uložit jeho vycházkovou uniformu, nějaké papíry a kufr.

Chystáme se spolu povečeřet. Otevřel jsem starý bordeaux. Le Mée mě chytí za paži:

— Poslouchejte!...

Z ulice stoupá otevřeným oknem velký šum. V témž okamžiku námi oběma projde něco magnetického, nevyslovitelného a přesného. Podíváme se na sebe... Láhev zůstala nakloněná nad okrajem skleničky. Říkám:

— Je to tady!

Le Mée přikývne čelem. Běžíme k oknu. Na ulici, směrem k dělostřeleckým kasárnám, je vidět vlnu hlav. Všechny tváře odrážejí týž výraz zděšení, úzkosti a pomatení. Ve všech očích přechází stejná podivná fosforescence. Ženské hlasy se chvějí, zadržávají.

— Tak tedy, Le Mée, na vaše zdraví, a abychom si za několik měsíců mohli připít spolu.

— Na naše štěstí!

Klusem, šavli pod paží, se vracíme do kasáren. Tu noc spíme ještě ve svých postelích.

Neděle 2. srpna.

Tornu mám připravenou. Do pláště jsem svinul kapesníky.

Po světnicích chodí četař.

— Všichni muži do kanceláře!

Vrchní četař začíná rozdávat vojenské knížky a identifikační známky.

Na mé je z jedné strany „Lintier Paul“ a pod tím „E. V. (dobrovolně přihlášený). Roč. 1913“³; z druhé: „Mayenne, 1179“.

V kanceláři by bylo slyšet mouchu přeletět. Na okamžik mám vidinu bojiště, mrtvých ležících na okraji jámy, které jakýsi poddůstojník ve spěchu identifikuje, než je zahrnou. Je to jen velmi krátké pohnutí.

Především *velká událost* přerušuje jednotvárnost našeho kasárenského života. Vypadá to, jako by nám nějaká zaslepenost nedovolovala uvidět budoucnost dál než za přípravy k odjezdu. Ta bezstarostnost mě překvapuje: a přece ji mám s ostatními.

Je to rozhodnost, odvaha? Trochu, velmi málo... Věříme té válce vůbec? Nejsem si tím jist. Nelze si představit, jaká by byla, nelze odměřit její hrůzu. Nesvívá nám hrdlo.

Pohled z okna kasáren: muž, mladý, jehož mobilizace povolává hned prvního dne, právě přešel práh domu. Jde pozpátku, prsty nad očima, aby přes slunce zahlédl milovanou tvář tam nahoře, v jednom z oken druhého patra. Ona, blondýna, velmi mladá, nesmírně bledá, za muselínovými záclonami, hledí, jak odchází, netroufá si zřejmě ukázat tomu, kdo odchází, svou rozvrácenou tvář a oči plné slz. Stojí,

³ E. V. = *engagé volontaire*, tedy dobrovolník, který se přihlásil sám, nikoli odvedenec; „ročník 1913“ je odvodní ročník, podle kterého se počítala doba služby. Druhá strana známky nese odvodní obvod a matriční číslo.

zpřímá u záclon, s prsty rozestřenými na hrudi v tragickém postoji bolesti. Právě když má zmizet v zatáčce ulice, náraz otevře okno dokořán a na sekundu se ukáže. Muž ji už nemohl vidět. Udělá dva potácivé kroky vzad a zhrouť se do lenošky, schoulená, s tváří v dlaních, zmítaná vzlyky. A tu v polotmě pokoje zahlédnu služku v bretonském čepci, která jí přináší docela malé dítě.

Poledne. — Opouštíme kasárna a jdeme se ubytovat ve kvartýru, který nám mobilizace určila. Čtyři kroky po avenue de Pontlieue, a jsme tam.

Právě v moštárně Toublanc se na válečné nohy postaví 10. a 11. baterie 44. dělostřeleckého regimentu.⁴

Nemáme co dělat, jen rozestlat slámu na spaní. Nějaký motor na chudý plyn bez přestání vytlouká dvojdobý takt, po chvíli otravný... Na dveřích volných budov jsou křídou neumělou rukou napsány přidělené prostory.

Stáje našeho děla jsou zřízeny pod přístřeškem otevřeným z jedné strany, kde na sudech nahromaděných vzadu leží postroje. Byly by to pohodlné stáje, kdyby nebylo blízkosti špinavých latrín, které je zamořují.

Ubytování mužů zařídili v hloubi sadu s rybízem a broskvoněmi, v chatrči, která podle všeho uniká zřícení jen díky objetí vinné révy a loubince, jež si na jejích sešlých zdech vážou a mísí větve. Hrozný jsou už velké. Příští sklizeň bude krásná... Kde budeme, až přijde vinobraní?

Člověk se jen taktak zajímá o to, jestli je válka vyhlášena: několik diplomatických větiček vyslovených nebo k vyslovení! Válka je už skutečnost. Je to cítit. Kdy odjedeme? To je otázka, která nás zaměstnává téměř výhradně. Nikdo na ni neumí odpovědět.

Muži jsou pořád veselí, bezstarostní, mnohem méně nervózní než včera. Necítím na své mysli tíhu těch ohromných starostí, které jsem pro takovou hodinu předvídal. Rád bych se všech svých kamarádů zeptal: „Věříte svým srdcem, že za několik dní budeme v ohni?“ A kdyby mi odpověděli „Ano“, obdivoval bych je, protože jestli já stojím klidný před rozevřenou propastí, je to proto, že ji moje citlivost ještě nesondovala.

Opakuji si: „Je válka, hrozná, krvavá válka, možná už brzy smrt pro mě.“ Necítím žádné pohnutí. Nevěřím. Je pravda, že před mrtvolou někoho velmi blízkého také v první chvíli smrti nevěříme.

Sedím na bedně a píšu tyto poznámky na dno sudu. Správce stáje, který mě už chvíli pozoruje, přijde nahlédnout přes rameno:

— Hrome! povídá, ty toho máš v makovici!

Pondělí 3. srpna.

Dnes ráno se ještě neví, jestli je válka vyhlášena, ale říká se, že Metz byl vypálen⁵, a někteří dokonce tvrdí, že Metz je dobyt. Francouzské aeroplány a vzducholodě tam měly vyhodit do vzduchu prachárny pevnosti. Říká se, že Garros zničil zeppelin s dvaceti důstojníky na palubě.⁶ Říká se, že na hranici si naši letci losovali, kdo se vrhne na nepřátelské vzducholodě. Říká se, že Němci včera na třech místech přešli naši hranici. Včera se ale říkalo, že naši vojáci proti vůli svých velitelů vnikli na německé území. Říká se... říká se... říká se zároveň to nejrozumnější i to nejšílenější.

Čemu věřit? Zřejmě ničemu: to by bylo nejlepší.

⁴ 44. pluk polního dělostřelectva měl posádku v Le Mans a patřil k 4. armádnímu sboru. Lintier sloužil u jeho 11. baterie.

⁵ Metz patřil od roku 1871 Německu a byl jeho nejsilnější pevností na západě. Zpráva o jeho dobytí, která kolovala 3. srpna 1914, byla nepravdivá; město zůstalo německé po celou válku.

⁶ Roland Garros (6. 10. 1888 – 5. 10. 1918), proslulý francouzský letec, před válkou první, kdo přeletěl Středozemní moře. Zničení vzducholodi, o němž se v srpnu 1914 vyprávělo, není doloženo — je to jedna z fám, jaké Lintier zaznamenává. Garros byl sestřelen v leteckém souboji u Vouziers den před svými třicátinami.

Ale na zprávy se čeká. Když je člověk má, pokrčí rameny; a přece, když hlásí úspěchy, tolik by jim chtěl věřit, že většina skeptiků čeká na rázné tvrzení, aby se nechala přemoci.

Chci si zapisovat den za dnem bajku stejně jako historii. Vůbec nejsem v téhle hodině ve stavu rozlišovat pravdu od nepravdy.

V těchto spěšně psaných listech se snažím jen o jedno: zachytit to, co dohromady vytváří duševní stav vojáka ztraceného v zástupu vojáků. V tomto smyslu je bajka nebo pravda jedno a totéž. Teprve později, nesejde-li tento zápisník se mnou do „díry“, někde tam, mohly by tyto poznámky snad posloužit historii legendy. Historie legendy: to je celý svět!

Mám kdy psát. Za stůl mi slouží hoblice. Za mnou koně mého děla nepravidelnými rázy tloukou do betonu přístřešku. Bylo by mi tu dobře, ale ty latríny páchnou!

Říká se, že se budeme nakládat v pátek. Na Berlín! Na Berlín!⁷

Berlín, to je cíl. Mluví se o něm každou chvíli. Ale nebyl to tenhle refrén, který se před čtyřiačtyřiceti lety, přibližně v témž období roku, skandoval podpatky? A přece, jaké nazítí! Ta historická vzpomínka mě tísní. Předpojatost!

Vstoupí Anglie na scénu po našem boku proti Německu? Anglie je velká neznámá téhle hodiny. A přesto se tu o ní téměř nemluví.

Na Berlín! Na Berlín!

Z toho se nedostaneme.

Začínám se přesvědčovat o skutečnosti událostí. Ale horečka odjezdu a podráždění z toho, že nevíme nic přesného, už dávají nervům zimničný pohyb, který nedovoluje obhlédnout blížící se hrůzu v celku.

Spřáháme koně; stavíme potahy našeho děla.

Jedno dělo palebné baterie pětasedmdesátek se skládá — co do materiálu — z vozu s kanónem a z muničního vozu, každý tažený šesti koňmi zapřaženými po daumontsku⁸; co do osob ze šesti jezdců, šesti mužů obsluhy, jednoho desátníka a jednoho četaře, velitele děla. Mé dělo, první z 11. baterie, má však navíc velitele čety, desátníka pro řízení palby, trubače a kapitánova ordonance s jeho dvěma koňmi: celkem osmnáct mužů a devatenáct koní. Z těch osmnácti mužů sedmnáct patří k aktivní službě. Už téměř rok žijí týmž životem, každý den cvičili spolu. Tak má toto dělo opravdovou existenci; je to nepatrná společnost se svými přátelstvími, svými nechutěmi a svými zvyky.

Velí jí vlastně téměř sám Bréjard, velitel čety, jako jí velel před mobilizací. Nic se nezdá změněné.

Hubert, nový velitel děla, záložník, myslí teď hlavně na svou mladou ženu, kterou musel po několika měsících manželství opustit, a na svůj statek, kde nechal úrodu nesklizenou.

Bréjardovi musí být čtyřiadvacet. Je to velký, blondatý a hubený chlapec s nepřekročitelnými šedými očima, odhodlanou bradou a tváří bez odlesků. Dal se na vojnu velmi mlád a silou disciplinované práce a metody se právě dostal na dobrém místě do školy ve Fontainebleau.⁹

Desátník Jean Déprez je s Bréjardem v protikladu. Snílek, kterého regiment nudil a kterému perspektiva dlouhých měsíců války nerozjasňuje čelo, Déprez je ve službě slabý člověk, jemuž je výkon jeho autority, jakkoli malý, na obtíž. Vtipný náhlými nápady, obvykle velmi lhostejný, trochu náladový, ale často

⁷ „Na Berlín!“ bylo heslo pařížských davů v červenci 1870 na začátku prusko-francouzské války. Ta skončila porážkou Francie, pádem císařství a ztrátou Alsaska a části Lotrinska — proto Lintiera ta vzpomínka tísní.

⁸ Zápręż po daumontsku: koně jdou ve třech párech za sebou a na levém koni každého páru sedí jezdec, takže spřežení nemá kočího. Způsob je pojmenován po vévodovi d'Aumont.

⁹ Dělostřelecká a ženijní škola ve Fontainebleau, kterou procházeli budoucí francouzští dělostřelečtí důstojníci. Bréjard tedy byl přijat do důstojnického výcviku.

příjemný společník a spolehlivý přítel; kasárenská nečinnost nás dávno svedla k sobě a jsme rádi, že se ocitáme bok po boku ve chvíli, kdy vstupujeme do tažení.

Mezi svým desátníkem a hlavním mířičem našeho děla, Hutinem, v tom gigantickém chvění mobilizace a v očekávání vichřice, nemám žádný dojem osamocení.

Hutin je malý, tmavý muž, vlasatý a s knírem. Krásné černé oči, trochu posměvačné, mu osvětlují pravidelnou tvář. Je energický, prudký, dost ctižádostivý, pomstychtivý, rychlý v rozhodování a snad především inteligentní, schopný přátelství a dokonce oddanosti; mám rád jeho spontánní a bohatou povahu.

Na avenue de Pontlieue postavili rekvírované koně do řady pod platany. Jsou jich stovky, těžká zvířata, břichatá a pokojná, s nádhernými hřívami a vlajícími rousy. Muži v halenách je drží, nehybné u okraje chodníku, otrávené čekáním a hladem. Nedaleko stojí ještě v jednom chumlu podél zdi dělostřeleckých kasáren náhodně vypražené kárky a nákladní vozy, také rekvírované.

Ženy ve světlých šatech, vojáci v uniformě nebo v pracovním, mnozí směšně oblečení, celý barevný zástup se valí avenue. Ve skupinách přicházejí záložníci. Téměř všichni jsou klidní, někteří veselí; jsou mezi nimi opilí a jiní, kteří se zdají být opilí. Viděl jsem plakat jen jednoho. Seděl na balíku slámy a připevňoval si docela nový světlehnědý řemínek k pouzdru na revolver. Slzy mu padaly na nešikovné prsty. Položil jsem mu ruku na rameno. Otočil se a zavrtěl hlavou.

— Taková bída! Žena mi minulý týden umřela při porodu. Osmidenní holčička a nikdo, kdo by se o to postaral!

— A tak?

— A tak jsem ji musel dát do nalezince.

Nejvíce smutku vyjadřují tváře při příchodu pošty.

Kvartýr je uzavřený, ale poddůstojníkům se povoluje vodit muže po skupinách *k napajedlu*, do kavárny přes ulici.

Úterý 4. srpna.

Včera večer v devět — nástup zcela teoretický — otevřel poručík dveře naší chatrče:

— Je vám tam dobře?

— Ano, pane poručíku, v teple jako králíčkům.

— Nemáte nějaké přání?

— Odjet!

— Odjet!... Odjet!

Dnes ráno brousí Pelletier, trubač, Pařížan, který umí trochu všechno, šavle našeho děla. U hoblice, v rukávech, ohání se ohromným pilníkem s hrozným zvukem, po němž přebíhá mráz po zádech a naskakuje husí kůže. Chvillemi se zastaví a velkými rázy, jako posedlý, rozsekává bedny z bílého dřeva, které tam zůstaly v koutě, aby vyzkoušel hroty a ostří.

V hloubi tohoto kvartýru, kde žijeme mezi těmi nejnesmyslnějšími bajkami a čekáme na rozkaz k nakládání, se kolem v ulicích, na blízké trati z Paříže do Brestu, všeobecná mobilizace jeví jako velké nepřerušované burácení hromu v atmosféře nasycené elektřinou.

Jeden můj krajan, Gaget, písař u dělostřeleckého štábu, mi říká, že válka ještě není vyhlášena. Je dobře umístěn na to, aby byl zpraven. Matka mu psala z Mayenne, že si naši myslí, že jsem už ve Verdunu.

Mé dopisy tedy nedocházejí?

Déprez šel k pradeně pro prádlo. V krámě se mu mladá žena, jejíž muž, dělostřelecký desátník, odešel dnes ráno, hodila na krk a začala vzlykat.

Vrací se celý rozrušený.

Skupina mužů obsluhy s několika potahy jela do doků pro náš válečný materiál. Park je zřízen na širokém chodníku avenue de Pontlieue. Platany kryjí naše pětasedmdesátky a naše muniční vozy. Hlídají dva muži s bodlem na pušce. Ženy se zastavují a hledí na děla. Některé vrtí hlavou.

Zdá se, že se budeme nakládat zítra večer. Začínáme se tu nudit; nevíme, čím zaplnit dny. Jdu si lehnout do naší chatrče v hloubi zahrady. Je tam temno a chladno. Slunce otevřenými dveřmi pozlácuje jen velký obdélník slámy, na níž se válejí chlebníky a lesknou zbraně. Světlo je dnes nádherné, tenké, lehké, a jak přichází večer, vzduch se plní těmi muškami, které vířejí a které, jak se říká, ohlašují pěkné počasí.

Mohl jsem na chvíli vyjít. Ženy s červenými očima nás gestem, hlasem, pohledem obalovaly něhou — nás, zvláště nás mladé, kteří odjíždíme první.

— Kdy odjíždíte?

— Zítra... pozítří...

— Kam?

— Říká se Verdun... říká se Maubeuge...

— Tak tedy, hodně štěstí!

Hodně štěstí, vždycky. Je to jako viatikum, které nám z celého srdce dávají na cestu do neznámého.

— Děkujeme!

Středa 5. srpna.

Válka je vyhlášena od 3. srpna. Bojuje se po celé hranici.

Už se ohlašují dojmavé ztráty: v prvních bitvách mělo padnout jedenáct tisíc Francouzů a osmnáct tisíc Němců. Jde o mrtvé, nebo o muže vyřazené z boje?

Pravdivé či falešné, tyto zprávy nás na chvíli tísní. Ale rychle převáží naše neobyčejná bezstarostnost. A pak, byla kdy hodina příznivější odplatě?

Čtvrtek 6. srpna.

Němci vstoupili do Belgie, přes dohodu o neutralitě.¹⁰ Nemyslím, že by to někoho překvapilo. Ale co nás ohromuje a co musí překvapit nepřítele, je horoucí odpor Belgičanů. Němci právě ztroskotali s hromadným útokem na Lutych. Jestli si s nimi poradila belgická armáda sama, jaké naděje nám nejsou dovoleny?

Anglie jde s námi. V téhle chvíli je to jisté. Francouzi, Angličané, Rusové, Belgičané a Srbové pohromadě — rychle uvidíme konec té vojenské moci, o které se říkalo, že je úžasná. Tyto zprávy, tentokrát oficiální, nás činí ještě nedočkavějšími odjet z Le Mans, odjet z tohoto kvartýru, kde se člověk nudí.

¹⁰ Belgická neutralita byla zaručena londýnskou smlouvou z roku 1839, kterou podepsalo i Prusko. Německý kancléř Bethmann-Hollweg ji 4. srpna 1914 označil za „cár papíru“.

Po trati z Paříže do Brestu se téměř bez přestání valí vlaky pěchoty, jezdeckta, vozatajstva. Projíždějí pomalu s velkým řinčením železa po viaduktu, který překračuje avenue de Pontlieue a který hrdinně hlídají břichatí teritoriálové¹¹, vyzbrojení puškami Gras¹² a oblečení do špinavého pracovního, s bodlem na pušce. Ženy, celý zástup žen s dětmi v náručí nebo zavěšenými na sukních, tam čekají v plném slunci. Stojí celé hodiny a hledí na defilé vojenských vagonů vyzdobených zelenými ratolestmi a popsaných naivními kresbami křídou. Na stupátkách, v budkách brzdařů a vlakvedoucích visí hrozny vojáků. Po avenue zvedají mračna prachu vozy na pícninu a rekvírované potahy, které se tu zkoušejí a které se v postroji vzpírají, kopou a nakonec se zapletou do tahů.

Ženy honem ustupují a odtahují děti, aby uhnuly koni nebo hrozivému kolu muničního vozu. Ale zarputilé, horečnaté a jako opojené pohybem, světlem a hlukem zůstávají přesto na místě. A když přejíždí vlak, zvedne se z jejich skupin, které nebezpečí avenue tvoří, přetvářejí, rozhánějí a stlačují, úžasná salva vysokých výkřiků.

U vrat moštárny Toublanc leží na chodníku květiny, stuhy v kyticích, ve svazcích, v dešti, pokrývají lafety kanónů, muniční vozy, kolesny. Ženy a dívky přinášejí hortenzie, mečíky a růže v náručí. Jejich tváře oživené sluncem, pohnutím té hodiny, jejich lesknoucí se oči, jejich vlasy plné světla se objevují uprostřed květin. Protože stráž nesmí nikoho pustit blíž, hází ženy své kytice zdálky. Dělostřelci, kteří dokončují nakládání vozů, jim z konečků prstů posílají na poděkování pusy, jež je zahánějí na útěk.

Jedna mladá snoubenka přišla zabodnout velkou trojbarevnou kytici na bodlo jednoho ze strážných. Mezi květinami se blýská ocel.

Ženy jezdcům jemně zahrazují cestu, aby ozdobily čelenky uzd nebo spony brašen. A nad tím vším se řine krásné srpnové světlo, osvětluje prach, zeleň, oživuje tváře žen i květiny.

Pátek 7. srpna.

Už dávno jsem si všiml prvního pohybu vojáka, který dostane dopis. Rychle ho rozlepí, a aniž ho vytáhne z obálky, spěšně jím prolisuje, aby se podíval, jestli v něm není poštovní poukázka nebo peněžní příkaz: *kůň*.¹³

Při nočním flámu s Déprezem nás osloví ohyzdná ženská, nadmutá, s tlustými tvářemi, již se břicho a hrud' spojují v chvějící se hromadu tuku:

— Čtyřiatřicátý?

— Ano.

— Neznáte náhodou desátníka X...? Popřejete mu hodně štěstí od Alice. On už bude vědět. Alice, ne?... Nezapomenete... Chudák Jojo!...

Pak, když se vzdalujeme:

— Nejdete dál? zeptá se s obvyklým mrknutím.

Déprez zdvořile odpoví:

— Děkujeme. Nemáme čas.

A když ujdeme několik kroků, dodá:

¹¹ Teritoriální armáda sdružovala muže, kteří už prošli aktivní službou i zálohou — zhruba od čtyřiatřiceti let výš. Používala se k ostraze objektů a k týlové službě, ne k boji v první linii.

¹² Puška Gras vzor 1874, jednoranná, ráže 11 mm, na černý prach. V roce 1914 byla beznadějně zastaralá, a právě proto ji dostávaly teritoriální jednotky.

¹³ *Bon de poste* a *mandat* byly poštovní poukázky, jimiž se posílaly peníze. Voják dopis nejprve prohmatával, jestli v něm není; této naději se v hantýrce říkalo „kůň“.

— To je pochůzka, které se neujmu.

Sobota 8. srpna.

Konečně se nakládáme.

Tahle válka pro nás začíná slavností květin. Pod platany na druhé straně avenue čeká zástup žen a prošedivělých mužů. Přicházejí k nám děti s náručemi květin. Matky, které je posílají, se usmívají; ale jak jsou všechny ty ženské úsměvy smutné a zdrcené! Podle jejich namodralých očí je vidět, že právě plakaly, a z koutků jejich rtů je dobře cítit, že za úsměvem jsou slzy blízko. Pro ty malé — protože přes ulici k nám přicházejí docela maličci — je tenhle den krásnější než jezdecká přehlídka. Smějí se, až jim je vidět všechny zuby.

Poslední hodiny dopoledne jsme strávili zdobením vozů a koňských postrojů. Je poledne. Jak se hodina odjezdu blíží, hluk na avenue ustává. Ve stínu zástup znehybní. Čeká se...

Téměř v tichu zavelí kapitán jasným, zvučným a plným hlasem:

— Vpřed!

Ze zástupu se jako ozvěna zvedne velké hurá, hurá, v němž velmi zřetelně zazní dva drásavé vzlyky.

Nikdy nebyl srpnový den jasnější. Zábradlí kolesen, kola děl, spony a háky postrojů, dokonce i ústí kanónů jsou ovázané stuhami a ozdobené květinami. Živé barvy stuh a květin se mísí, slévají se v souzvuk světla na železně šedém lakování našich děl.

Kapitán, pan Bernard de Brisoult, nám dnes ráno řekl:

— Vezměte květiny, které vám podávají, a ozdobte jimi svá děla. Je to drahocenná památka na ty, které zůstávají. Ale buďte klidní, protože právě tak jim dáte nejvíc důvěry, až nás uvidí odjíždět.

Ulice jsou vyzdobené vlajkami. Defilujeme krokem. Odjezd těchto mužů, z nichž se mnozí nevrátí, je opravdu obdivuhodný svou vyrovnaností. Kanonýři se usmívají, nehybní na muničních truhlících nebo oddaní koňskému kroku. Ženy po celé cestě mají tragická gesta na rozloučenou. Jsme pohnutí, ale dostává nás spíš pohnutí toho lidu, který je celý na ulici, než úzkost, která by přišla z nás samých.

Nakládání v docích je snadné, u nástupiště. Obsluhy zvedají materiál na plošinové vagony. Je horko; shodili kabáty, a rudí, s rameny u kol děl, spojují své úsilí na povel „Ó! drž!“ velitelů děl, který se jednotvárně opakuje v nekonečné ozvěně po celé délce vlaku. Jezdci mají velkou práci dostat koně do vagonů. Staří baterijní koně manévr znají, ale rekvírovaní koně se vzpírají. Ve dvou jim provléknou podbřišník ve výši zadku a silou je postrčí na lávky. Když jsou ve vagoně, je ještě potřeba je otočit a stlačit, aby se jich na každou stranu vešli čtyři. Tehdy nastává pekelný rámus okovaných kopyt na deskách a o dřevěné stěny. Jakmile jsou zvířata konečně umístěná a přidržená náprsními provazy, uloží správci stáje do prázdného místa mezi dvěma řadami koní, které stojí proti sobě, postroje a píci na cestu.

Když se vlak rozjede, mám jakousi mráкотu. Zdá se mi, že se mi v hrudi něco láme. Krátce mě sevře úzkost. Vráť se? Ano! ano! jsem si tím jist. Ale proč jsem si tím jist?...

Connéré-Beillé. Sedím na balíku sena mezi svými osmi koňmi. Každou chvíli, přes můj bič, zachňapnou po píci a nadzvednou mi sedátko. Dveře vagonu jsou dokořán otevřené do slunné krajiny.

Neděle 9. srpna.

Vlak jede už patnáct až osmnáct hodin. Jsem správce stáje. To je na takovou cestu místo nejméně špatné. Ležel jsem na seně, které jsem protřepal, a spal jsem s hlavou pěkně zarámovanou v polstrovaných křídlech sedla.

Vzbudili mě koně, téměř všichni nemocní hříběcí nákazou, kteří mi slintali do tváře a kýchali. Už bylo světlo. Nad lukami se ve výši člověka vznáší velmi hustá letní mlha. Slunce, které ji místy proráží, rozsévá v trávě nekonečné jiskření rosy.

Kanonýři sedí v dokořán otevřených dveřích vagonů, nohy visí, a hledí na defilující krajiny. Prázdné vlaky, které se s naším transportem míjejí, straší naše koně, a ti ržou. Kam jedeme? Naši důstojníci to sami nevědí; strojvůdce tvrdí, že to taky neví. Rozkazy má dostat během cesty.

Teritoriálové, kteří hlídají trať, nás na pozdrav při průjezdu vítají zvednutými puškami v napjatých pažích. My máváme biči.

— Dobrý den, staroušci!

— Hodně štěstí, děti!

Remeš! Kanál, zhlédnutý přístav, a potom tu jsou velké světlé krajiny pokryté zralým obilím. Na několika polích je sklizeň jen taktak ve snopech. Téměř všude stojí, nehybná v žáru, a osvětluje svým zlatem pomalé kopce, vznešené a pokojné vlny těchto krásných krajin.

Musím si oči otevřít docela dokořán. Možná za několik dní už neuvidím krásu žní na slunci, jejich bohatý plášť, pod nímž se zjevuje vážné modelování země jako krásná řecká postava pod lehkými záhyby antického závoje.

Jedeme k Verdunu. Vlak jede pomalu. V každé vesnici, v zahradách u trati, na železničních přejezdech nám děti a dívky oběma rukama posílají pusy. Hází nám květiny, a když se transport zastaví, nosí nám pít.

Za soumraku, po jízdě podél nekonečných nákladových nástupišť Verdunu a jeho velkých skladišť zřízených pod zelenými plachtami, se vlak nakonec zastaví v Charny. Jsme na cestě víc než třicet hodin. Zatímco vykládáme, přichází noc.

ČÁST DRUHÁ

POCHODY K NEPŘÍTELI

Přecházíme Meuse.¹ Slunce zapadlo. Západ je rudý a řeka, mezi bažinatými ostrůvky a rákosím u břehů, se v téhle hodině zdá valit krev. Zítřa, možná pozítří, ji bude valit opravdu. V tomhle nerozhodném okamžiku posledního soumraku mě krvavé odlesky Meuse nevím proč dojmají.

Noc se zavírá, jasná noc, v níž mezi hvězdami znepokojeně hledám záblesky světlometů. U cesty, v armádní ohradě pro dobytek, spí nespočetné stádo. V krajině by bylo úplně klidno a ticho, kdyby nebylo velkého dutého hřmění naší kolony v pohybu. Poslední ozvuky dne a první světlo měsíce, který se na východě bude zvedat, se mísí v docela zvláštní rozptýlené jasnosti.

Jdeme na východ, a jak cesta obchází temnou masu vysokého kopce, ukáže se nám měsíc a vykrojí na obzoru velké obrysy jedlí. Zanedlouho baterie zajede do tmavých lesů, kde jezdci cestu špatně hádají. Nikdo nemluví. Chvillemi měsíc průklestem mezi stromy náhle osvětlí muže na koni. Vypadá to, že se to žluté světlo práší. Zablýskne se mosaz, pocínovaný hrnek. Muž přejede, pak další. Stín, na cestě velmi ostrý, jako by splýval s obrysem jezdce a zvětšoval ho. Jinak z kolony ztracené v lesní noci není vidět nic.

Řekli nám, že nepřítel není daleko, někde v rovině, za kopci. Každé rozcestí nás plní strachem z omylu, který by nás zavedl do německých linií. A pak, tenhle první pochod v tažení, v noci, má opravdu fantastickou stránku, která nás jímá.

Před jednou vesnicí kolona zastaví. Po obou stranách cesty jsou utábořená vojska. Pod cestou, v luce, stojí v temném parku dělostřelectvo nebo vozatajské vozy. Je horko přes pozdní hodinu; není daleko k půlnoci. Lehký opar trochu zahaluje lesk hvězd. Na velkých bivakových ohních se rýsují ve stínech rozhalení vojáci, někteří s nahým trupem.

O něco dál, na pastvině, kde 10. baterie už spí, lidé i koně v trávě a v rose, stavíme park.

Spát se musí přímo na zemi a mezi jezdci a obsluhami se rozpoutá lstivý boj o koňské deky. Většina mužů se natáhne pod muniční vozy a pod děla, kde noční vlhkost tak nepronikne. Já, opět správce stáje, musím hlídat koně přivázané bok po boku k provazu napjatému mezi dvěma kolíky. Kopou a kousají se; jejich úvazky jsou příliš volné. Zbaví se jich a utíkají do polí. Moje noc se mění v šílené běhání. Jeden malý černý kůň se nechá honit několik hodin. Nakonec ho popadnu jen tak, že zachřestím několika zrny ovsa na dně chlebníku, který slouží jako žlab.

S bičem v ruce, do kolen promočený rosou, svědomitě vykonávám své povoznické řemeslo.

Pondělí 10. srpna.

Tři hodiny ráno. Přes hvězdy přechází šedý obrys vzducholodě. Naše, nebo nepřátelská?

Za rozednění park oživne. Muži zahalení do dek se vynořují mezi koly děl, zpod truhlíků, ořepávají se a protahují.

Hloubí se ohniště; běží se pro dříví, pro vodu. Hned se v polních kotlících hřeje káva.

Na verdunské cestě začínají defilovat řadové regimenty. Jdou nejspíš do ohně. Dlouhá červenomodrá kolona pěchoty se vlní pružným pohybem lezoucího zvířete. Domy vesnice a zeleň ohrad na chvíli

¹ Meuse (vlámsky a nizozemsky Maas, česky někdy Máza) — řeka, která pramení ve Francii na Langreské plošině, teče Belgií a Nizozemskem a ústí do Severního moře. Ustálené české exonymum neexistuje, proto zůstává v této knize francouzská podoba.

bataliony skryjí. Ale dál, na zlatých stránkách kopců, je vidět — kvůli dálce jen tak tak postřehnutelné — vlnění vojsk na pochodu po zúženém stužkovém pásu cesty. Čekáme na rozkaz zapřáhnout.

Louka, kde jsme utábořeni, se z jedné strany rozpadá v bažiny až k potoku vytékajícímu z mlýna, který běží mezi vysokými travinami, a z druhé strany přechází v dlouhý vlnitý svah posetý snopy. Na východě se vysoký kopec se souměrně harmonickými stráněmi pod žlutým ječmenem a nahnědlou pšenicí jeví na slunci jako hora zlata.

V trávě, za našimi koňmi uvázanými po dělech v rovnoběžných řadách, dělají postroje temné plochy. Lehli jsme si tam na deky. Sedla, postavená na hrušce, nám stíní hlavu. Bezstarostní, rozhalení, břichem ke slunci, dělostřelci spí. Spal bych taky rád, protože jsem umořený nočním běháním. Ale myslím na úzkost těch, které zůstaly tam doma, při zprávě o hekatombách v Alsasku. Nevědí, kde jsem. Všude, kde se bojuje, si mě mohou představovat.

Po cestě následují za řadovými regimenty dělostřelecké kolony. Je devět hodin. Žádný zvuk neohlašuje bitvu.

Nějaký jezdec zatřepe dekou. Vyskočím a Déprez, který podřimuje vedle mě, vyskočí taky. Kanón? Ne, ještě ne.

Alsaská armáda je v Mulhouse. U Altkirchu se strhla velká bitva. Jsme vítězi.² Zpráva je oficiální. Je to začátek odplaty. Ale mluví se o padesáti tisících mrtvých!!

Pohled na vysoké plavé kopce na východě, za nimiž leží náš osud, nás s Déprezem drží v jakémsi magnetickém okouzlení. Tam jsou jiní lidé, masy lidí v rovinách, v lesích, a oni nám dají smrt, jestli ji nedáme my jim.

V drtivém žáru se má mysl vleče těmito myšlenkami a zastaví se před hrůzou těch padesáti tisíc mrtvých rozsetých po alsaských rovinách. Nakonec usínám...

Koně, který si zlomil nohu, zastřelili ranou z revolveru do ucha. Rozporcují ho a nejlepší kusy rozdělí mezi děla baterie.

Dnes nebudeme vrženi do boje. Rozhodne se, že se dá jídlo na oheň. Na boku pahorku, kde je sklizeň ve snopech, staví muži na noc slaměné chýše.

S večerem začíná z bažin a od potoka stoupat vlhký opar. Noc je jasná. Na slaměném loži, Déprez a já bok po boku, v botách a s ostruhami, s pouzdrem na revolver na boku, usínáme s tváří pod hvězdami, které jsou na tomhle východním nebi lesklejší, než jsme je zvyklí vidět.

Úterý 11. srpna.

Hned za rozednění jsme připraveni vyrazit.

Do blízké vesnice, která se jmenuje Ville-devant-Chaumont, přišli ubytovat pěšáci od 130. regimentu.³ Při čekání na rozkaz postupovat se dám do řeči s malým rezavým seržantem s kočičí tváří.

— Ách! povídá mi, vy jste z Mayenne... No! já nevím, jestli se jich z toho stotřicátého do Mayenne vrátí mnoho... Bojovalo se včera... Padlo jich!... Můj batalion je nedotčený, ale ty druhé dva!... Jsou roty, kde nezůstalo deset mužů a žádní důstojníci. To jsou jejich kulometry, co jsou strašné... Co chcete dělat? Dva bataliony proti divizi!...

— Ale proč nenechali zasáhnout alespoň třetí batalion regimentu?

² První francouzský výpad do Alsaska: Altkirch byl obsazen 7. srpna 1914, Mulhouse 8. srpna. Francouzský 7. armádní sbor je však po německém protiútoku musel už 10. srpna vyklidit a stáhnout se k Belfortu. Zpráva o „vítězství“, kterou baterie dostává, byla tedy v okamžiku, kdy k ní dorazila, už překonaná; počet padesáti tisíc mrtvých je dobová fáma.

³ 130. pěší regiment, posádkou v Mayenne a v Le Mans, náležel ke 4. armádnímu sboru jako Lintierovo dělostřelectvo. Odtud ten zájem: jsou to vypravěčovi krajané.

— Nevím... V tomhle člověk nikdy neví.

A dodá:

— Někteří byli úžasní. Třeba poručík X...: zvedl se, vytáhl kord, rozevřel si plášť a pak zakřičel na své muže: „Vpřed, děti moje!“ — a padl mrtev jako špalek... Prapor... Vzal ho nepřítel, dobyl ho zpátky jeden major, znovu se ztratil. Nakonec se ho chopil jeden svobodník a šel ho, než umřel, schovat pod most. Našla ho tam četa od sto patnáctého. A pak nakonec dorazilo dělostřelectvo... tři baterie od třicátého prvního. Vymetlo je rychle. Nechali tam dvě baterie.

Rozkaz vypřáhnout. Takové horko! Ze země stoupá opar a rozkmitává dálky. Chvilími je zmateně slyšet hluk kanonády; ale často dělá iluzi hrkot kárek po cestě. Malé bílé obláčky, které se tvoří na okraji kopců, vypadají jako dýmy granátů. Na okamžik se člověk zmýlí.

Jeden muž od 130. se vrací z bitvy, zbědovaný, bez kepi, bez tornu, bez zbraní. Jak se až sem dovlekl? Oči má zbloudile neklidné. Dělostřelci ho obstoupí. Ale on, s ohnutým hřbetem a kývajícím se hlavou, odpovídá na jejich otázky jediným velkým gestem ruky; mumlá:

— Posekaní! Ách!... Posekaní!...

Potom už není nic slyšet; jeho rty se dál pohybují.

— Posekaní!... Posekaní!...

Lehne si tam, na zem, uprostřed nás, a hned usne, s dokořán otevřenými ústy a bolestnou tvář. Dva kanonýři ho odnesou do blízké stodoly.

Dozvídám se, že právě zatkli kněze z Ville-devant-Chaumont a poslali ho do Verdunu pro obvinění ze špionáže.

Využíváme odpočinku, který nám nechávají, a pereme si prádlo a koupeme se v potoce. Potom, nazí v trávě, povídáme si a čekáme, až slunce usuší naše košile, spodky a ponožky rozložené na louce.

Středa 12. srpna.

Francouz má zalíbení v hrdinských legendách. Zná pravdu o té věci, v níž byly zdecimovány dva bataliony 130. regimentu. Nepodobá se v ničem epickému vyprávění toho malého plavého seržanta s kočičí tvář.

Desátého srpna neměli důstojníci 130. ani tušení, že je nepřítel tak blízko. Několik mužů bylo přepadeno, když šli pro vodu beze zbraní a napůl svlečení. Na tom se rozpoutal boj a 130. se tvrdě bil proti silnějšímu protivníkovi, aniž byl podporován, aspoň na začátku akce, dělostřelectvem, které, protože nedostalo žádný rozkaz, zůstalo ve svých kvartýrech. Tři baterie 31. dělostřeleckého regimentu, které nakonec dorazily, německý postup zastavily. Bojiště nám zůstalo.

A ten poručík X..., který, jak se říkalo, zemřel s odhalenou hrudí, když vedl své muže do útoku, ten ve skutečnosti spadl do velkého potoka, který se jmenuje Loison. Překvapení a chlad vody spojené s pohnutím prvního boje u něj vyvolaly počínající překrvení plic.⁴ V téhle hodině je jeho zdraví zcela obnoveno. To je dobře, protože poručík X... je dobrý důstojník.

Mnoho mužů, kteří vyrazili do útoku příliš brzy, spadlo do řeky také; ta teče lukami mezi velmi nízkými břehy. Zůstali tam, ve vodě po břicho, krytí jako v zákopu, a bojovali. Prapor 130. regimentu desátého srpna ani nevyšel ze svého pouzdra z voskovaného plátna.

Celý den opět projde dlouhým spaním, kuchyní a koupáním v potoce. Několik jezdců odjelo se svými potahy odvázet raněné od 130. do Verdunu.

⁴ Dobové „congestion“ označovalo náhlé překrvení plic po prochlazení, zpravidla se zápalem plic.

V noci, rozložení na snopech na poli pod stále jasným nebem, si před spaním sborově zpíváme.

Ách! kdyby nás ti tam doma, kteří žijí v úzkosti a čekají na naše zprávy, mohli vidět!

Čtvrtek 13. srpna.

Muži od 130. řadového přinesli šedý německý plášť, holínky, hulánskou čapku⁵ a také takovou okrouhlou pěchotní čepici, která se podobá malému sýru.⁶ Tyhle trofeje, zavěšené ve stodole, přitahují zástupy kanonýrů. Patří jednomu šikovateli, který je návštěvníkům předvádí a zvláště upozorňuje na malou trhlinu na zádech pláště.

— Tou dírou umřel ten chlap, co se jmenoval Steinberg, říká; jeho jméno je vytištěné vevnitř. Tady!...

A vypne se, pyšný.

Nečinnost i velké horko nás tíží stejně. Chtěli bychom se bít a trochu se toho obáváme.

Spíme ve stínu dek napjatých mezi kolíky.

Pondělní věc se bude jmenovat boj u Mangiennes.⁷

Pátek 14. srpna.

Koně máme za rozednění opět v postroji a čekáme na rozkazy. Major nechal baterii postoupit na úzkou cestu, která vede k velké verdunské silnici. Koně dupou v potůčku z blízkého napajedla, hrabou a stříkají na nás. Slunce stoupá po nebi. Zůstáváme na místě. Snímáme uzdy a dáváme oves.

Začínají defilovat záložní regimenty armádního sboru: 301., 303., 330.⁸, po levé straně cesty, jejíž pravou stranu zabírá naše kolona. Prach jim bělí kalhoty až ke kolenům. Osmidenní strniště, tvrdá jako pýr, jim špiní a tvrdí tváře. Pláště mají rozevřené a založené do klop pod řemeny výstroje. Je vidět ochlupené hrudi. Pod tíhou tornu jim vystupují krční svaly. Tihle záložníci vypadají vážně, odhodlaně a trochu divoce.

Procházejí v masách se zvukem velkých vod nebo bystřiny přes kameny. Pohled na naše děla jim rozsvítí tvář uznalým úsměvem. Bataliony stoupají na blízký pahorek. Je tam tolik mužů, že už není vidět cestu, ani červen kalhot. Na té pohyblivé stuze dělají kotlíky, lopaty a krumpáče ustavičné jiskření.

Naplnili jsme všechna svá plátěná vědra; pěšáci si z nich při průchodu nabírají hrnek čisté vody. Odcházejí se rty u okraje hrnku a tlumí vlnění svého kroku, aby nic z té drahocenné tekutiny neztratili.

Konečně se baterie dá do pohybu. Ale jdeme docela jednoduše ubytovat do Azannes, čtyři nebo pět kilometrů jihovýchodně od Ville-devant-Chaumont. Nebudeme nijak blíž k nepříteli.

Na cestě zvedají naše vozy, automobily plné vysokých důstojníků, jízdní čtyři myslivců doprovázející prýmkované štáby a vozatajské vozy prach, který nikdy nezřídne. Naše tmavé uniformy jsou hned šedé. Vlasy, řasy, naše patnáctidenní strniště zadržují prach. Pařížské autobusy přestavěné na vozy na rozvoz masa⁹ nás při předjíždění dodělají tak, že jsme bílí jako cesta sama.

— Rekognoskace!

⁵ Čapka (francouzsky *chapska*, polsky *czapka*) — pokrývka hlavy hulánů s hranatým plochým dýnkem, převzatá z polské jízdy.

⁶ Německá polní čepice bez štítku, *Krätzchen*, nošená při službě a odpočinku místo přilby.

⁷ Boj u Mangiennes 10. srpna 1914 severovýchodně od Verdunu — jedna z prvních srážek na tomto úseku. Francouzský 130. pěší regiment byl zaskočen při odpočinku a dva jeho bataliony utrpěly těžké ztráty; německý postup zastavilo až dělostřelectvo.

⁸ Francouzské záložní regimenty nesly číslo svého aktivního regimentu zvýšené o dvě stě: 301. byl záložní regiment 101., 330. záložní regiment 130. Defiluje tedy mimo jiné záloha 130. regimentu, Lintierových krajanů.

⁹ Pařížské autobusy byly po mobilizaci rekvírovány a odstrojené karoserie sloužily armádě jako nákladní vozy; vozy upravené k rozvozu masa se nazývaly *voitures à viande*.

— Co?

— Rekognoskace, předat dál!

Desátníci rozkaz opakují.

Kapitán pobodne koně a prostě nám řekne:

— Budeme střílet.

Major, kapitáni všech tří baterií, trubači a desátníci pro řízení palby tvoří jízdní četou, která se hned tryskem vzdálí.

Projíždíme Azannes, kde jsme se měli ubytovat. Je to nuzná vesnice s nízkými domy, zavalená hnojem. Je vidět, že se tady člověk neodvážil nic podniknout. Není to tím, že by byl kraj kolem chudý, ale ustavičná hrozba války, vpádu, zmrazila každou iniciativu. Když je člověk bídny, má méně co ztratit.

Za Azannes kolona ztichne. Cesta jde podél hřbitova. Pěšáci jeho zdi opatřili cimbuřím a na místech do nich prorazili střílny, přes které jsou vidět hroby, kaple a kříže. Pod těmi zdmi leží v maltovém prachu kusy kvádrů. Dál, na okraji lesa, byla louka rozervána; úzký zákop, obložený záseky, jimž listí dosychá, dělá na bohaté zeleni pastviny velký šrám v barvách planoucího červeného okru.

Před tímto opevněním natáhli ostnatý drát. Nepřítel tedy není daleko.

V jednotvárném hrkotu vozů se člověk uzavírá do sebe. V tomhle čekání na první náraz je obava, úzkost, kterou si člověk musí přiznat. Baterie jede velkými lesy. Je dojímavý ten kontrast mezi cestou, kterou polední slunce dělá oslepující, a temným podrostem, kde úzké klenuté průseky otvírají závratné zelené perspektivy. Jaký krutý boj přepadů a léček se tu vede mezi myslivci a hulány!...

V příkopu stojí kůň s hlavou dole. Z nozder mu v lepkavých vláknech teče hlen. Hluk procházejícího dělostřelectva ho nepohnul. Člověk se ptá, jak to, že mu kostra kyčlí neprotrhla kůži. Jeho boky, které oživuje náhlý pohyb měchu, se jako by za žebry přibližovaly k sobě, jako kdyby z nich bylo vyprázdněno maso i vnitřnosti. Je to zvíře, na které bolí hledět. V polotmě jednoho průseku se ještě pase další opuštěný kůň.

Mezi dvěma lesy se leskne rybník ohlodaný rákosím a sítinou. Temné masy zeleně v druhém plánu zvyšují lesk tohoto stříbrného zrcadla. V dálce dělají těmhle vodám krásný modravý rám vysoké a vznešené kopce, které nám zavíraly obzor z Ville-devant-Chaumont a které jsme obešli. U hráze, kde jde cesta, stojí statek. Na malé pastvině u rybníčních stavidel, ve stínu chomáče bezu, je čerstvý hrob. Do zkyplené země zasadili kříž ze dvou větví spojených hřebíkem. Čtverečkovaný list ze zápisníku, zachycený na drsném výstupku dřeva, nese jméno napsané tužkou.

Ještě dál, na výjezdu z lesa, se naše baterie, do té doby v koloně, rychle rozvinou na boku rozlehlého úvalu a napůl se ztratí ve vysokém ovsu, v němž pěšáci, které lze jen tušit, působí jako mrazení větru na stojaté vodě.

Kde je nepřítel? Jakou cenu mají tyhle pozice a odkud je lze přehlédnout? Chrání nás pěchota vpředu? Jsme horeční, pohnutí. Na pastvině, na kraji ovsa, stavíme svá děla. Kolesny se jedou schovat do lesů. Bréjard nás bez odkladu nechá hroudami hlíny vyhozenými krumpáčem doplnit krytí, které obsluhám poskytuje pancéřovaný materiál.

Za obzor nemáme nic než nehybný oves, nedozírné sklizně horkého kovu, a nebe jednotvárně modré jako v létě. Mířič nenachází ani strom, ani snop, aby podle něj kanón zaměřil. Je potřeba jít zabodnout před dělo rýč. Ani bych netušil, jaké dělostřelecké síly v tomhle poli čekají na nepřítele — víc než šedesát děl — kdybych neviděl baterie zaujímat postavení. Kromě pozorovacích žebříků, na nichž je vidět jako velký černý hmyz na konci stébla kapitány sledující krajinu na severovýchodě, není vidět nic.

Palba je připravena. Ležíme za svými děly a čekáme. Nedoléhá k nám žádný zvuk bitvy. Ordonanční důstojník přináší majorovi rozkazy. Kapitán dá paží, širokým zamáváním kepi, rozkaz přivést kolesny.

— Co?

— Odjíždíme, řekne nám Bréjard, který rozkazy slyšel.

— Němci tam nejsou?

— Nevím. Důstojník majorovi řekl, že čtvrtý oddíl je od nynějška přidělen k 7. divizi.

— A tak?

— A tak čtvrtý oddíl odjíždí.

— Kam jdeme?

— Do Azannes, nejspíš, ubytovat.

Stejnou cestou se, se srdcem trochu sevřeným z toho, že jsme nic neudělali, vracíme k zapadajícímu slunci, celému červenému v prstenci prachu.

V příkopu si kůň s hříběcí nákazou lehl. Ještě dýchá a chvílemi rázem hlavy zahání vosy, které se mu nalepily žlutými tečkami okolo očí a na nozdry.

V Azannes, kde se ubytujeme, mě koně uvázaní pod švestkami v šachovnici, zmoření pochodem, prachem a horkem, nechají po celé čtyři hodiny mé hlídky snít.

Noc je jasná, prošrafovaná světly verdunských světlometů, které na nebi dělají zlaté pruhy; úžasná noc poloviny srpna, nekonečně posetá hvězdami, rozveselená padajícími hvězdami, které po sobě nechávají dlouhé fosforescence.

Vyšel měsíc. Hustým švestkovým listím proráží špatně a nehybný kvartýr zůstává temný. Jen tu a tam udělá žluté plochy na trávě a na zádech koní, kteří spí vestoje. Kamarád, s nímž tuhle noc hlídky dělím, leží ve svém plášti pod velkou hrušní. Přede mnou měsíc osvětluje rovinu. Luka jsou zahalena bílou gázou. Obě armády, všechny ohně zhasnuté, spí nebo se vzájemně hlídají.

Sobota 15. srpna.

Pomáhám Hutinovi čistit dělo.

— Tak co, Hutine, je válka krásná?

— Jestli spočívá v tom, že se bude člověk pořád takhle courat, až do dvaadvacátého září, dne, kdy se ročník pouští domů¹⁰, tak to mám radši než kasárna. Nikdy jsme nebyli tak dobře živení. Jen aby to vydrželo!

— Jen aby to vydrželo! Jenže tady jsou Němčouři.

— No právě!

— A pak, dopisy nechodí moc často.

— To je pravda! to spíš chybí, řekne Hutin hořce a vrazí do vývrtu děla zuřivou ránu vytěrákem.

A dodá:

— A co se týká těch, co se posílají, nemůžeš napsat ani kde jsi, ani co děláš, ani k jakému datu píšeš. Rád bych věděl, co se tedy napsat může.

¹⁰ Při odvodním systému třetí republiky byl ročník po skončení prezenční služby k určitému dni „pouštěn“ do záloh. Hutin počítá s 22. zářím 1914 jako s dnem, kdy by jeho ročník za míru skončil službu.

— Já píšu, že je krásně a že nejsem mrtvý.

Po celých liniích stále totéž ticho. Trvá to už čtyři dny. Co to znamená? Pro nás, pěšce na velké šachovnici, je tohle čekání opravdu úzkostné. Působí našim nervům to bolestné napětí, jaké člověk někdy cítí, když bouře zakryje nebe a čeká se na sekundu, kdy propukne.

Viděl jsem generála Boëlla.¹¹ Jeho automobil se zastavil docela blízko našeho parku, na cestě. Generál je muž s jemnými rysy, veselým pohledem a mladou tváří pod bělostí vlasů a kníru.

Antická záliba ve válečných trofejích se nezmenšila. Obstoupí se cyklista, který z Mangiennes přináší dva německé torny z hovězí kůže a mauser.¹²

Je překvapivé, jak rychle se v tažení instinkt pustí z uzdy. Téměř okamžitě se civilizovaný člověk vytrácí. Vztahy mezi lidmi se stávají hrubšími. Potřeba zajistit si respekt přechází do prvního plánu starostí. Tuhle nutnost si člověk výslovně netvrdí, ale jedná, jako kdyby to učinil. Mimoto se mění smysl autority. Ta, kterou velitel čerpá ze své hodnosti, se zmenšuje, zatímco ta, za kterou vděčí svému charakteru, v témž poměru roste. Autorita má jedinou míru: důvěru mužů v hodnotu velitele. Tak náš kapitán, pan Bernard de Brisoult, u něhož i ti nejnevzdělanější z nás rozpoznali pod velkým kouzlem zdvořilosti a dobroty vzácnou inteligenci a pevnost, uplatňuje díky této důvěře nad všemi neomezený vliv. A přesto se jeho velitelská osobnost nevnučuje na první pohled. Pan de Brisoult nikdy nevelí. Rozkazy dává tónem hovoru. Ale jako důstojník vrozené vybranosti a taktu, který žije v důvěrné blízkosti kanonýrů, zůstává stále kapitánem. Člověk neví, je-li víc milován než respektován, nebo víc respektován než milován. A vojáci se v lidech vyznají.

V hrubých a mužských vztazích dělostřelců mezi sebou zůstává velké místo pro opravdová přátelství; jen jsou vzácnější. Vazby obyčejného kasárenského kamarádství mizí, nebo se zpevňují ve skutečné nevyslovené paktů oddanosti. Pružinou je tu vždycky spíš egoismus než potřeba citu. Člověk cítí nutnost mít docela blízko sebe někoho, od koho může vždycky čekat pomoc, a komu je zároveň rozhodnut ji za všech okolností poskytnout. Ve vazbách, které se takto velmi pevně a beze slov ustavují, je nutnost výběru. Nerodí je samotná spřízněnost charakterů. V příteli se oceňuje jeho hodnota jako zachránce, jeho odvaha a také jeho síla.

Neděle 16. srpna.

Teprve teď jsem se dozvěděl o jedné hrdinské epizodě naší páteční výpravy. Dala by se nazvat „Útok na regimentní vozatajstvo“.

V našem pochodu k nepříteli lesem nás v odstupu následovaly naše vozy. Když jsme udělali čelem vzad, minuli jsme je a ony zaujaly zpátky své místo za bateriemi. Hlava kolony už téměř dosáhla Azannes, zatímco ocas se ještě valil v plném lese. Začínalo se stmívat. V hloubi lesa, po pravé i levé straně vozatajských vozů, se najednou rozpoutala živá střelba a zároveň se zezadu ozval velký hluk tryskem běžících koní. Poddůstojník, který jel jako uzávěra za vozem na pícninu, blízko krávy určené k zásobování oddílu a vedené jedním mužem obsluhy na ohlávce, byl přesvědčen, že nepřátelská pěchota útočí na konvoj z boku, zatímco jezdecká jednotka ho vezme z ocasu. Nezaváhal a hned zakřičel: „Zachraň se, kdo můžeš! Tady jsou huláni!“ Obsluhy skáčou z vozů, nabíjejí karabiny a najednou se celá kolona, bez rozkazu, rozjede tryskem. Muži běží, jak mohou. Ale koně u vozu na pícninu pod ranami biče kopou, couvají, zapletou se, zarazí do krávy, která začne svým vodičem zmítat, tahá napravo, nalevo a nakonec se ho zbaví, aby se taky dala do trysku za vozy ujíždějícími ve velkém oblaku prachu.

Několik sekund nato dorazila ta slyšená jízda. Dělostřelecký generál, jeho štáb a jeho eskorta myslivců obrátili naše regimentní vozatajstvo na úprk. A co se týká střelby, ta přicházela ode dvou rot 102. řadového regimentu, které ukryté v lese otevřely palbu na německý aeroplán.

11 Generál Boëlle velel 4. armádnímu sboru, k němuž Lintierův 44. dělostřelecký regiment patřil.

12 Německá opakovací puška Mauser vzor 98, ráže 7,92 mm — hlavní zbraň německé pěchoty.

Čas se kazí. Už včera večer nás bouře po naší levici přinutila nastražit ucho jako na kanón. V hodinu kávy nás zastihla přeháňka. Bylo potřeba nechat kotlíky na ohni a hledat úkryt pod muničními vozy nebo pod stromy. Dnes prší pomalu, ale bez ustání. Jestli tohle vydrží, pozor na úplavici!

Sedíme na dekách v kruhu okolo ohně, který trpělivě hlídá vestoje trubač-kuchař, a pijeme kávu. Kamarádi mě žádají, abych jim z tohohle zápisníku přečetl několik listů. Přejí mi, abych se vrátil, aby ty poznámky, ty vzpomínky, které jsou hodně i jejich, mohly vyjít na světlo.

— Necháš tam jména?

— Ano, pokud vám to nebude nepříjemné.

— Ale ne, naopak. Ukážeme to našim starým a našim dětem, později, jestli se vrátíme.

— Jestli mě zabijí, vezmete si můj zápisník. Dávám ho sem, do vnitřní kapsy košile.

Hutin se zamyslí:

— Jo, jenže ty víš, že je zakázáno prohledávat mrtvé. Uděláš dobře, když si do zápisníku napíšeš, že jsme ti to řekli my.

Má pravdu. Píšu tedy na první z těchto stránek: „V případě, že budu zabit, žádám své kamarády, aby tyto listy uchovali do okamžiku, kdy je budou moci bezpečně doručit mé rodině.“

— Tak jsi učinil svá opatření *mortis causa*¹³, říká mi Le Bidois, který čte přes mé rameno. A dodá:

— Riziko se tím nezvyšuje.

Le Bidois je dlouhý hubený chlapec, který se podobá španělskému králi¹⁴, a kterého jsme kvůli tomu s Déprezem pokřtili Alfonso. Každý den na něj spustíme s tímhle montmartrským refrénem:

Alfonso, Alfonso,

drž se, jak se patří!

Říkáme mu také „Španělský grand“. Nikdy se nerozzlobí.

— Desátník ze zlata! jak říká jeho mířič Moratin.

Potahy od 26. dělostřeleckého regimentu odvázejí dva muniční vozy, které nepřítel nechal u Mangiennes. Jsou natřené temnou barvou a podobají se starému devadesátimilimetrovému dělostřelectvu¹⁵, které jsme vláčeli při výcviku na cvičišti v Le Mans.

Následují dvě velké kárky, dvě kárky meuských rolníků, dlouhé a úzké, plné tornů, čutor, kepi s označením 130, polních kotlíků už zčernalých na bivakových ohních, opasků s měděnou sponou, pláště poznamenaných temnými skvrnami. Z tohohle nákladu trčí bodla a pušky, rudé od rzi a od krve; velký pás z modré flanele, celý mokrý, visí za jedním z vozů a vláčí se v blátě cesty. To projíždějí všechny svršky nešťastných pěšáků zabitých u Mangiennes.

Tohle zjevení, zbědované v dešti, nás jímá hlouběji než všechna vyprávění, která nám o boji z minulého pondělí podali.

Před chvílí jsem při vedení koní k napajedlu viděl u vrat hřbitova v Azannes se střílnami ve zdech pěšáky, kteří spali, rozložení kde se dalo, velmi zmoření a rozhalení. Byli jako mrtví. Takhle si představuji ty od Mangiennes. A ty svršky nám ještě vyvolávají obraz zákopů, do nichž je museli srovnat.

¹³ *Mortis causa* (latinsky „z příčiny smrti“) — právní výraz pro pořízení, které nabývá účinnosti smrtí pořizovatele.

¹⁴ Alfons XIII. (1886–1941), španělský král; jeho výrazná dolní čelist a dlouhá hubená tvář byly oblíbeným terčem dobových karikatur. Zemřel v římském exilu na srdeční chorobu.

¹⁵ Francouzský 90mm kanón systému de Bange vzor 1877, bez zákulové brzdy a bez rychlopalného závěru; v roce 1914 už sloužil jen k výcviku a u záložních jednotek.

Ve velkém tichu, které už osm dní vládne po celých liniích, jsme už téměř zapomínali na dílo smrti, pro které tu jsme.

Za soumraku, s jídlem spolknutým docela horkým, se vracíme do kvartýru. Je to prostorná stodola, kde se na slámě dobře spí. Ve vesnici se hemží vojáci všech zbraní. Modré dolomány myslivců, červené kalhoty pěšáků dávají světlé tóny tmným masám uniforem dělostřelectva a ženistů. Jeden do druhého strká loktem. Muži nesoucí plátěné vědro plné vody na každé paži křičí a klejí, aby jim udělali místo.

Stále prší. Z hnojů, které se rozkládají po obou stranách cesty před vraty, stoupá hustý opar. Jezdci si udělali kapuce z koňských dek. Mnoho pěšáků si chrání hlavu a ramena pytlí z hrubého hnědavého plátna, nalezenými ve stodolách nebo ve vozech. Tahle tlačence je téměř tichá, celá zablácená, starostlivá jedině o to, najít co nejrychleji úkryt kvartýru. Není slyšet téměř nic než velký hluk kroků v blátě. Čtyři sapéři, kteří stoupají na seník, odkud přetéká seno tmným zejícím vikýřem, dělají ve vzduchu na žebříku těžký černý hrozen.

Pondělí 17. srpna.

Pořád prší. Odjíždíme. Kárky se svršky, ještě roztřesenější, ještě zbědovanější, nás předjíždějí.

Jednoho myslivce, kterého jsem viděl včera ráno na malém hnědáku, přepadli huláni. Svázali ho a ranou kopí do krku ho podřízli, jako se podřezává prase. Jeden rolník, který to viděl přes živý plot a je ještě celý vyjevený, nám ten ohavný zločin popisuje.

Naši koně si v noci lehli do bláta a koňských koblih. Mají široké hnojové náplasti na zadku, na bocích, na břiše, jsou špinaví jako špatně udržované krávy. Hlína slepuje žíně ohonů a hřívky. A my, co nám na podpatcích visí chuchvalce trávy a hlíny, zablácení do kolen, vypadáme pod svými tmnými plášti, promočenými a visícími nám z ramen v těžkých a tvrdých záhybech, ještě masivnější než obvykle.

Jdeme se ubytovat do Moirey. Z Azannes do Moirey není víc než francouzská míle cesty, ale silnice je zavalená vozatajskými vozy. Každou chvíli je potřeba zastavit, uhnout.

Kapitán zavelí:

— Sesednout! Kanonýři, dolů.

Muži, které trýzní průjem, toho využijí a rozptýlí se po polích.

V Moirey, pod jinými švestkami v šachovnici, jsme ubytovaní stejně špatně jako v Azannes. Tráva se pod koňskými kopyty hned mění v bláto.

Musí se začít tím, že se zahrabou nečistoty, které tu nechala jiná vojska. Otázka latrín je stále vážná. V okolí kvartýrů se sice hloubí takové malé zákopy, kterým se říká „feuillées“¹⁶. Ale mnoho mužů si zarputile stojí na tom, že je nebudou používat. Dávají přednost tomu posadit se tu nebo tam, s rizikem, že je ti, kterým jejich svinstvo vadí, odtamtud vyženou bičem. Okolo děl a u koní je potřeba vést celou policejní službu. Naši důstojníci marně hrozí tvrdými kázeňskými tresty mužům, které přistihnou, jak vykonávají potřebu mimo feuillées. Nic to nespraví. A major opakuje:

— Jaká banda mizerů!

Dnes večer hřmí kanón docela blízko. Možná se konečně budeme bít.

Máme velkou práci najít dříví. Je mokré a při hoření dělá velký štiplavý dým, který na nás vítr sráží. Pro vodu na jídlo se musí chodit víc než tři sta metrů a hádat se o ni s koňmi. Chléb, který nám právě rozdali, je plesnivý; člověk ho musí opékat, aby z něj zahnal žluklou příchut'.

¹⁶ Feuillées — latrínové zákopy vyhloubené při polních ubikacích; název se vžil podle listnatých větví, jimiž se zakrývaly.

V hodinu napajedla je jediná ulice vesnice plná koní vedených v ruce nebo jezděných bez sedla. Okolo Moirey je ubytováno šest baterií a je tu jen jeden žlab, do kterého z fontány padá nitka čisté vody, nejvýš jako dva prsty. Každých dvacet kroků se zastaví, postaví se do řady, aby se vyhnulo kopancům. Muži, které ta pomalost dráždí, se bezdůvodně hádají.

Po pěti minutách se postoupí o dalších dvacet kroků. Když konečně dorazíme k napajedlu, kde se do bláta zapadá po kotníky, nechaly stovky koní na vodě tolik slin, že naše zvířata odmítají pít.

Říká se, že se v okolí Nancy strhla velká bitva a že jsme vítězi.¹⁷ Proč nepostupujeme také?

Úterý 18. srpna.

Lucasovi, cyklistovi baterie, se podařilo najít dvě flašky šampaňského. Šel je schovat do koutu strážnice, kde na ně dohlíží Le Bidois, který má službu.

Lucas je mladý talentovaný kreslíř. Má povahu podle své tváře, svěží, pohyblivou, trochu ženskou. Člověk Lucase potká ráno; vezme vás za paži:

— Ách! kamaráde... šílená zamilovanost... úžasná ženuška... úžasná...

A týž večer vám řekne:

— Ách! kamaráde, hrozný splín... Ne, nic mi neříkej!... hrozný splín!...

V jedné blízké vesnici, myslím v Damvillers, si získal malou trafikantku. A nachází dýmky, dopisní papír, likéry, dokonce šampaňské tam, kde už dávno nikdo nic neobjevil.

Za soumraku nám s Déprezem dává znamení. Stojí u vchodu do strážnice, u velkého Le Bidoise, který stojí a opírá se o šavli. Tahle strážnice je zřízená v rozviklané chatrči, kterou drží vzpřímenou jen objetí bujněho břechťanu. Dveře mají jen jeden závěs a schody, které vedly na seník, se rozpadly v prach. Jsme tu docela v klidu a můžeme pít šampaňské ve svých plecháčcích.

Středa 19. srpna.

První dělo má potah, který je radostí celé baterie: Astruc a jeho náruční kůň¹⁸ Jérico. Astruc, vysoký jako holínka, téměř žádné nohy, nos jako zobák dravce, směšné černé oči; Jérico, zlá bestie, která kope, kouše a odmítá se nechat čistit. Astruc k němu pronáší řeči a každé ráno ho vítá jako starého, trochu náladového přítele, kterého má člověk rád.

— Jérico, co ty na to?... Zdálo se ti o německých klisnách?

Bréjard Astrucovi připomene, že Jérico je valach.

— Ó! říká, nějaké chutě na to mít někdy musí.

Ale Jérico má dnes špatnou náladu. Nechce, aby ho uzdili na cestu k napajedlu.

— Co, starouši! Vidím, co ti chybí, říká mu Astruc... nedostal jsi dnes ráno svůj žvýkácký tabák... To je ten tabák, co chceš.

Nabídne koni v dlani štipec tabáku a zvíře ho hltavě spolkne. Když Astruc sedí na svém podsedním koni Hermine, Jérico ho chňapne za chodidlo. Čím víc Astruc bije, tím víc Jérico tiskne.

¹⁷ Francouzská ofenziva v Lotrinsku začala 14. srpna a zprávy o vítězstvích, které se v polovině srpna šířily, byly předčasné. Francouzská 1. a 2. armáda byly 20. srpna u Morhange a Sarrebourg odraženy s těžkými ztrátami a musely se stáhnout.

¹⁸ U šestispřeží se dva koně v páru rozlišují podle toho, zda na nich jezdec sedí: podsední kůň (*porteur*) nese jezdce, náruční kůň (*sous-verge*) jde po jeho pravé straně bez jezdce. Jérico je tedy kůň, na němž se nejedí.

— Pozor, říká Astruc, až Jérica pustím do té vřavy, určitě Němčourů sežere tolik, kolik jich zabije. Kdybychom tak měli stovku takových...

A dodá, hledě koni do tváře:

— Je to komické, tohle zvíře má uličnické oči jako ženská!

Před naším kvartýrem defilují pontonýři¹⁹, se svými dlouhými plechovými loďkami naloženými na vozech, kýlem vzhůru. Vzadu za vozy jsou uvázaní zchvácení koně, kteří jdou s hlavou dole, těžkým krokem, s kalnými zahleněnými očima, až je to k pláči. V dálce na silnici, odlité do dlouhých vln krajiny a bílé pod znovu vyšlým sluncem, je vidět tuhle kolonu, jak u vrcholu jednoho pahorku stoupá vzhůru do modrého nebe. Lidé a koně nejsou tam v dálce už nic než temné hemžení, ale plechová břicha loďek se ještě lesknou. Před námi defilé pokračuje.

Zdravotní stav mužů je výborný; ale koně novému životu odolávají méně dobře. Minulý pátek jsme jednoho museli nechat na cestě. Včera zašel další, starý baterijní kůň Défricheur. Bylo potřeba vyhrabat jámu a zahrabat ho. Čtyři muži obsluhy na ní pracovali už víc než hodinu v kamenité a obtížné půdě, když se objevil starosta Moirey. Jáma byla otevřena příliš blízko domů. Těžkou mrtvolu museli vláčet dál a práci začít znovu. Bohužel se špatně vzaly míry jámy. Když byla vyhrabaná, Défricheur, opravdový četnický kůň, se do ní nemohl vejít. Muži obsluhy už byli hrabáním zmoření. Ranami lopaty a krumpáče zvířeti zlámali nohy a složili mu je pod břicho, aby se nakonec do jámy vešlo.

Krásný kopec, který nám u Ville-devant-Chaumont zavíral obzor, se nám na východě stále ukazuje, planoucí, obkreslený jako kružidlem, z nahnědlé mědi pod modrým nebem.

Moirey je přikrčený v lůně údolí. Domy jsou pokorné, kryté špatnými taškami. Z kterékoli strany se člověk od vesnice vzdálí, hned ji zakryje nějaký výběžek. Je vidět už jen hřebeny střech a krátkou čtyřstrannou zvonici krytou břidlicí, která je jen taktak převyšuje.

Jak čistíme koně na pastvině, kde mezi kosatci teče potok, slétne z vesnice let bílých čepců. K přechodu potoka je jen úzký most. Zahradíme ho dvěma koňmi napříč. Jako mýtné žádáme pusy. Čtyři dívky, jimž se svěží tváře smějí pod velkými bílými motýly čepců, váhají. Jedna se rozběhne, skočí a zmáčí se. Tak se ostatní, kterým ten příklad poslouží, rozhodnou.

— Všimněte si, že jedna jediná pusa není v době války mnoho, řekne jim Déprez.

Platí svědomitě.

Pátek 21. srpna.

Probouzíme se v mlze. Major hned dává rozkaz zapřáhnout. Není víc než pět hodin, když se kolona dá do pohybu. Cesta je rozbitá přejezdy dělostřelectva, které už tři dny neustaly. Na truhlících jsme natrásáni, až se z toho tratí dech.

Kolona našťestí postupuje krokem.

Mlha se nahromadila na dně údolí, kde se táhne silnice. Napravo se z mlh zvedají jako ostrovy velké pravidelné oblé vrchy. Nemohu odtrhnout pohled od jejich souměrných oblouků, lahodně harmonických: ňadra Kybelina.²⁰

Potom se silnice zdržuje přes rovinu s vlnami rozlehlými jako velké pohyby oceánu ve dnech dlouhého vlnobití. Pšenice ve snopech ji do nekonečna vytyčují na všechny strany. Stromy jsou vzácné; jen několik topolů ve skupině, chvílemi v řadě. Mlha je stmeluje, sjednocuje odstín zeleně.

Není slyšet žádný zvuk bitvy.

¹⁹ Pontonýři — ženijní jednotka, která staví vojenské mosty z přenosných plechových pontonů.

²⁰ Kybelé, maloasijská Velká Matka, v Římě uctívaná jako *Magna Mater* — bohyně plodnosti země.

Míjíme regimentní vozatajstva, sborová obvaziště. Nepřítel je ještě daleko.

A přece tenhle kraj na boj připravili. Statek u cesty byl uveden do stavu obrany. Okna jsou zabarikádovaná matracemi a snopy slámy. Zed' zahrady opatřili stílnami. Zákopy rozrývají polnosti až k okraji lesa, kde udělali záseky. Po stranách silnice nasypali hliněné valy a před ně nahromadili žebříky, dvě brány, pluh, válec, snopy slámy. Dvě kárky zahrazovaly vozovku. Ale postrčili je, jednu napravo, druhou nalevo od silnice, kde zadkem zvedají do vzduchu své velké oje.

A my se stále valíme tím truchlivým krajem. Zdá se nám, jak se jeho podoby opakují, že nepostupujeme.

Mlha se rozplynula a náhle, aniž se dal konec této smutné krajiny předvídat, se nám jako čirým zázrakem nabízí obdivuhodný kraj. Jsme na hřebeni mezi dvěma údolími. Z jedné strany se velké lesy valí v přívalech, v ohromných zelených kaskádách, až do dutiny úzkého údolí, v němž teče po luce krásně smaragdově zelené malá říčka s černými vodami. Lesy dělají téhle luce, kterou objímají, jako by ji chtěly ozdobit a zvýšit její lesk, kožešinu oživenou odstíněnou zelení, hlubokou, chvějivou. Před námi se zvedá výběžek s hrubým vzezřením pevnosti, po němž se cesta, kterou jdeme, vine v římse. Napravo se v protikladu k důvěrnému a svěžímu toku malé říčky otevírá docela dokořán, bez tajemství, zalité sluncem, široké údolí se souměrnými stráněmi, osvětlené žlutými plochami sklizní. Teče v něm po lukách řeka. Je ji jen taktak vidět: ale lze rozeznat silnice, vesnice, železniční trať, Vélosnes na jednom břehu a na druhém Torgny, které rozkládají po polích své bílé zdi a červené střechy.

Nic tu neohlašuje válku. Kanón je velmi daleko a není hrozivější než hrkot vozů. Je krásný den, kterému mlha, jež rozmazává linie, dává ještě větší kouzlo. Úzká esovitá cesta, po níž jdeme, se vnořuje do údolí. Koně se namáhají, aby udrželi kanóny, a především muniční vozy, které je po stráni táhnou s sebou. Jejich kopyta váhají na kutálejících se kamenech. Prohnutí ve svém úsilí postupují opatrně.

Řeka tvoří francouzsko-belgickou hranici.²¹ U zábradlí mostu se opírá celní úředník.

Někdo na něj zakřičí:

— Dnes žádné tenké prádlo, žádné krajky, kamaráde.

Někdo se zeptá:

— A melinit²², ten se neproclívá?

Celník se usměje.

Tahle první belgická vesnice, Torgny, je v protikladu k francouzským vesnicím, kterými jsme od rozednění projížděli. Ty naše jsou zchátralé, špinavé, zasmrádlé hnojem, křičící bídou. Tahle je veselá a čistá. V oknech jsou záclony, chvílemi vyšívané rolety. Okenice, dveře, trámy ve fasádách jsou namalované světle zeleně.

Všechny tváře, pokojné a otevřené, se na nás usmívají. Okny je vidět podlahy domů vyložené červenými dlaždicemi. V polotmě interiérů, kde pečlivě lakovaný nábytek klade všude odlesky, září mosaz kamen a svícňů.

Moje kolona zastaví v městečku. Na stráni je potřeba pevně podložit kola vozů. Žena a mladá dívka, blond'atá, hubená, s pravidelnou tvář, sedí na prahu svého domu, jehož první podlaží podtrhuje vistárie. Když se jich zeptáme, kam vede cesta, po níž naše baterie jde, dáme se do hovoru. Mluví obě, matka i dcera — a také babička, malá vrásčitá stařena s živýma očima, která vyšla, aby se podívala — s protáhlým zpěvavým, ale nijak nepříjemným akcentem.

— Němci přišli až sem?

²¹ Řeka Chiers, přítok Meuse; hranice mezi Francií a Belgií tu probíhá po ní. Torgny je nejjižnější belgická obec.

²² Melinit — francouzská trhavina na bázi kyseliny pikrinové, plnivo dělostřeleckých granátů.

— Ano, pane. Přišli, jenomže nic zlého neudělali... neměli čas. Vyšli v pěti nebo šesti z lesů tam nahoře: jezdci. A potom se vrátili. Je tu několik lidí z kraje, co je viděli. Byli tady francouzští jezdci, modročervení.

— Myslivci?

— Možná ano. Jsou moc milí, moc příjemní. Protože jich zpočátku nebylo mnoho, hádali jsme se o ně. Takže když huláni vyšli z lesů, viděli Francouze a vrátili se.

— A belgičtí vojáci?

— Ti sem nikdy nepřišli, říká babička. Ale moje vnučka je loni viděla v Arlonu.

— Ano, dodá mladá dívka, a jsou ustrojení lépe než vy.

Zařídili jsme se. Vynesli pro nás židle a povídáme si a čekáme na rozkaz postupovat.

— Jste nám dlužni krásnou svíci, říká nám babička. My jsme je zastavili. Nečekali to. Mysleli, že najdou ovce, a našli lvy... lvy. Sami to tak říkají.

Z celého srdce přisvědčíme. Můžeme být do budoucna o oddanosti Belgičanů jisti. Jsme jim dlužníky vděčnosti. Je snad pevnější cit než ten, který má dobrodinec ke svému zavázanému — není-liž pravda, pane Perrichone?²³ Cit nadřazenosti a pýchy, žádný nemá větší kouzlo.

Krev tak zmužile prolitá za nás v Belgii nám tam vynese víc přátelství než dvacet let úsilí o udržení francouzského jazyka a kultury proti germanizaci. A ještě za nějakých čtyřicet let, až u nás potkáme nějakého dobrého Belgičana, řekne nám se svým milým akcentem:

— No, pane, víš, bez nás by přece v roce 1914...

Bude rád, že nám může připomenout vše, za co Francie vděčí jeho slavné malé zemi; a navíc nám za to bude vděčný.

— Ó! jděte, říká nám matka, to nás draho stálo, že jsme bránili svou neutralitu. Je to strašné, co Němci v kraji nadělali!... Nejvíce si vylívají zlost na ženách. Je tu jedna tady odněkud, kterou dobře známe... uřezali jí prsy... a potom ji rozpárali.²⁴ A to, co udělali tolika jiným! Jestli to není nešťastné, pane! Člověk přece musí být horší než zvíře! Jsou to věci, které se budou muset u vás říct, až se vrátíte — co se tady vytrpělo. Řekněte: vy přece nebudete takoví, až přijдете k nim?

A babička dodá:

— Jsem už stará, mám sedmdesát a nějaký rok. Nikdy jsem v Belgii válku neviděla.

Mluví téměř bez hněvu, ta nebohá stařena, jen s velkým smutkem a s chvěním v hlase.

Ubytujeme se tady. Koně uvázání, oves rozdán, hned s Déprezem běžíme k těm oknům podtrženým vistárií, abychom poprosili, zda si můžeme koupit trochu mléka a vejce. Babička je zdrcená, dala mezitím všechno myslivcům. Ale pošle nás trochu dál, k jedné ze svých dcer, která, jak nám říká, kvůli nám podojí krávu. Dodá:

— Je tu dobrý seník, nebude vám tam na slámě moc špatně a budete mít dobře teplo. Přijďte přece spát.

O dva domy dál jdeme zaklepat na označené dveře. Přijmou nás, jako by nás čekali.

²³ Pan Perrichon je hlavní postava komedie Eugèna Labiche *Cesta pana Perrichona* z roku 1860: zachráněný je svému zachránci vděčný méně, než je zachránce oddán tomu, koho zachránil — protože dobrodinec miluje v zavázaném svou vlastní velikost.

²⁴ Vyprávění tohoto druhu kolovala v srpnu 1914 po celé Belgii i Francii a byla tehdejší tiskem šířena bez ověření; pozdější vyšetřování je v konkrétních případech zmrzačení potvrdit nedokázalo. Skutečností naproti tomu byly hromadné popravy belgických civilistů, k nimž německá armáda přistoupila jako k odplatě za údajnou činnost ostřelovačů — v srpnu 1914 v Dinantu, Tamines, Andenne a Lovani zahynulo několik tisíc obyvatel.

— Dělostřelci, mami! říká mladá žena, která drží v náručí dítě. Chtěli by mléko.

Matka vyjde z vedlejšího pokoje.

— Jdu podojit krávu, říká nám. Dobrý den, pánové, sedněte si. Musíte být zmoření.

Lucas zatím objevil vejce.

— Uděláme vám z nich omeletu se špekem, navrhuje nám mladá žena, nebude to dlouho trvat. Ale sedněte si přece. Nejste snad už dost dlouho na nohách?

Sádlo hned v pánvi zasyčí.

Každou chvíli klepou na dveře pěšáci a jezdci a obě ženy rozdávají mléko své krávy a nechtějí se nechat platit. Když už žádné nezbývá, jsou zdrcené, že ho musejí odmítat mužům, kteří bez přestání přicházejí.

— Všechno jsme dali, můj nebohý pane, říkají. Nezbývá nám než jedna nuzná miska pro malou. Máme jen jednu krávu, uvažte!

Jeden myslivec vrací kotlík, který mu půjčily, jiný si vypůjčuje rošt. Nikdy nebyli Francouzi tak dobře přijati ve Francii.

Vzápětí přijde ta blondatá dívka, s níž jsme před chvílí mluvili, s kameninovou nádobou na mléko v ruce:

— Teto, máš mléko? Jsou tu vojáci, co by ho chtěli... Jsou napůl nemocní.

— Moje nebohá dívka, zbývá už jen několik kapek pro malou.

— To je nešťastné!

Dívka nás zhlédne u stolu nad kouřící omeletou se špekem a usměje se na nás jako na staré známé. Řeknu jí, že jestli se vrátím domů, napíšu snad knihu o tom, co ve válce uvidím.

— Tak tedy, slečno, chcete mi říct své jméno, abych vám mohl poslat svou knihu na památku — vám, vaší babičce, vaší mamince a vaší tetě, které jste na Francouze tak dobré?

— Pane, jmenuji se Aline, Aline Badureau.

— To je krásné jméno, Aline!

Chystá se odejít:

— Přeji vám, abyste se vrátil domů, pane, říká mi, abyste mi mohl poslat svou knihu. Ale vy na nás zapomenete, vsadím se. Zdá se, že všichni Francouzi zapomínají rychle.

Bráním se tomu.

ČÁST TŘETÍ

NÁRAZ. — ÚSTUP

Sobota 22. srpna.

Spali jsme ve stodole té dobré stařeny, kde bylo seno hluboké a teplé. Ve tři hodiny ráno nás přišel vikýřem zavolat stájový hlídač. Postroje jsme navlékali po hmatu.

Ted' se po kraji začíná rozlévat nesmírně rozptýlené světlo. Mlha, která stoupá z luk, hasí jasnost rodícího se dne. Jdeme skrz mrtvolné bělosti. Opar je tak hustý, že není vidět předchozí vůz a že ze sedu na truhlíku zahlédneme potah před sebou a jeho jezdce jen jako pohybující se stín.

Tak docházíme k městečku Virton.¹ Všichni obyvatelé stojí ve dveřích a nabízejí nám kávu, mléko, tabák, cigára. Muži obsluhy seskákali z kolesen a spěšně pijí kouřící tekutiny, které jim ženy nalévají. Jezdci, naklonění nad šíje svých koní, podávají plecháčky.

Vyptáváme se:

— Viděli jste Němce?

— Přišlo jich jen několik koupit punčochy a cukr. Sem už nepřijdou, že ne?

— Nejsme tu snad my!

Na jasných tvářích žen, obklopených vlasy barvy ovsa, vládne pohoda. Kulatá děcka, rubensovští anděličkové, běží podél kolony, která se dává do pohybu, a jiná, trochu větší, volají: „Ať žijí Francouzi!“

Naše baterie se zařazují za jeden oddíl 26. dělostřeleckého regimentu na cestu k Ethe, krásnou přímou cestu vroubenou vysokými stromy. Snopy na polích připomínají v oparu siluety pěšáků. Na okamžik se tím člověk nechá zmýlit. V jedné vesnici jsou zřízena obvaziště. V hloubi úvozu čekají muly obložené nosítkovými sedačkami.²

Jen taktak jsme minuli poslední domy, když se náraz rozpoutá střelba z pušek, podobná praskotu suchého dříví v ohni. Kulomet drnčí přerývaným zvukem jako kino.

Bojuje se docela blízko odtud, před námi a také po pravé ruce, někde v mlze. Poslouchám... Hledám ve vzduchu zasvištění kulky.

— Čelem vzad!

— Klusem!

Co? Co se děje? Co se stalo s těmi třemi bateriemi, které šly před námi? Dáváme se cestou vpravo. Střelba ustává. Tento pochod v mlze, která se zdá ještě hustnout, je po delší době znepokojivý. Ted' už dobře víme, že nepřítel není daleko.

Nakonec se zastavíme. Je snad sedm hodin. Žádný zvuk už neohlašuje bitvu. Rozuzd'ujeme koně, abychom jim dali oves. Muži obsluhy podřimují, natažení po stranách cesty.

¹ Virton — belgické město v provincii Lucemburk, nedaleko francouzské hranice. V jeho okolí a u blízkého Ethe se 22. srpna 1914 odehrál jeden ze střetů bitvy v Ardenách, v níž byly francouzská 3. a 4. armáda odraženy a přinuceny k ústupu. Byl to jeden z nejkrvavějších dnů celé války pro francouzskou armádu.

² Cacolets — párové nosítkové sedačky zavěšené po stranách mulla, jimiž se ranění odváželi z míst, kam nemohl vůz.

Znovu se rozhoří střelba, ale teď vlevo. Jak se mohlo naše postavení vůči nepříteli takhle změnit? Před chvílí se bojovalo po naší pravici... Ale možná šlo jen o zbloudilou patrolu? Nesnažím se tomu rozumět. V oparu se zřejmě orientuju špatně.

Zvuk je tentokrát vzdálenější. Vybuchla jedna detonace, nejprve osamocená, jako signál. Myslel jsem, že to byla rána bičem jezdce, který si urovnává potah. Ale teď k nám praskot pušek doléhá nárazy, jako by jej nesl silný vítr. A přece není ve vzduchu ani dechu. Opar plave, nehybný.

Náhle se objeví slunce, mlha se rozplyne jako v pohádkových hrách. Jako by velké gázové závěsy vystoupaly do provaziště. V několika minutách se krajina odhalí v celém svém rozsahu. Hned začne kanonáda.

Vpravo se rozkládají luka, kde se pasou stáda, a dál kopce a lesy. Na jednom úbočí, na okraji lesa, je vidět vesnici. Vlevo, k severu, uzavírá obzor půlkruh docela blízkých kopců. Prostředkem teče potok a sbírá vody ze strnišť pokrytých úbočí, kde jeden strom, velká kulatá vrba, tvoří jedinou zelenou skvrnu.

Tam dole je rozestavená jedna baterie. Je vidět čtyři tmavé body: její čtyři děla na poli.

Na velmi přímé cestě, mezi stromy, jejichž kmeny potvrzují perspektivu, tvoří dvanáct baterií mého regimentu, za nimiž jdou jejich bojové sledy, nekonečnou tmavou linií, nehybnou.

Kapitán velí:

— Připravit k boji!

Muži obsluhy, ležící v trávě, vstávají.

Snímají kožené krytky ústí a závěru, které chrání děla před prachem cest. Nasazují zaměřovací přístroje, zkoušejí chod klik odměru a náměru.

Při téhle práci nás překvapí blízký výbuch. Nad baterií, která stojí v postavení nahoře na strništích, pluje na nebi malý bílý obláček. Rozšíří se, pak se setře. A najednou, směrem ke kulaté vrbě, rána za ranou, vybuchne ještě šest šrapnelů.

Cítím, jak ve mně roste úzkost, jako by se pohyb mé krve zpomaloval. Nemám strach. Vůbec nám nehrozí žádné bezprostřední nebezpečí; jen mám tušení, že se rozjíždí velká bitva, že se dnes musíme připravit na tvrdé úsilí.

Znepokojení dělá tváře vážnými, přikovává oči na ten bod obzoru, kam teď bez přestání padají granáty. Nikdo by se k tomu znepokojení samozřejmě nepřiznal, ale hovory se zpomalují; čeká se nevím na co, na dopad granátu nebo na příchod rozkazů.

V duchu se před sebou omlouvám, že jsem úzkostný: křest ohněm vždycky dojmeme. Nehybnost na cestě, v koloně, rozčiluje. Nepřítel by si musel jen prodloužit palbu, aby nás tu dostal, bez obrany.

Ostatně, tahle pohnutí zůstávají na povrchu kůže. Jestli oči odrážejí úzkost, uchováváme si úsměv a tvrdíme sami sobě, že za chvíli uděláme, co bude třeba, aby bitva, která se tu vede, byla francouzským vítězstvím.

Projíždí plukovník v průvodu kapitána Maunouryho a štábu poručíků. Přejede po nás klidným, jasným pohledem, který nás zároveň odměřuje a dodává nám odvahy. Ten jezdecký pelotón se rychle vzdaluje a stoupá do svahů, které nepřítel bombarduje.

— Pozor!

Budeme se bít.

Po bocích kopců do podkovy se rozvinují oddíly pěchoty a postupují přískoky. Muži se naráz zvednou, běží přes pole a najednou, na povel, který není slyšet, padnou k zemi, zmizí jako do propadlišť. Pěšáci se vzdalují, na okamžik je ještě vidět jako tmavé siluety, když přecházejí hřeben.

Je horko. Je asi deset hodin. Z neznámého kraje, který se rozkládá na druhé straně kopců, k nám přichází úžasný zvuk bitvy. Pušková palba praská. Kulomety dělají lomoz podobný vlnám, které se hroutí na úskalích. Hrom dělostřelectva všechny tyto zvuky obaluje, slévá je do jediného hlasu, podobného hlasu oceánu v bouři, s nárazy jeho vln, jejich příbojem, dutými rázy, promíchanými ostrým chvěním větru nad hřbety vln.

Zdá se, že bitva je orientovaná od východu na západ. Němci drží sever, Francouzi jih.

— Vpřed!

Na lučině, kterou je nejprve třeba přejít, se v husté trávě tratí potok. Muži obsluhy chytají náruční koně za uzdu a pobízejí je. Jezdci nasazují potahům klus. Pod koly muničního vozu se půda poddává. Těžký vůz zlomí úsilí koní a naráz se zaboří do bahna až po osy. Vytáhne ho z toho velké trhnutí v chomoutech.

Kam jdeme, Bože dobrý! Kam jdeme?... Ke kulaté vrbě, k tomu vrcholu, z něhož už dvě hodiny německá palba nenechala ani měřici ušetřenou. Proč nás tam vedou? Není na těch kopcích mnoho jiných výborných postavení? Budeme zmasakrováni!... A kolona postupuje krokem k tomu svažitému poli, do kterého každou minutu bijí granáty.

Proč? Proč? Smrt tam dole padá bez přestání od chvíle, co se zvedla mlha. A my k ní jdeme.

Úzkost mě rdousí. A přece uvažuji. Jasně rozumím tomu, že přišla hodina obětovat svůj život. Půjdeme, půjdeme všichni, ale z těch úbočí už nesejdeme. Tak!

Ten var živočišnosti a myšlení, který je mým životem, za chvíli přestane. Mé krvavé tělo bude ležet na poli. Vidím to. Na vyhlídky budoucnosti, které jsou vždycky plné slunce, padá velká opona. Je to konec! Nebylo to příliš dlouhé; je mi jen jedenadvacet let.

Ani sekundu o tom nesmlouvám. Neváhám. Můj úděl musí být obětován naplnění vyšších údělů. Je to život mé vlasti, všeho, co miluji, všeho, co v tomhle okamžiku oplakávám. Jestli je to moje smrt, souhlasím: je to hotové! Byl bych věřil, že je to těžší...

Pořád postupujeme krokem, jezdci dole z koní, v čele svých potahů. Docházíme ke kulaté vrbě. Salva... Zdálky je nejprve slyšet lehký zvuk křídel, rozkládání moaré. Zesílí to v bzučení sršňů. Granát jde přímo na nás, a tehdy je to něco nevyslovitelného; vzduch se stal zvučným, vzduch, který se celý chvěje a jehož chvění se předává svalům, nervům až do dřeně. Muži obsluhy se krčí u kol muničních vozů, jezdci se kryjí za koňmi. Čeká se na výbuch. Jedna, dvě, tři sekundy: celé hodiny. Napínám hřbet; chvěju se. Cítím, jak ve mně kmitá pudová potřeba utéct. Zvíře se před smrtí vzpíná! Blesk! Zdálo by se, že udeřil přímo u mých nohou. Vzduchem přecházejí střepiny se vzteklým zvukem větru.

A kolona se najednou zastaví právě tady, v tom bramborovém poli, tak rozrytém palbou, že se mezi dírami vyhlodanými granáty taktak hledá průchod pro vozy.

Na co čekáme? Odkolesněme aspoň děla... Odpovězme, bijme se!... Zdá se mi, že kdybychom slyšeli, jak praskají naše pětasedmdesátky, úzkost těch smrtelných okamžiků by povolila. Nenechme se podřezat... Tak se bijme!... A zůstáváme tu, nehybní.

Granáty, které jako by škrtały o naše vozy, mnou třesou od hlavy k patě, rozkmitávají pancéřový štít, za nímž se kryju. Naštěstí je terén hodně svažitý, dopadají dál; potím se, mám strach... mám strach... Vím však dobře, že neuteču, že se nechám zabít na svém místě... Ale tak se už bijme!

Vyrážíme. Pochod je obtížný, napříč rozervaným polem. Jezdci taktak zvládají své potahy. Koně se plaší, tahají do všech stran.

Hutin mi říká a vrtí hlavou:

— Jsi zelený, člověče!

Odpovídám mu:

— No, ty ses neviděl!...

Granát, který před potahy zvedne snop hlíny, raní do hlavy prostředního jezdce muničního vozu. Muž padá.

— Vpřed!

Poblíž hřebene zaujímáme postavení na okraji ovesného pole. Kolesny se jedou někde ukrýt, směrem k Latouru, jehož zvonice vlevo od nás vyráží z úvalu. Příkrčení za pancéřovými štíty muničních vozů, za štíty děl, čekáme na rozkaz zahájit palbu. Ale kapitán, pokleknutý v obilí před baterií, s triedrem u očí, neobjevuje nic. Zdá se, že tam na velkých lesích u Etthe a u Étalle, které drží nepřítel, pořád ještě plave hustý opar. Kolem nás, za našimi děly, nad našimi hlavami vybuchují bez přestání trhavé granáty a šrapnely všech kalibrů a zasypávají postavení střepinami. Smrti neunikneme... Za kanónem je malý příkop. Lehám si tam a čekám na rozkazy. Velký jízdní kůň, hnědák, z jehož rozřáté hrudi teče červený potůček, zůstává stát, nehybný, prostředkem pole.

Svištění, výbuchy, rány nepřítele a rány od blízké baterie pětasedmdesátek — v tom zvukném pekle železa, plamenů a kouře už zvuky nikdo nerozlišuje. Potím se. Mé tělo spíš kmitá než se chvěje. Krev mi vře v hlavě, bije do spánků; železný pás mi svírá břicho. Bezděky si jako šílený prozpěvují refrén, který jsme posledními dny zpívali v kvartýru a který mě pronásleduje:

Trou là là, ça ne va guère, Trou là là, ça ne va pas!³

Umřu v téhle díře. Něco mi škrtlo o kříž... Jsem zasažen... Ne, střepina mi roztrhla kalhoty.

Černý, páchnoucí kouř obklopí baterii. Někdo chrčí. Vstávám, abych viděl. Ve špinavé mlze zahlédnu četaře Thierryho, nataženého na kraji ovsy, a šest mužů obsluhy, kteří stojí kolem. Granát vybuchl před hlavní jeho kanónu. Zákluzová brzda je proražená. Dělo je nepoužitelné.

Vedle sebe na kolenou kapitán Bernard de Brisoult a poručík Hély d'Oissel s kukátkou u očí prohledávají obzor. Obdivuju je. Když vidím své dva důstojníky, když vidím majora, který s rukama zkříženými pokojně přechází za baterií sem a tam, stydím se, že se chvěju. Projde mnou několik sekund zuřivého, zmateného dramatu. Pak se mi zdá, že se probouzím z horečnaté ztrnulosti plné hrozných nočních můr. Už nemám strach. A když se znovu kryju, protože nic jiného nemám na práci, když nestřílíme, pud povolil. Už se nechvěju.

Příkop plný ohavný pach. Zabručím:

— Bože dobrý! Tady to páchne!

Astruc je uhnízděný v nejhlubším místě. Hlasem, který jako by vycházel ze země, mi odpoví:

— Nedělej si starosti, človče! To já jsem v tom ležnu, ale to místo bych nedal ani za dvacet franků.

Několik pěšáků přechází hřeben a ustupuje. Zvuk kulometů je blíž. Teď už je slyšet docela zřetelně, přes rány kanónů.

Nepřítel postupuje, naše linie se ohýbají.

Palba německých baterií na nás řídne. Celé roty pěchoty se stahují.

Naši důstojníci se radí:

— Ale co chcete... žádné rozkazy, žádné rozkazy, opakuje major.

A čeká se dál. Vysoký poručík vzal do ruky revolver. Muži obsluhy si nabíjejí karabiny. Německé dělostřelectvo, které se možná bojí zasáhnout svou postupující pěchotu, umkllo. Nepřítel může každou chvíli stanout na hřebeni.

3 Dobový vojenský popěvek; volně: „Trala la, moc to nejde, trala la, nejde to vůbec!“

— Přivezte kolesny!

Manévr je rychle hotový.

Je třeba odnést Thierryho, který má rozřáté koleno. Má bolesti; nechce, aby se ho někdo dotkl. Tři muži ho proti jeho vůli uloží na pozorovací žebřík.⁴ Je velmi bledý. Neklesne? Zamumlá:

— Ach, vy mi děláte bolest. Tak mě dorazte!

Ostatní ranění, pět nebo šest, se vysoukají bez pomoci na truhlíky a baterie velkým klusem sjíždí na cestu k Latouru.

Bitva je prohraná. Nevím ani proč, ani jak. Nic jsem neviděl. Francouzské pravé křídlo muselo hodně ustoupit, protože hodně napřed k jihovýchodu vidím výbuchy granátů nad velkými lesy, které byly dnes ráno daleko od našich linií. Jsme úplně obejdeni. Přichází na mě úzkost. Jsou naše ústupové cesty volné? Přecházíme železniční trať, luka, potok. Dostáváme se k řadě kopců pokrytých do poloviny úbočí lesem, které se rozkládají rovnoběžně s těmi, jež dnes ráno zaujímal armáda. To jsou nepochybně naše ústupová postavení. Jezdci pobízejí koně. Muži obsluhy, dole z vozů, aby jim odlehčili, běží rozptýlení po bocích kolony. Úzká cesta, kterou jdeme, je rozbitá, vydlážděná uvolněnými kameny. Na tvrdém stoupání zatarasí cestu porouchaný pěchotní vůz. Špatný bílý kůň se vzpírá, jezdec křičí, tlačí do kol: potah se nerozjede.

Jeden desátník osloví pěšáka:

— Tak jeďte, k... s...!

Jet, jet. Jako by mohl! Jezdec, aniž pustí kolo, které zadržuje, aby se nerozjelo zpátky, k nám obrátí žalostnou tvář a já vidím, že pláče.

— Jet! Ale jak si to představujete!

Pomáháme mu. Jeho vůz zajede do pole, aby nás nechal projít.

Je přibližně dvě hodiny odpoledne. Je tíživé horko. Bitva se zdá skončená. Kanón je slyšet jen daleko vlevo, od Virtonu a od Saint-Mardu.

Naše kolona se táhne černou linií po boku kopce. Skrz lesy, které korunují výšiny, zřejmě jdeme hledat cestu na plošinu. Obzor se rozšiřuje. Náhle u Latouru zadrnčí kulomet. Udělám pohyb, jako bych zaháněl vosu, která mi bzučí u ucha.

— Střílejí na nás, křikne na mě Hutin.

Kulky sviští. Ostřelují nás z výšin postavení, která jsme právě opustili. Raněný kůň padá na kolena; vypřáhneme ho. Jeden muž, kterému kulka prostřelila stehno, jde dál.

V jednom úvalu, v krytu před kulkami, zabíhá lučina do lesa klínem světlé trávy. Právě tam se naše tři baterie řadí do parku a čekají na rozkazy. Hned vidím, jak kritické je naše postavení. Lesem nevede na plošinu žádná cesta. Několik vozů 10. baterie se pustilo lesní stezkou. Nemohou ani vpřed, ani vzad. Jeden kanón je zabořený až po osy. Abychom se odtud dostali, budeme tedy muset přejít ta nízká pole, vpravo nebo vlevo, čelit znovu palbě kulometů a snad už i nepřátelského dělostřelectva, které se mohlo přiblížit. Čím déle budeme čekat, tím menší budeme mít naději projít bez škod.

A pak, jak dlouho budou ústupové cesty na plošinu volné? Jsme obejdeni a před námi nepřítel postupuje, sjíždí z kopců do podkovy. Teď už musí držet vesnici Latour.

Major čeká na rozkazy. Jeho řeč je krátká, jeho pohyby trhané. Čelisti se mu pravidelně stahují. To je známka nervozity, kterou dobře známe. „Louská oříšky,“ jak říkají kanonýři. Poslal desátníka pro instrukce. Ale kde v tuhle hodinu najít štáb? Armáda je v plném ústupu.

4 Pozorovací žebřík, součást výstroje baterie; sloužil k pozorování palby nad terénem.

Přijede galopem dragoun a před našimi důstojníky sesedne. Úzkostliví děláme kolem něho kruh. Přináší zprávy. Ústup armády se provádí vpravo cestou na Ruettes. Nepřítel je skutečně v Latouru. Postupuje k Ville-Houdlémontu.

Kolona se hned dává do pohybu. Vepředu, sám, na koni, poručík Hély d'Oissel jistí cestu. Kulomet znovu zdálky drnčí. Ale tentokrát neslyšíme jeho kulky ani svištět. Na okamžik nás zastaví palisáda. Porazíme ji sekerami. Otevřený prostor, který musíme přejít, je krátký: lučina do oslího hřbetu. Úvozovou cestičkou docházíme k Ruettes.

U kostela stojí generál, bez štábu, s celou eskortou tří myslivců.

Cesta na Tellancourt je řeka.

V proudech ústupu si musíme silou prorazit průchod. V řadě s dělostřeleckou kolonou jdou bataliony, které ještě mají velitele. A vpravo a vlevo, poházené jako kousky korku v proudu, odnášené ve vírech, chvílemi vržené do příkopu a chvílemi vlečené tou bystřinou, dokončují zahrazení cesty cáry vojska: ranění, pochroumaní, zchvácení muži bez pušky, bez tornistry, zbloudilí vojáci; všichni tihle jdou pomalu. Někteří se namáhají, aby dosáhli našich vozů a zavěsili se na nich. Vysoukají se na muniční vozy nebo se nechají vléct jako automaty.

Zatímco ústup pěších divizí pokračuje po hlavní cestě, nás jedna cesta vpravo, velmi tvrdým stoupáním, vede na plošinu. Den se chýlí. Masa lesů u Guéville mezi sluncem a námi vrhá svůj stín až na boky blízkého kopce. Jsou tu téměř jen opozdilci. Mnoho raněných leží v příkopě. Dopřáli si okamžik odpočinku, než budou stoupat dál. Ale ne všichni vyrazí znovu. Jsou tu v trávě takoví, jejichž maska už odráží vyhloubenou tvář smrti. Oční jamky jsou hluboké. Oči, lesknoucí se horečkou, dokořán a upřené, hledí nevíme na co. Mrknutí víček je těžké a zpomalené. Pot slepuje vlasy ke spánkům, pruhuje, jak stéká, tváře s vystouplými lícními kostmi a přiskřípnutým nosem, zamazané prachem a střelným prachem. Téměř žádný z raněných není obvázaný. Krev udělala na pláštích velké tmavé skvrny, postříkala sukno, tekla. Není slyšet jedinou stížnost. Dva muži bez tornistry a bez pušky přemlouvají malého pěšáka, kterému střepina rozervalo rameno. Velmi bledý, s očima zavřenýma, zatvrzelým a znaveným pohybem čela odmítá, aby ho zvedli. Vojáci zasažení do nohou jdou dál a pomáhají si puškou jako berlí. Žadoní:

— Vezměte nás s sebou!

Dáváme jim svá místa na truhlících. Při každém nárazu cesty vypustí tlustý trubač, kterému kulka prostřelila hrud', bolestný vzdech.

Na polích po stranách cesty se povalují rozervané tornistry, z nichž vypadávají spodky, košile, čepice, kartáče. Prostředkem cesty leží vojenské boty, jídelní nádoby, kotlíky zploštělé koly vozů a kopyty koní, prádlo, bodla, patrontašky, z nichž se v prachu lesknou náboje s mosaznými nábojnicemi, kepi, rozlámané lebelky.⁵ Svírá to srdce až k pláči. Proti své vůli myslím na cesty porážky v srpnu 1870, po Wissembourgu, po Forbachu.⁶ A přece se už měsíc mluvilo jen o vítězstvích. Viděli jsme znovudobyté Alsasko, otevřené Německo. A při prvním nárazu je naše armáda, ta naše, poražená! S trochou podivu si říkám, že jsem právě byl svědkem porážky.

Docházíme k okraji lesů u Guéville, které hájí pěšáci od 102. regimentu. Cestu stále ještě pokrývají zbraně a výstroj. Vozovka byla rozervána dělostřelectvem a kolonami. Ranění na našich muničních vozech, které jimi natřásají, mají tváře ukřižovaných.

Ptám se tlustého trubače:

— Chceš, abychom zastavili vůz, jestli to s tebou moc třese?

⁵ Lebel — francouzská opakovací puška vzor 1886, standardní zbraň pěchoty za celou válku.

⁶ Wissembourg (4. srpna 1870) a Forbach, tj. bitva u Spicherenu (6. srpna 1870) — první dvě porážky francouzské armády v prusko-francouzské válce; následoval ústup, zhroucení fronty a nakonec kapitulace.

— Ne, abych jim padl do pracek!

— Přece!

— Ne, jde to, jde to.

A kouše se do rtů, aby nekřičel. Jsem velmi unavený. Lebka je mi zároveň těžká a dutá. Spát, spát, kdekoliv.

Jen vyjde z lesa, baterie zastaví na poli, kde je pšenice ve snopech, blízko vesnice, která se, jak se říká, jmenuje „la Malmaison“. Nechám se padnout na slámu. Jestli tu zůstaneme, nebudeme moci ani spát; nepřítel je příliš blízko. V noci budeme napadeni. A já myslím jen na spánek, na to, abych se dostal dost daleko, abych mohl spát. Čekám na osudný povel „Vypřáhnout!“, který nás v tomhle poli nechá, abychom se za hodinu znovu bili. Možná hned. Přicházejí rozkazy; vyrážíme. Projíždíme Malmaisonem zacpaným vojskem v nepořádku. Přichází noc. Dostávám se na nejkrajnější hranici únavy. Mé vědomí věcí slábne. Vidím jako ve snu muže obsluhy zhroucené na truhlících, s hlavami kývajícími se do strany, jezdce potácející se na koních, které by člověk měl za opilé. Ještě slyším muže od 26. dělostřeleckého regimentu, sedícího na muničním vozu, jak vypráví, jak ty tři baterie, které šly dnes ráno před námi na cestě k Ethe, byly v koloně ostřelovány z kulometů a nepřítelem zajaty a jak se jemu podařilo uprchnout téměř jako jedinému, díky mlze.

V noci dělají naše muniční vozy, které se otřásají, našim uším nejasný zvuk kanonády. Vleče se podpora oje. Zdá se mi, že slyším kulomet. Taková posedlost! Kolona rozkládá nad nočním krajem své jednotlivé valení, které nepřeruší žádný povel, žádný zvuk hlasu.

Po velmi dlouhém pochodu se kolem půlnoci ocitáme v Torgny, kde budeme tábořit. Ten večer se ani nepočítáme. Ve stodole, blízko dveří, se nechám padnout, tváří do sena, a zdá se mi, když usínám, že umírám.

Neděle 23. srpna.

Nechali nás spát až po osmou. Hned vedeme koně pít k velkému kamennému žlabu prostředkem vesnice. Zvoní zvony. Ještě jsou neděle!... Připadá mi to zvláštní. Chce se mi spát. Jsem zmlácený, mám ztuhlé údy; taktak se vyhoupnu do sedla. Mít aspoň jeden den odpočinku!

Jak se vracím do kvartýru, bota u boty s Déprezem, potkáváme slečnu Aline ve světlých šatech s růžovými kvítky a v tenkých střevíčkách. Jde zřejmě na mši. Poznává nás, zamává nám rukou a usměje se.

V parku nás čekají.

— Nauzdit!... Zapřáhnout!...

— Co? Vracíme se do ohně?

— Zřejmě... Nevím, odpoví Bréjard. Zapřáhnout!

Obě baterie, které teď tvoří oddíl, naše a 12. — 10. musel nepřítel zajmout v lesích u Guéville —, se dávají na cestu k Virtonu. Zřejmě nám není dáno ani chvíli oddechnout.

Ale téměř hned nás zastaví ve dvojité koloně na strništích u kraje cesty. Je tu po boku kopce v postavení významná francouzská dělostřelecká síla. Na světlém poli vykreslují zapřažené baterie, nehybné, černé obdélníky.

Počítáme se. U mého děla jsou mezery: Bâton, prostřední jezdec kanónu, raněný do hlavy, zůstal na obvažišti v Torgny; Hubert, velitel děla, nezvěstný; Homo, jezdec kanónu, nezvěstný. Když jsem Homa viděl posledně, bloudil, vyjevený, polem, do něhož bilo nepřátelské dělostřelectvo.

Nezvěstný je i Lucas, kapitánův cyklista, a ten mě znepokojuje nejvíc. Je to veselý, upřímný, vtipný chlapec, kterého mám rád.

O celém našem bojovém sledu, který vede poručík Couturier, nemáme žádné zprávy.

V kruhu kolem kapitána se znovu sestavují čtyři děl. Baterie má už jen tři kanóny; ten, jemuž granát prorazil brzdu, je třeba poslat do zázemí.

Jak jsem unavený! Jen chvíli zůstanu nehybný, usínám.

Hutin otevře pro nás dva konzervu *opice*.⁷

— Máš hlad, Lintiere?

— Ani moc... A přitom jsem nejedl od předevečera.

— Jako já. Myslíš, že se tam dnes vrátíme?

— Zřejmě...

Hutin zasní:

— Jen jedna věc mě ohromuje, povídá mi, že jsem tady.

— Ano, to je ohromující.

— Je to zvláštní, kanón dnes skoro není slyšet.

— Nezdá se, že by svého včerejšího vítězství využili k postupu.

— Já si myslím, prohlásí můj mířič, že jsme padli do zálohy. Čekali nás tam. Zaměřili si hřebeny, proto nás dostali. Ale to se změní!

— Doufám! Ach, Bože dobrý, jak se mi chce spát! A tobě?

— Mně taky.

Jíme bez chuti, každý čtyři kousky *opice*. Konzervu zavřeme. Vůbec, kolona se dává do pohybu.

Přes pole se dostáváme do Lamorteau, velké obce na břehu Chiers, kde formujeme park u řeky a čekáme na rozkazy.

Břeh se hned rozveselí kouři, které stoupají přímo vzhůru do klidného vzduchu už teplého dopoledne. Muži obsluhy vaří, jezdci jdou nabírat vodu pro koně, které nevypřaháme.

A tu se najednou na most přes Chiers objeví poručík Couturier v čele svého sledu. Lucas je s ním. Přibíhá ke mně.

— Tady jsi!

— Jo, člověče...

— Ty zatracený dobytku, tys nás vyděsil!

Silný stisk rukou, a to je všechno. Ale vážně, cítím se ulehčený.

Hubert je tu taky. Kolem polních kotlíků, v nichž se hřeje jídlo, se vyptáváme. Pak, protože rozkazy nepřicházejí, se spí. K večeru se vracíme ubytovat do Torgny.

Major dává odstojit koně. Nic nám tedy nehrozí. Protahuju se a zívám uspokojením. Stavíme bivak. Je to práce. Děla se staví po dvaceti metrech od sebe; mezi koly dvou děl se natáhnou uvazovací lana. Jak jsou koně přivázáni a postroje rozložené na ojích kolesen, musí celek parku tvořit pravidelný čtyřúhelník.

⁷ *Singe*, doslova „opice“ — vojenský slang pro konzervované hovězí, základ polní stravy francouzského vojáka.

Odložili jsme vesty, protože je ještě teplo. Déprez rozdává oves; jezdci nasazují svým potahům krmné pytle.

Někdo křikne:

— Aero!

— Němčour!

Vysoko na nebi přelétá nad parkem černý pták s rozeklaným ocasem, pták s velkým rozmachem dravce. Běžíme ke karabinám. S trupem zvráceným při vzepření o rameno, rozcuchaní, s košilemi rozhalenými na nahých hrudích střílejí kanonýři na německého krahujce, který letí nízko. Vyděšení koně řehtají, vzpínají se, trhají za ohlávky. Několik se jich odtrhlo a galopuje přes park. Zdá se nám, že se pták zapotácel.

— Dostal to!

— Padá!

— Zdálo by se, ale on se vzdaluje.

Střílí se dál. Aeroplán je už dávno mimo dostřel.

U napajedla, v jediné vesnické ulici, je stále stejná tlačenička mužů vedoucích koně za uzdu nebo jezdících bez sedla, stejné výkřiky o místo u žlabu, pokřikování mužů, kteří se poznávají, nadávky pěších, do kterých jezdci strkají, celý hlučný život dělostřeleckého kvartýru. Jeden myslivec, který huláká a nadává, protíná ten proud. Křičí se:

— Ten nemá větší spěch než ostatní!

— Má, trochu! Honem se vraťte do kvartýrů. Nesu rozkazy!

— Co se zase děje?

— Všichni odtud vypadnou... A vůbec, teď není čas na zábavu; Němci nemůžou být daleko. Zase to vypukne!

Pobodne koně. Spěšně se vracíme k baterii. Je to přepad? Postroje navlékáme co nejrychleji. A ani jsme neměli čas si zapnout vesty, a první vůz už vyjíždí z parku.

— Vpřed... klusem!

Pytle s ovsem, ještě do poloviny plné, jsme museli hodit na muniční vozy nebo na lafety děl. V běhu je třeba je přivázat, aby nespadly. Pak, taktak oblečení, naskakujeme, jak se dá, na kolesny, zatímco se baterie valí velkou rychlostí po hrbolaté cestě.

Naše pohledy se neustále vracejí dozadu, k těm kopcům, které se zvedají nad Torgny na východě a z nichž každou chvíli čekáme, že uvidíme vyrazit čela nepřátelských kolon. Hlídám, jestli nezadrnčí kulomet nebo nezavíští granát.

Cesta v dálce, v úvalu, je černá potahy a muničními vozy pouštěnými klusem v hustých mračnech prachu. Baterie se valí napříč polem. Co znamená tohle spěšné couvání? Za celý den byl kanón slyšet jen velmi daleko, k severu. Teď už není slyšet vůbec. Takže? Byli jsme přepadeni, nebo jsme bezmála byli? Ale je možné z toho všeho něco pochopit!

Na tom hřebeni mezi Chiers a Othainem,⁸ kde nás celý kraj při našem příchodu přivítal pod velkým sluncem svým rozvinutím linií a barev, zaujímáme postavení. Zdá se mi, že pohnutí, která mi způsobila vznešenost a pohoda toho zjevu, se hluboko zabořila do minulosti. Zdá se mi, že jsem za jeden den zestárl o deset let. Je to zvláštní a vnitřně bolestný pocit.

8 Othain — řeka v Lotrinsku, přítok Chiers.

Ústí našich kanónů míří na Torgny a na plošinu, která se nad ním zvedá. Za chvíli bude třeba bombardovat tu nešťastnou vesnici a může se stát, že granát vyslaný mým dělem půjde rozervat dům, který nás ukryl, zabít ženy, jejichž pohostinnost nám byla tak sladká.

Ta myšlenka je krutá až k úzkosti. Hrozná válka!

Ale přichází noc, a kapitán tam na plošině neviděl nic, co by se pohnulo. Za námi se úzký úval Othainu plní stíny. Kolesny jsou v parku dvě stě metrů od baterie. Je zakázáno rozdělovat oheň, dokonce i rozsvítit lucernu. Závisí na tom naše bezpečí zítra ráno. Noc má hvězdy; trochu oparu ztišuje jejich třpyt. Měsíc není. Nehybní, v tmavých masách, žerou koně s tichým zvukem svůj oves z pytlů. Na východě se rozsvítí velká červená jasnost. To zřejmě hoří Malmaison. A jak se noc uzavírá, vpravo i vlevo od té velké záře se objevují další. Všude planou vesnice. Na tom nebi požáru se odrážejí jako černé stíny zádě našich koní, jejich hlavy s neklidnými ušima, těžké masy vozů.

Vedle sebe stojíme s rukama zkříženýma, Hutin a já, a hledíme na ten hořící kraj.

— Ach, ti divoši, ti divoši!

— Je tohle válka?

A oba dva mlčíme, svíraní stejnou úzkostí, zkřivení stejným vztekem. Vidím, jak v tmavých očích mého přítele přechází rudý zásvit, odraz těch ohnišť.

— A nebyt nejsilnější!... Nemoci tomu zabránit! Neštěstí!

— To přijde...

— Ano, to přijde... a zaplatí za to!

Jdeme se vrhnout na slámu nakupenou za děly. Pravidelně přejíždí krajem světlomet z Verdunu. Optická telegrafie staví na nebe světelné pruhy.⁹ A my usínáme, přitisknutí jeden k druhému, zatímco jeden muž obsluhu, zpřímá ve svém plášti, nehybný, bdí u kanónu.

Pondělí 24. srpna.

Je ještě černá noc. Nějaký stín přijde zatřást mým pláštěm.

— Poplach!

— Kolik je hodin?

— Nevím, odpoví muž ze stráže, který mě vzbudil.

Tam dole vesnice stále hoří. Po hmatu, téměř beze zvuku, se zapřáhlo. Kolesny přijíždějí pro děla. Prudké stoupání... Kameny se sypou. V noci koně každým krokem riskují, že padnou; brzdy drží špatně; zavěšujeme se na vozy a necháváme se vléct, abychom odlehčili zadnímu potahu, na který se muniční vůz ze svahu tlačí.

Za rozednávání mrtvá vesnice. U velké zdi kostela spí pět myslivců. Mají opratě svých koní navlečené na paži a jejich nehybná zvířata spí vedle nich vestoje. V hustotách mlhy, která se nahromadila na dně úvalu, se rozlévá bledé chladné světlo. Je velmi chladno. Jdeme mlčky, krokem. Muži obsluhy spí na truhlících. Jdeme k západu. Ustupujeme. Proč? Nebylo nám tam nahoře dobře, když jsme čekali na nepřitele? Mezi oparem se v kruhu objeví stříbrné slunce.

Po dlouhé zastávce na vojtěškovém poli hnojeném fekáliemi, z něhož si odnášíme vytrvalý pach výkalů, jedeme postavit děla do palebného postavení na výšinu u Flassigny. Ale téměř hned přicházejí rozkazy;

⁹ Optická telegrafie — dorozumívání přerušovaným světelným paprskem, běžný způsob nočního spojení mezi pevnostmi a jednotkami v poli.

vyrážíme a zase k západu. Průhledem mezi dvěma kopci je vidět vzdálené město: zřejmě Montmédy.¹⁰

Na cestě, v úvalu, u potoka, nás kolem poledne zastaví.

— Kanonýři, dolů, sesednout. Odepněte opratě náručních koní. Pohov!

Slunce pálí. Ve vzduchu není ani dechu svěžesti. V čutorách máme jen trochu vody z Othainu, slanávé a vlahé. Voda z potoka se pít nedá. Můžeme se v ní aspoň umýt. Muži spí v příkopech. Koně stojí nehybně, zmožení horkem.

Už nastal večer, když náš oddíl dostává rozkaz odebrat se do Marville, zřejmě tam ubytovat.

Nacházím tam známé místo. Marville jsme projížděli, když jsme šli do Torgny. Bylo to tehdy milé městečko s rozkvetlými zahradami, s chalupami u vody, v jiřinách. Dnes je Marville opuštěné. Velké kárky meuských venkovanů, plné lůžkovin, truhel a košů, čekají zapřažené, hotové k odjezdu. Klec s kanáry tam stojí vedle kočárku a koše pro kojence. A prostředkem toho všeho sedí ženy obklopené dětmi. Pláčou; malí se jim choulí do sukní. Psi kolem vozů čekají, aby mohli jít taky. Ptáme se těch nebožáků, kam jdou.

— A kam chcete? Říkají nám, že musíme odejít! Odcházíme... a s takhle malými!

Vyptávají se nás:

— Řekněte, na kterou stranu se má jít? My to nevíme...

Nevíme to ani my; a přece jim ukazujeme:

— Jděte tudy, tudy...

Tudy, to je k západu. Ach, jaká bída!

Náš bivak je zřízen na vjezdu do města. Nedaleko teče potok, a na druhé straně potoka leží na strništi dva mrtví koně.

Kapitán 10. baterie přijíždí na koni do kvartýru. Mysleli jsme, že je jeho baterie ztracená. Vypráví majorovi, jak se mu v lesích u Guéville podařilo zachránit všechna čtyři děla, když opustil všechny své muniční vozy. Jeho baterie je v postavení někde na výšinách, které se zvedají nad Marville k jihovýchodu. Přijel pro rozkazy.

Hodně mě obtěžuje ta trhlina, kterou mi předevčírem udělala střepina granátu v zadku kalhot. Rozdělen mezi touhu provést nouzovou opravu a obavu, že rozkaz zvednout tábor přijde zrovna ve chvíli, kdy budu bez kalhot, nechávám ty klidné večerní hodiny projít, aniž tu neodkladnou práci udělám.

Úterý 25. srpna.

Budí mě slunce. Zatřesu sebou.

— Dobrá noc, co, Hutine, člověče?

Hutin, který ještě podřimuje, neodpovídá. Déprez volá:

— Na oves!

Nikdo nespěchá. Dva muži ještě spí, tmavá hromada modročerného sukna ve slámě, pod hlavní kanónu. Zdálo se mi, že jsem slyšel známé škrtnutí. Pudově se otočím, abych viděl, kdo ten zvuk dělá.

— K zemi! křikne někdo.

¹⁰ Montmédy — opevněné město na Chiers v Lotrinsku, součást francouzské obranné linie pevností na severovýchodní hranici.

Muži padnou, kde kdo je. Vysoko na nebi nad parkem vybuchne šrapnel. Ve velmi klidném vzduchu pluje jeho hustý obláček kouře nehybně mezi šedými rozptýlenými opary.

— To nám dělá to včerejší aero, prohlásí Hutin, kterého ten zvuk úplně probudil.

— Jo, ale moc vysoko.

— To je zaměřovací rána. Uvidíš, jestli to za pět minut nepřifrčí.

— Tak, nauzdit, zapřáhnout... Honem!

Park se rozhýbá. Kolem koní a vozů kanonýři spěchají. V mžiku jsou uvazovací lana navinutá na hácích za kolesy, potahy hotové vyrazit. Ještě jeden granát zasvíští. Napneme hřbet, aniž přerušíme práci. Trhavé granáty padají teď na Marville a jiné, vyjící nám nad hlavou, jdou dopadnout na blízké hřebeny, které nepřítel má za obsazené francouzským dělostřelectvem. Jezdci, naklonění nad šíje koní, švihají své potahy a kolona vyráží klusem. Zaujímáme postavení na úbočích, která se na západě zvedají nad městem, nad úvalem Othainu a nad výšinami, jež se rozkládají na druhé straně řeky a odkud nepřítel vyráží. Na Marville se zřítí smršť olova, oceli a ohně. Jeden z prvních granátů zasáhl zvonici. Město odtud není vidět. Ale velké kouře stoupají do nebe přímými černými sloupy. Marville hoří. V lomozu kanonády — která se rozbouřila až do nepřerušného hromu, jenž roste, slábne, odráží se v ozvěnách, valí se, zvoní, puká a nikdy nepřestává — se taktak rozliší rány nepřítele od ran francouzského dělostřelectva. Nakonec člověk přece jen pozná, krátký v té bouři, hlas pětasedmdesátek.

— Pozor! Mířiči ke mně!

Muži běží ke kapitánovi.

— Před námi strom jako štětec...

— Vidím, odpovídají mířiči.

— Záměrný bod ten strom... Deska nula... válec sto padesát...¹¹

Každý mířič běží ke svému dělu a zaměří ho. Závěr se zavírá na granátu. Mířič zvedne ruku:

— Hotovo!

Velitel děla velí:

— Na první ránu!...

Muži obsluhy se postaví mimo kola děla; střelec se nakloní, aby uchopil odpalovací šňůru.

— Pal!

Kanón se vzepne jako kůň, kterého popadl strach. Lebky se rozechvějí. V uších je lomoz zvonů; člověkem to zatřese od hlavy k patě. Z ústí děla vyrazil velký plamenný list. Vítr od výstřelu zvedl kolem nás prach. Země se chvěje. V ústech má člověk chuť nejprve nijakou, po chvíli trpkou. To je střelný prach. Nikdo neví, jestli ho cítí nebo jestli ho chutná, a palba pokračuje, rychlá, bez trhání. Pohyby mužů jsou sladěné, přesné, krátké. Nemluví se. Na označení manévru stačí gesta. Je slyšet jen kapitánovy povely náměru, které opakují velitelé děl.

— Dva tisíce pět set!

— Pal!

— Dva tisíce pět set dvacet pět!

— Pal!

¹¹ Povely míření: deska a válec jsou stupnice zaměřovače, jimiž se dělu udává směr. Hodnoty, které kapitán volá dál („dva tisíce pět set“), jsou náměr, tedy dálka v metrech.

Po první ráně dělo sedí. Mířič a střelec se usadili na svých sedátkách za štíty. Při výstřelu hlaveň děla ucouvne po kluzných lištách brzdy, pak se klidně a přesně vrátí do palebného postavení, hotová střílit dál. Za kanónem se na hromadě ještě kouří z očazených nábojnic.

— Zastavit palbu!

Muži obsluhy se rozloží v trávě. Balí se cigareta.

Zase aero; týž černý dravec, ostře vystřižený do bledě modrého nebe, které se pomalu rozsvětluje.

Zuříme. Jaké trápení! přelétá nad námi.

Nepřátelské těžké dělostřelectvo hned zahájí palbu na úbočí, která držíme, a na blízký les. Je čas změnit postavení, protože nejnebezpečnější okamžik je pro nás ten, kdy potahy přijíždějí pro děla. Baterie je tehdy nesmírně zranitelná.

Aniž čekáme, až bude nepřátelská palba zaměřená, jdeme se na rozkaz majora postavit do jedné prohlubně na plošině. Kolem se na velkých plochých polích rozkládá nekonečné ježení strnišť. Jen vlevo vroubí cestu topoly a kreslí nad nahým krajem zelenou linii. Před námi i za námi se otevírají prázdné zákopy. Marville stále hoří. Kouř zašpinil celý východní obzor. Slunce je vysoko; na strništích je světlo oslepující. Trpíme horkem a žízní. Lomoz bitvy jenom roste.

Kapitán zahlédl u nohou vzdálených kopců, ještě celých modrých od mlhy na jihovýchodním obzoru, dělostřeleckou kolonu nebo trén a velké masy mužů na pochodu. Jsou to francouzské jednotky? Je to nepřítel? Kapitán to neví. Opar a dálka nedovolují rozeznat uniformy.

— Nemůžeme střílet, říká, jestli jsou to Francouzi!

Stojí na muničním vozu, s triedrem u očí, a prohlíží ten hrozivý obzor.

— Jestli je to nepřítel, obchází nás... obchází nás. Vejde do lesů... Pak už nic neuvidíme... Tak se běžte zeptat majora.

Major není zpraven o nic lépe. Rozkazy, které dostal, se těchto kopců netýkají. Taky se dívá. Ale ty pohyblivé masy nerozezná o nic lépe. Rovněž zamumlá:

— Jestli je to nepřítel, obkličuje nás.

Honem se vysílá jezdecký zvěd. Přepadá nás rozčilení.

U čtvrtého děla se zastavil osamělý pěšák. Nemá už ani tornistru, ani pušku. Vyptáváme se ho.

— Raněný?

— Ne.

— Odkud se bereš?

Kapitán dá znamení, aby mu toho muže přivedli. Ale ten, který zahodil zbraň, nespěchá uposlechnout.

— Co je tam dole, ptá se ho kapitán?... Francouzi?

— Nevím.

— Tak odkud tedy jdete?

Pěšák udělá velké gesto, které označuje polovinu obzoru.

— Odtamtud.

Kapitán pokrčí rameny.

— Ale kde byli Němci? Víte, jestli obešli Marville od jihu?

— Pane kapitáne, byl jsem v zákopě... Pak přišly granáty, takové velké černé... Nejdřív vybuchovaly za námi, na sto metrů... no, a to jsme na to kašlali... A potom nám jich pár padlo přímo na nás... No, tak jsme odešli!...

— Ale vaši důstojníci?

Ten druhý udělá gesto, že neví. Z toho člověka nic nedostaneme. A protože v tu chvíli zavrčí ve vzduchu granát, pěšák uteče s ohnutým hřbetem. Je slyšet, jak bručí:

— Ach, Bože dobrý, Bože dobrý!

Granát vybuchne na druhé straně cesty a hned tři další dopadnou blíž. Kapitán nepřestal očima sledovat vojska, která tam dole už zanedlouho zmizí v lesích. Čekáme úzkostliví, v kruhu kolem něho.

— Myslím, že to jsou Francouzi, říká. Tady, podívejte se, Lintiere, vy máte dobré oči!

Kukátkem skutečně zahlédnu červené kalhoty.

— Ano, to jsou Francouzi. Ale kam jdou?

Kapitán neodpovídá, a já rozumím, že francouzská armáda i tentokrát ustupuje.

Salva granátů rozryje pole za námi.

Nepřátelská palba, nejprve příliš vlevo a příliš dlouhá, se přibližuje. Teď už je zaměřená ve směru. Můj život závisí na jednu sekundu na vůli nějakého pruského kapitána a na docela malé opravě zamíření.

A tu se naráz objeví na okraji plošiny oddíl pěchoty a spěšně se stahují. Rota od 101. regimentu se jde postavit do zákopů vykopaných za našimi děly.

Vzduch se zase chvěje; granáty jdou přímo na nás. Hlína vyráží vzhůru. Střepina mi škrtně o hlavu a zazvoní o pancéřový štít muničního vozu. Jeden granát padl do zákopu, kde jsou pěšáci. Jedna, dvě sekundy projdou; je slyšet zaúpění, výkřik. Nic. Jeden muž vstane a uteče, pak další, pak celá rota. S hlavou dole, pokrčení v kolenou. Vzadu se jeden raněný spěšně zbavuje tornistry a pušky a vzdaluje se po jedné noze.

Spojka přinese majorovi depeši: rozkaz stáhnout se. Armádní sbor ustupuje. Opouštíme postavení. Krokem se kolona rozkládá. Tohle pole, které strniště jednotvárně zlatí, rozervané granáty a odhalující svá nitra z černého humusu, má v sobě trochu té hrůzy těla s otevřenými ranami. Kolem míst výbuchů odlétly drny a na okraji díry je hlína zvednutá v kruhový násep. Smrt může padat dál. Někdo se ptá:

— Proč nepostupujeme rychleji?... Necháme se tu rozmlátit.

Ale je cítit, že fatalismus, který je, myslím, začátkem odvahy, zaplavil téměř všechny z nás. Nepřítel střílí, aniž vidí. Jeho granáty jsou jako rány osudu padající z nebe. Proč tady, a ne tam? Nevíme to. On to taky jistě neví. Tak k čemu spěchat? Smrt by k nám přišla zrovna tak o kousek dál. Proč jít vpravo nebo vlevo? Zbytečné, úplně zbytečné... Vepředu jedou naši důstojníci bota u boty a rozmlouvají.

V zákopu, kam právě padl granát, zůstal jeden pěšák, jediný. Leží na břiše. Udělal si lože ze slámy, aby mu bylo lépe. Má v zádech díru. Krev kolem udělala na suknu velký černý kruh. Pod ním je sláma červená. Jiná střepina mu roztrála šíji; kepi mu spadlo a jeho tvář, vrhnutá vpřed, se zaryla do země. Při průjezdu jdou naše pohledy všechny tam. Ale nikdo nic neřekne. Co se dá říct o granátu, který padl, a o člověku, který je mrtvý!...

Zase porážka! Jako v roce 1870! Jako v roce 1870! To je myšlenka, která nás pronásleduje a svírá.

— Jsou hrozně silní! Podívej se na to! říká mi Déprez a vztahuje ruku k té plošině, na níž se až k obzoru hemží ustupující francouzská pěchota. Latour, šest hodin boje; dneska už taktak víc. A zase porážení! Neštěstí!

Cítíme v sobě vztek na ty, kteří ustoupili. My jsme přece v sobotu zůstali u kulaté vrby, my!

V dálce, směrem k Marville, se po nízkých polích táhnou dělostřelecké kolony. Eskadrona v modrém a červeném zvedá prach. Vlnění pěchoty, ubývající, ale patrné až k obzoru, oblaka prachu po jezdecku, černé linie dělostřelectva. Slunce je velké. Všechna kanonáda, všechen zvuk umlkly. Země, suchá a horká, vydechuje páru, která celý ten velký pohyb mužů slévá. Zdálo by se, že se celá plošina dala na pochod.

V Remoiville zvedá krásný zámek z počátku renesance své vysoké terasy, svá křídla s velkými střídými liniemi, nad nimiž vlaje bílá vlajka s červeným křížem. Ve vsi ani duše. Dveře a okna jsou zavřená. Několik slepic zobe na hnojišti; prase, které dva dělostřelci podřezávají v malém chlívku černém od močůvky, vydává vysoké výkřiky. A přece na prahu jednoho z posledních domů, chatrné chalupy, v níž se ve stínu leskne lakovaná skříň, se na nás dívají dvě stařeny, nesmírně staré, očima, které jsou taktak vidět, jak mají vrásčitá víčka. Hýbou se jim jen prsty. Jejich upřené pohledy jako ocelové čepele nás obtěžují jako výčitka. Ach, my ji známe, tu palčivou výčitku ústupů! Opravdu nás vnitřní hanba drtí při průjezdu těmito vesnicemi, které neumíme hájit a které vydáváme vzteku nepřítele. Věci v nich dostávají tváře lidské bolesti. Průčelí opuštěných domů mají fyziognomii utrpení. Zřejmě přelud! Obraznost! ale obraznost palčivá, protože zítra tohle všechno bude hořet a my z tábora na kopci uvidíme, až přijde noc, planout domy i úrodu.

Zdá se, že spojenci vítězí na severu a v Alsasku. *Armádní bulletiny*, které nám někdy dávají, i *obecní bulletiny*¹² to tvrdí. Tak jak to, že na nás doléhá ta strašná výčitka věcí a lidí, které nemůžeme hájit proti nepříteli příliš přesilnému?

Dlouho čekáme v Remoiville. Je třeba přejít řeku a je jen jeden most. Přechod se provádí ve velkém pořádku. Pak jedinou cestou, přes zvlněný kraj, kde se střídají lesy s hlubokými zeleněmi a svěží luciny mezi lesy, začíná ústup 4. armádního sboru.

Velká linie úbočí se vznešenými modrými obrysy uzavírá západní obzor. Tam se zřejmě armáda zastaví a zakope.

Po pravé straně cesty pokračuje nekonečné defilé dělostřelectva a kolon; kanóny všech kalibrů, muniční vozy, vozy na pícninu, nákladní vozy, regimentní vozy, vozatajské vozy, divizní obvaziště, obvaziště sboru, venkovské kárky plné bezkrevných raněných, někdy s gázovým turbanem na hlavě, který krev místy zbarvuje. V řadě, po levé straně, postupuje pěchota v pořádku. Cesta je už silně rozbitá. Před námi se valí baterie krátkých stodvacítek.¹³ Jeden z jejích desátníků má zavěšenou u sedla polovinu skopce.

10. baterie přišla o svá děla. Když kolem jedné hodiny pěchota úplně povolila, nemohli je kanonýři odvézt. Nepřátelská palba zničila téměř úplně potahy.

Kapitán Jamain byl zasažen střepinou granátu do boku. Zhlédneme ho nataženého na senné kárce, mezi raněnými od pěchoty.

Les, velmi hustý, velmi temný přes velké slunce, zdušuje dupot postupující pěchoty a valení vozů.

Zchvácení koně byli opuštěni. Stojí tu v příkopech, s hlavou dole, s očima napůl zavřenýma, sklovitými od výstoku. Někdy do nich narazí kolo. Ani neuhnou. Lehnou si, teprve aby umřeli.

Na těch výšinách, které řadou ostruh převyšují rovinu a les, se 4. sbor ještě neusadí, aby čekal na nepřítele. Někdo mi říká, že Ruffeyova armáda¹⁴ se stahuje celá za Meuse. Ale zatímco ústup pokračuje po hlavní cestě, náš dělostřelecký oddíl se dává na cestu, která vede nejprve do vesnice plné vojska a potom širokými serpentinami stoupá do zalesněných úbočí.

12 Úřední válečné bulletiny; *Bulletin des armées de la République* se rozdával vojákům na frontě, *Bulletin des communes* se vyvěšoval v obcích v zázemí.

13 Krátký kanón 120 mm — těžší francouzské dělo z pevnostních zásob, nasazované do pole pro nedostatek moderní těžké artilerie.

14 Generál Ruffey, velitel francouzské 3. armády, do jejíž sestavy patřil 4. armádní sbor.

Dostáváme se do stoupání. Nebe se náhle zatáhlo mraky; je tíživé. Začínají padat kapky. Cesta dole, po níž se bez přestání valí příliv vojska, připomíná mezi topoly, které ji vroubí, kanál s tmavou vodou, ale kanál, jehož proud je vidět. Kolona se zastaví. Je třeba pevně podložit kola. Muži jsou znavení; mlčí se. Je slyšet jen tenký zvuk podbradních řetízků koní, kteří se hýbou, a tichý zvuk deště na listí.

Postoupíme ještě o několik stovek metrů. Na další serpentíně se znovu zastavíme. Venkovská kárka, na níž sedí na lůžkovinách těhotná žena a stařena, skryté pod velkým deštníkem, se pokouší kolonu předjet. Ale několik špatně podložených muničních vozů ucouvlo a zahrazuje cestu. Potah vede mladá dívka. Aby ten těžký vůz vytáhli nahoru, je tu v ojích jen jedna hříbná klisna a před ní hříbě, které tahá na všechny strany. Jsou odvážné obě, dívka i to zvíře.

— Tak hyjé!

Klisna se vzepře. S naší pomocí dojedou do čela kolony. Dál je cesta volná. Dívka na okamžik nechá potah odpočinout a hladí nozdry toho těžkého zvířete, jemuž se kouří ze zádě.

Rozmlouváme:

— Kam jdete tudy?

— Nevíme to dobře, pane. Jedeme pořád přejít Meuse... Nejsme nijak brzy. Všichni, kdo měli odejít, odešli dnes ráno, když bylo slyšet kanón. Ale my jsme chtěly vidět, jak se to obrátí. A pak jsme se nakonec taky musely rozhodnout a odejít. Je to tak lepší, že?

Přiznáváme:

— Ano, je to tak lepší.

— Tak řekněte? Jsou to divoši, úplní divoši?

— Ano.

— Spálí nám domy... nenajdeme už nic... nic než popel... Jaké neštěstí!... Vy je tedy nemůžete všechny pozabíjet?

— Ach, kdyby to šlo!

— Tak hyjé, stará.

Potah se dá do pohybu.

— Hodně štěstí, pánové.

— Děkujeme, hodně štěstí.

U vrcholu kopců je v lesích velká mýtina. Odtud se objeví les jako nádherný plášť přehozený přes blízké hřebeny, který jim zmírňuje hrany a obměkčuje linie; objeví se celá rovina Woëvre,¹⁵ kterou jsme právě přešli, Remoiville a plošina u Marville, na níž se v nahotě zemí docela zřetelně objevuje tmavá linie topolů, u nichž jsme dnes ráno byli v palebném postavení.

Právě tam, na poli, kde je oves jen do poloviny posečený, budeme čekat na nepřítele. Máme chránit ústup 4. sboru, který dole stále pokračuje po cestě, kudy teď přejíždí nekonečný průvod pařížských autobusů. Nebe je tmavé. Velké mraky, které se za námi na západě hromadí, den zkrátí.

Baterie jde po okraji lesa, aby neprozradila svou přítomnost, a staví se na okraj svažitého lesa, za skupiny stromů, které ji skrývají. Vypřaháme. Koně a kolesny jsou postaveny u zeleně, s níž zdálky zdánlivě tvoří jedno tělo. Dnes večer budeme mít pokoj. Ale zítřejší den se ohlašuje tvrdý. Dvě baterie, které teď tvoří oddíl — sedm děl, samy na těchto výšinách — budou muset nepřítele zastavit na dobu potřebnou k zajištění ústupu sboru. Ale na zítřek téměř nemyslíme, příliš znavení, abychom mysleli a předvíдали.

¹⁵ Woëvre — nízká rovina ve Lotrinsku mezi meuskými výšinami a Moselou.

Po strmé stezce, lesem, je ještě třeba vést koně k napajedlu až do vesnice u nohou kopců. Tam je jediná ulice stále zacpaná vojskem. Otevřeným oknem obecního úřadu zahlédnu generála Boëlla. Jeho tvář je vážná bez přísnosti. Hledám v jeho pohledu znepokojení a nenacházím je.

Pěšáci postavili před domy po obou stranách cesty kozly. Napříč, na dvou kozlech, odpočívá zástava v pouzdře. U dveří fary se tlačí aspoň dvě stě mužů a třesou v napřážených rukou čutorami. Zdá se, že farář dává všechno své víno. Myslivci s opratěmi koní na paži čekají na rozkazy. Opřeli se o zeď kostela a kouří. Napajedlo je blízko. Slyším je rozmlouvat:

— Tak on je mrtvý, Mortier?

— Jo, dostal kulku do břicha.

— A co řekl?

— Nic. Řekl: „Maj mě.“ Lehl si... Držel se za břicho oběma rukama... otáčel se z jedné strany na druhou a dělal: „Hú, hújú... Maj mě.“ Jeho Balthazar ho očuchával. Nepustil uzdu. Držel ji, jak ji držím tady, na paži. Ještě mu řekl: „Ty můj chudáku!...“ Byl celý skrčený, udělal: „Uf... uf!...“, jak vydechoval, a pak se naráz uvolnil. A je o jednoho myslivce méně!... Zavřel jsem mu oči, dělal hodně ošklivě. Ulomil jsem větev a položil mu ji na hlavu, jak bych chtěl, aby to udělali mně... Když je člověk mrtvý, je to přece slušnější. Potom jsem se vrátil a přivedl Balthazara.

Když vystupujeme zpátky na mýtinu, mnoho pěšáků už odešlo. Jiní si dávají tornistru na záda a rozebírají kozly. Říkají nám, že tu na naši podporu zůstane jen jeden batalion. Jaké strašné útoky nám zítřek chystá?

Jeden pěchotní kapitán osloví Astruka, vysazeného na velkém koni poručíka Hélyho d'Oissela.

— Hej, kanonýře!

— Pane kapitáne!

— Ale hrome, to je přece Tortue!

— Tortue! Co to je, Tortue?

— To je můj kůň, kterého jsem ztratil. Není o tom pochyby. Sesedněte. Dejte mi mého koně.

Astruc se ozve:

— To je kůň pana poručíka, pane kapitáne. Musím mu ho přivést. No tohle! co by mi řekl!...

— Já vám říkám, abyste sesedl. Poznávám přece svoje sedlo, že ano? A to zvíře... ono mě poznává... Vidíte, není o tom pochyby... To je určitě Tortue, moje klisna, kterou jsem ztratil u Ethe.

— Ale pane kapitáne... Tohle je kůň!

Kapitán si zvíře prohlédne:

— Ach! Ach! ano... To je pravda... to je zvláštní... A já bych byl věřil, že je to Tortue...

Přichází noc: opar sráží lesy kolem mýtiny. Zase jeden krahujec, černější, na černých mracích. Může nás v tuhle hodinu objevit? Jestli nás viděl, dostaneme zítra za rozednívání granáty. Houpá se na nebi nad lesem, protože se zvedl vítr a vane nárazy od západu.

Vzali jsme posečený oves a rozestřeli ho kolem svých děl. Dnes v noci bude chladno a snad bude pršet. Vítr, který třese pláští a plácá je o těla, zdá se rozechvívát i samotné muže. Rovina, bez jediného ohně, ohrožovaná ústím našich kanónů, je zanedlouho jen otevřený stín před námi. V jednom koutě, kam pole zabíhá do velmi hustých zelení, nám dovolili rozdělat oheň. Blízká vysoká houština připomíná kus černé zdi. Vítr fouká do ohně, rozkmitává stíny mužů na zemi, zhasí téměř všechnu jasnost, aby ji potom rozdmýchal. Jsem nesmírně znavený. Kanonáda budí neodolatelnou potřebu spánku. Mám sice

trochu hlad, ale velmi malý. Nemám odvalu čekat, až bude maso uvařené a káva horká. Sním svůj díl hovězího zasyrova a jdu se rozložit do ovesné slámy, v krytu před větrem, za svůj muniční vůz.

Středa 26. srpna.

Budí nás za rozednívání. Baterii obklopuje hustá mlha. Jsme pokrytí rosou. Naše ztuhlé údy mají nejisté a zpomalené pohyby. Tahle hodina kalného pološera v sobě nese nevolnost, úzkost, proti níž se mysl, ještě těžká spánkem, brání špatně.

Nehybní ve svých pláštích, kolem děl, můžeme si v klidu promyslet své postavení na téhle mýtině uprostřed lesa. Napravo od nás se podle přiznání našich důstojníků neví, jsou-li tam francouzská vojska. Přitom tudy lesy pokračují bez přerušení od hřebenů, které držíme, až k Remoiville. Vlevo se musí dokončovat pohyb 4. sboru. Učí se, že armádní sbor obvykle potřebuje deset hodin, aby provedl svůj ústup jedinou cestou. Tenhle začal už před víc než patnácti hodinami.

Naše postavení tady, samo o sobě obtížné, se stane nesmírně nebezpečným, jestli se mlha nerozplyne. Padesát metrů od děl není rozeznat nic. Nepřítel může postoupit rovinou, ohrozit ustupující armádu a přepadnout nás.

Tak ze všech stran lesy, jejich stín, neznámo, přepad. Před námi mlha a nepřítel; za námi Meuse; všude nebezpečí.

Meuse! Znepokojuje nás. Až budeme muset ustupovat my, nedosáhne nepřítel, kterého vpravo nic nedrží, řeky před námi? Najdeme vůbec most? Nutnosti obrany armády mohou vyžadovat, aby nás obětovali.

Hodiny míjejí. Opary se zdají tvořit po bocích kopců, které hledí na Meuse. Odtud je západní vítr honí v táhlých oblacích, která přecházejí hřebeny, škrtají o nás, na okamžik nás obklopí, pak klesnou a hromadí se na rovině.

Píšu tyhle poznámky na koleně; muniční vůz v palebném postavení, otevřený jako skříň, mi nabízí za opěradlo mosazná dna granátů. Kouříme, čekáme.

Konečně, kolem osmé, se nad hřebeny ukáže slunce; potom se mlha, rozestřená před námi jako neprůhledná gáza, protáhne. Objeví se zeleně. Les ještě chvíli zadržuje několik bílých cářů mezi korunami svých největších stromů. Nic se nehýbe. Cesta, včera černá muži a koňmi, se objeví docela bílá prostředkem lučin pokrytých rosou, oslnivě zelených pod těmi prvními dotyky světla.

Na břiše v trávě, před svými děly, na jakési přirozené terase pod lesem, mezi výstavky sbíhajícími po svahu, prohledáváme rovinu. Po delší době se zdá, že se všechny předměty hýbou. Je třeba se vzpamatovat, aby ten přelud zmizel.

Říká se, že tady máme držet dva dny. To není možné. Někdo tvrdí, že slyšel instrukce, které majorovi dal jeden generál.

— Budete držet tady, měl prý říct, pokud bude postavení udržitelné. Spoléhám se na váš dělostřelecký čich.

Někdo jiný ho podpoří:

— Přesně tak. Řekl mu: „Solente, spoléhám se na váš dělostřelecký čich...“ Snad jsem to neslyšel, já?

Dozvídáme se taky, že se bitva z minulé soboty bude jmenovat bitva u Ethe.

— Ale ne, tvrdí jiný. Bude se jmenovat bitva u Virtonu.

— Ethe, Virton... Co nám to může být p..., když jsme se z ní vrátili!

— Ale ano, to se musí vědět, prohlásí trubač. Dejme tomu, že se vrátíš a někdo se tě zeptá, kde jsi se bil. Odpovíš: „Bil jsem se tam dole, v Belgii.“ Jo, ale Belgie je velká!... Je větší než tvoje obec... Je to

v Lutychu, v Bruselu, nebo v Kodani? Budeš vypadat jako zatracená trouba!

Trouba pokrčí rameny.

Bodlem jsme otevřeli konzervu *opice* pro čtyři. Jíme. Není slyšet jiný zvuk než ten, který dělá sekerka jednoho muže obsluhy, zaměstnaného porážením malé břízy, která by mohla vadit palbě jeho děla.

Ticho je příliš dokonalé, nehybnost kraje příliš úplná. Nepřítel je tam. Není ho slyšet, není ho vidět. Tím se stává hroznějším. Tenhle pokoj, když člověk čekal bitvu, je tíživý. Nervy se podráždí.

Ústup 4. sboru měl být už skončený. Čas míjí, francouzská armáda se vzdaluje, nepřítel se přibližuje, vtírá se lesem.

Náhle, kolem druhé, zadrnčí blízko, v lese, kulomet. Mýtinou přejede galopem jezdec a přistoupí k majorovi. Hned se přivázejí kolesny.

Je náš ústup přerušený? Přerývaný zvuk kulometu teď doprovází přerušovaná střelba z pušek. Je třeba přejet mýtinu našikmo, abychom dosáhli lesní cesty. Velmi klidní, dobře odhodlaní zachránit svá děla, nabíjíme si karabiny. Ale kolona se po nízkém poli rozkládá, aniž uslyšíme zasvištět jedinou kulku. Dostáváme se k lesu. Je třeba pospíšet si. Cesta, jestli je ještě volná, za chvíli už možná volná nebude.

Jezdci, naklonění nad šíje koní, aby se vyhnuli nízkým větvím, které jim hrozí, že je vytrhnou ze sedel, odměřují pohledem úzký průchod mezi stromy a bičem i ostruhou pobízejí své potahy.

Cesta je volná... Přijíždíme do Dun-sur-Meuse.¹⁶ Právě tady přejdeme řeku. Kapitán svolá poddůstojníky:

— Most je podminovaný. Uvědomte své jezdce, aby si dali pozor na pytle položené po obou stranách vozovky. Je to melinit.

Aby nás pustili, hodí sapéři na příkop, který prokopali prostředkem mostu, desky.

Poslední vozy kolony neujely na levém břehu Meuse ani dvě stě metrů, když nás na truhlících zatřese výbuch. Most právě vyletěl. Za námi se rozvíjí v těžkých závitech velký bílý oblak a zakryje polovinu města.

Jak čekáme na rozkazy s děly po dvojicích, na jednom poli, zazní výkřik:

— Tady je poštovní poddůstojník!

— Ach! Konečně!

— Na dopisy!... na dopisy!... Jeden muž na dělo.

Osm dní jsme čekali na zprávy. Odejdemo si je přečíst do ústraní.

S konečnou platností se bitva ze soboty 22. bude jmenovat bitva u Virtonu.

Čtvrtek 27. srpna.

Celou noc pršelo; prší dál. Výhled na všechnu tu bídu, kterou takové počasí přináší, nám kazí uspokojení z toho, že se cítíme svěží po více než deseti hodinách lahodného spánku v dobře zavřených stodolách. S koňskými dekami přes hlavu jako s kapucemi, bijícími nás do podkolení, mlčky, rozptýlení po blátivé cestě, kde čvachtají podrážky, se vracíme v dešti k parku.

Koně, nehybní, mokře se lesknoucí a odevzdání, se neustále snaží nastavit zadek dešti. Stájovým hlídačům se podařilo rozdělat oheň. Museli vyhrabat nová ohniště, protože ta včerejší jsou zatopená a černé uhlíky v nich plavou.

¹⁶ Dun-sur-Meuse — město na Meuse severně od Verdunu, s jedním z mostů, po nichž se ustupující armáda dostala na levý břeh.

Jejich pláště crčí vodou, promáčené, těžké a tuhé. Někteří muži si zvedli pláštěnky, aby si chránili hlavu. Dokola napínají kanonýři k ohni zrudlé ruce.

— Svinskej dešť! Dva dny takhle, a všichni budou mít úplavici.

— Umřeme spíš na to než na granáty, prohlašuje Hutin.

— Nemá cenu zkoušet vařit kafe, bručí Pelletier, vůbec to nehřeje, bylo by to na hodiny.

— Je to to dřevo, nechce hořet. Jenom kouří.

— Fouk na to, Millone!

K ohni se nastavují podrážky bot, aby uschly. Déšť v ohni praská.

— Stejně, hlásá trubač, kdyby nás nezradili, nebyli bysme ještě tady.

Rozzlobím se:

— Zrada! Divil jsem se, že se o ní ještě nemluvílo!...

— Přesně tak, zrada! Včera mi to povídali. Nějaký generál vydal plán armády. Víím, co říkám!

— Táborový drb!

— Mně to taky vyprávěli, tvrdí jiný.

— Táborový drb! Jak jsme dostali na frak, nemohlo to chybět... Když jsme bitý, tak je to zrada! Francouzi nemůžou být ti slabší; to není možné! A přitom víš, že máme před sebou pět německých armádních sborů. To dělá v boji: jeden na dva... Ne... stejně. Jeden na dva, to nemůžeme být bitý... A hned se křičí zrada! Nejste to právě vy, kdo se pořád dovolává Langle de Caryho armády¹⁷, aby nás podpořila? Co!... Takže si nepřipadáte dost velcí, abyste Němcoury spolklí sami!...

— Zrádci jsou, odpovídá trubač a potřásá hlavou. Zrádci byli vždycky a vždycky budou, aby prodali Francii.

— Hlupáku! prohlásí rozhodným tónem Hutin.

Téměř všichni moji kamarádi myslí jako já. Stačily by poctivé posily a dostali bychom navrch. I sami, tady za Meuse, nepříteli zastavíme.

A pak, v těch dnech porážky, které jsme právě prožili, jaké dojímavé porozumění Vlasti se nám odhalilo! Armáda, která zvítězí hned, nemůže dosáhnout hlubin tohoto citu. Je třeba bojovat, trpět, bát se, být jen na okamžik, že ji člověk pozbude, aby pochopil, co je Vlast. Je to všechno kouzlo života. Jsou to všechny náklonnosti, všechny radosti očí, srdce, mysli. Je to to, co dělá existenci hodnou prožití; všechno to spojené, zpřítomněné v jedné jediné bytosti, bytosti živé, trpící, udělané z vůle milionů jednotlivců: Francie!

Kdo ji hájí, hájí sebe sama, protože ona je důvodem k bytí, k životu. Člověk tedy radši padne, radši tam umře, protože cítí, že ztratit Francii by bylo horší než smrt. Podle svého rozumu a podle svého srdce to každý voják cítí buď zmateně, nebo zářivě a jasně.

A přesto se o tom v táboře nikdy nemluví. Je to tím, že slova, která v době míru svou velkohubostí příliš často zahalovala tyhle city tak hluboké a tak jemné, by nás teď zraňovala. Tato vášeň — a je to vášeň — bydlí docela na dně srdce spolu s těmi vnitřními a svatými pohnutími, o nichž bychom se domnívali, že je vyslovením zneuctíme.

— Tak jde se! Postroje, zapřáhnout! Odjíždíme.

¹⁷ Fernand de Langle de Cary (1849–1927), francouzský generál; v srpnu 1914 velel 4. armádě, bojující v Ardenách po levém boku 4. armádního sboru, k němuž patřila Lintierova baterie.

Děšť obrací povahy nakyselo.

— Dej přece pozor na toho svýho medvěda! Dostaneš nás do hrobu.

Hutin volá:

— Odvážete si koně, abysme mohli vzít provazy?... Ne?... Tak je odvážu já. Je mi to jed...!

— To je ale idiot! Kolo muničního vozu není místo, kde se váže hříbě. Prokopne pytel s ovsem... Tak ho odtáhni!

Cramone, který hrozí svému potahu bičem, už po dvacáté opakuje:

— Já vás naučím měšťanskejmanýrá!

— Zase chybí jedna miska, křičí Millon. Které prase ji včera večer neuklidilo?

— Zacouváš konečně s těma svejma oslama?... Nemůžeme zapřáhnout... Takovýho kretěna jsem ještě neviděl!

Jezdci bijí koně, kteří se čelem k vítru pořád stahují doprava nebo doleva, aby jim děšť nešvihal do uší. Bréjard se rozzlobí:

— To je pěkný bordel! Udržíte ty potahy rovně... Ten přední náruční... Vidíte přece, že je zapletený.

— A přitom nám řekli, že si dneska odpočineme.

— Odpočívají si Němčouři?

Rozjezd je obtížný. Během noci se kola vozů zabořila, jak se země promáčela. Svah pole klouže pod kopyty koní.

Na silnici přechází baterie do klusu. Pod kroky potahů stříká bláto ve snopech. Muži, které tlačí kolika, se zastavují v příkopě a potom je vidět, jak si natahují kalhoty a běží podél kolony, aby dohonili své vozy.

Jdeme prodloužit silné dělostřelecké postavení, které obsazuje výšiny nad Meuse. Od kopců směrem ke Stenay k nám doléhá nárazy hřmění kanónů. Hodně daleko nad lesy jsou vidět výbuchy šrapnelů. Děšť přestává. Nebe, ještě chvíli nazpět temné, se vyjasňuje a bere na sebe rovnoměrně bílý odstín.

Na kraji cesty, na louce, si rozložili na jednu noc tábor venkované, kteří utíkají před vpádem. Velká zelená plachta kryje jejich vůz a tvoří stan. Vepředu trčí oje. Jeden starý muž, dvě ženy, obě těhotné, s půl tuctem dětí u sukní, se dívají, jak jedeme.

Cesta stoupá; kolona přechází do kroku. Slyším jednu z těch žen, jak starci říká a šťouchá ho loktem:

— Jdi tam, otče!

Starý váhá. Naléhá:

— Musíš tam jít!

Stařík se rozhodne a dojde až k nám. Přeslapuje, červená se a mumlá:

— Ale ne! V mém věku se člověk tohle prosit neučí.

Chystá se odejít; vypyťáváme se:

— Prosit o co, dědo?

— Jestli byste neměli trochu chleba navíc. Je to pro ty děti.

— Ale ano, ale ano! Nikdy to nesníme všechno.

Pravda je, že chleba máme dost jen zřídka. Je třeba bochníky okrajovat, a když se odstraní plíseň, je dávka tak o polovinu menší. Zatímco se prohrabují chlebníky, jde dědek vedle vozu.

— Tu máte!

Podávají mu dva bochníky téměř čerstvého chleba.

— S cibulí a se zuby se to dá jíst.

— Děkuju vám, víte!... Vsadím se, že si sami odepíráte.

— Ale ne, dědo! Takovýho nám vydávají plný vozy každej den.

Stařík odchází, chleby pod paží. Vidím, jak krčí rameny a utírá si oči rubem rukávu.

Salva šrapnelů vybuchuje v dálce nad temnými lesy.

— Dobytek! bručí mezi čelistmi Millon, který svůj chléb dal.

A hrozí nepříteli pěstí.

V postavení pro ostřelování výšin na pravém břehu Meuse se sušíme na slunci.

Odpoledne se na okraji vzdáleného lesa objeví několik jezdců, bezpochyby hulánů. Salva granátů je zahání zpátky pod stromy.

Pátek 28. srpna.

— Poplach!

— Co?

— Poplach! Tak honem, vstávat!

— Kolik je hodin?

— Nevím. Je ještě úplná noc.

— Tak vstávat. Hutine! vstávat!

Třesu Hutinem, který bručí:

— Jo, jo! Hrome! Bylo tam dobře!...

Stodola se naplní zvukem přehrabované slámy.

— Kolik hodin? opakuje hlas.

— Pozor, tam nahoře. U žebříku chybí příčka.

Je slyšet nohy, jak škrábou po dřevě příčlív. Nějaká kletba.

— Lucernu!

— Kde je?

— Visí za dveřmi.

Muži hledají po hmatu své věci.

— Moje kepi!...

— Nemůžu tu lucernu najít! Tak si ji pojď najít.

— Nejsou ani dvě hodiny, to je jistý!

— Tak honem! Pospěšme si, volá četař, který otevírá dveře. Nezůstal tam někdo, kdo spí?

Nikdo neodpovídá. Venku je hodně chladno. Noc je černá. Není ani jedna hvězda. Pěšáci jsou už připraveni k odchodu. Rozdělali uprostřed vesnice ohně. Jejich kafe dohřívá. Kostel, chudá kaple zvětšená osvětlením zdola, dostává vzezření katedrály. Jeho špice se ztrácí v temnotách nebe. Po zdech tančí fantastické stíny a vitráže se chvílemi rozsvěcují červenými nebo zelenými blesky. Mnoho chudých lidí, kteří utíkají před nepřítelem, si přišlo lehnout do hlavní lodi, a také vojáci, kteří jinde nenašli nocleh. Doširoka rozevřeným portálem se ta loď jeví podivná, plná letmých jasů, znepokojivých jako záblesky požáru. Pod oslnivými odlesky vitráží na dlaždicích se dají zahlédnout natažené lidské postavy. Na náměstí vrhají pěšáci, kteří přecházejí před svými ohni, na zem i na domy své nezměrné stíny.

Proč ten poplach? Podařilo se nepříteli překročit hranici u Stenay? Vyrážíme za pěchotou, jejíž ohromné šlapání je slyšet jako dupot stěhujícího se stáda. V noci jsou ty tisíce přítomností cítit. Procházejí ohromné vlny lidského dechu; zaznívají ztracené zvuky hlasů; tenhle neviditelný život v pohybu vydává fluida, která nočním vzduchem přecházejí v závanech.

V dálce je slyšet kanóny: jdeme vstříc kanónům.

Zanedlouho první jasy dne zhmotní zalesněné kopce, které mezi námi a Meuse zvedají své bohaté a vážné profily. Vesnice na dně úžlabí, několik domů, zvonice, hřbitov: to je Tailly.

Chladnou nehybnost rozbřesku začíná nahrazovat nekonečné chvění světla nad krajem i nad lesem. Dnem široké průrvy, která porušuje jednotu kopců obklopujících Meuse, vede k řece cesta.

Když dojedeme do Beauclairu, do údolí Meuse, zdá se být akce skončená.

Před kostelem, na náměstí zježeném kozly pušek, odpočívá pěchota, která právě bojovala. Mezi zbraněmi si vojáci, většinou bledí, několik z nich velmi červených, lehli na nahou zem, na slunce. Ani jeden se nehýbe. Ztuhlé masky spáčů vyjadřují tragickou vyčerpanost. Rozevřené pláště a košile odkrývají hrudi. Všichni muži jsou zablácení. Kalhoty mají na kolenou náplasti hlíny.

Baterie zastavuje u posledních domů městečka. Chystá se kafe. Přijde nás poprosit o cibuli velký dlouhán od pěchoty. Vypytáváme se:

— Takže nemohli přejít Meuse?

— Ale ano! přešli ji... jedna brigáda...; jenže dělostřelectvo za nimi přerušilo mosty... A tak jsme do nich vlítli bodlem. Ach! Vy ostatní to neznáte, ten útok! Je to strašné... Nic podobného neznám... Jestli je nějaké peklo, musí se tam bojovat pořád bodlem... Bez žertu. Vyrází se... řve se... někteří padají... hromady jich padají... čím méně jich zůstane, tím hlasitěji je třeba rvát, aby to šlo dál. A potom, když člověk dojde až na ně, je jako šílený... Bije se, bije... Ale poprvé, když člověk cítí, jak bodlo vjíždí do břicha, něco mu to udělá... Je to měkké, jenom to zaryjete... Jenomže potom to vytáhnout!... Šel jsem do toho tak zlehka, že jsem jednoho přibodl k zemi, velkého břicháče s rudým plnovousem. Nemohl jsem bodlo dostat zpátky. Musel jsem mu stoupnout nohou na břicho. Cítil jsem, jak se pod mou nohou hýbe. Hele, podívej se na to...

Vytáhl bodlo. Je rudé až po záštitu. Jak odchází, trhá hrst trávy, aby ho vyčistil.

Hodiny míjejí. Nepřítel podle všeho nechce dnes zkoušet přechod Meuse znovu.

Říká se tu, že d'Amade¹⁸ zaútočil z boku na německou armádu, která stojí proti nám, a vzal zpátky Marville.

D'Amade! Konečně d'Amade! Ale je to pravda?

¹⁸ Albert d'Amade (1856–1941), francouzský generál; v srpnu 1914 velel skupině teritoriálních divizí na levém křídle francouzské obrany v severní Francii. Zpráva, kterou si vojáci u Beauclairu předávali, byla nepodložená — d'Amadeovy jednotky bojovaly stovky kilometrů odtud.

V Halles, dva kilometry od Beauclairu, se jdeme ubytovat pod vysokými stráněmi. Dělostřelectvo, které už dávno umklo, začíná znovu hřmět. Nepřítel bombarduje přes naše hlavy kopce.

Na noc nám přidělili k ubytování prostornou stodolu. Ale když si za šera přicházíme lehnout, najdeme svou slámu posetou pěšáky, puškami a tornistrami.

Dělostřelci nejdřív protestují.

— Tak co, infanterie! Není už místo?

Dohodneme se, trochu se stiskneme.

Stodola má patro, na které se leze po žebříku. Tam nahoře je podlaha prolezlá červotočem. Díry se zacpou senem.

— Tak takhle! Jako obvykle, dělostřelectvo nahoru, pěchota dolů. Takhle to jde. Jenom se pokuste neodtáhnout žebřík.

— Pozor na nohy! Hrome!

— Mělo se říct, že ve slámě někdo je!

— Tak lez!

Na žebříku jsou zároveň čtyři nebo pět dělostřelců. Prohýbá se. Dole stojí nehybně pěšák se svíčkou v ruce.

— Pozor! Vrazíš mi ostruhy do nosu!

— Tak sebou hoď, ať vylezeme!

— Podlaha se prohýbá! Propadneme se!

— Lez dál! Je to méně nebezpečné než granáty.

— Hrome! Zkuste se trochu srovnat, jinak se sem všichni nevejdeme.

— Nelez tam! Je tam díra... Spadneš na líníáky.

Dole bručí pěšáci:

— Už to tam nahoře přestane, dělostřelci? Nemůžeme spát! Padá nám sláma plnou hubou.

— Kdyby ti ji aspoň dokázala zacpat!

— Lezeš mi po břiše!

— Není tady vidět ani na krok! Tak vytáhněte tu lucernu.

Granát vybuchne ještě v dálce. Mám si sundat ostruhy a holenice? Spal bych lépe. Ale jestli bude poplach, najdu je ve slámě? Nechám si je. Nechám si i pouzdro na revolver, které mě tlačí do boku. Stáhnou si podbradník pod bradou, abych neztratil kepi.

Sobota 29. srpna.

Ve dvě hodiny ráno budíček. Je třeba vyrazit okamžitě. Říká se, že Němci přešli Meuse. A přitom naše dělostřelectvo mělo mít tok řeky zaměřený. Jak to, že nebylo slyšet kanóny? Nerozumím tomu.

V noci se cesta jeví žlutá, uprostřed modrých luk. Při jízdě poznávám tisy hřbitova, kde včera pohřbívali mrtvé v jedné z cestíček.

Zastavení v koloně na prudkém svahu u Tailly, čekáme na rozkazy. Den stoupá zezadu od kopců, zaplavuje celé nebe.

Jeden po druhém se z úžlabí vynořují regimenty 7. divize¹⁹ a předjíždějí nás. Muži se zdají vyčerpaní. Oči mají vpadlé; nejmladší tváře, zežloutlé, zkalené bídou, jsou rozškrábané velkými vráskami; koutky rtů jim padají. Předklonění pod tíhou tornistry, v postoji Krista pod jeho křížem, stoupají pěšáci po tom svahu jako po Kalvárii. Každých sto metrů se zastaví, aby si trhnutím kříže nadhodili náklad. Někteří drží pušku v natažené ruce jako vahadlo, které jim pomáhá chodit. Pár z nich si stěžuje, že dva dny nejedli. Jeden muž od 101. regimentu²⁰, vysoký vyzábělý chlapec s horečnatými očima, se u nás zastavil. Hladí hlaveň kanónu.

— Hele, řekne Hutinovi, měl bys mi poslat granát do břicha. Aspoň by to bylo skončené!

— Nestydíš se, odpovídá mu hlavní mířič.

Muž udělá rukou neurčité gesto, pokrčí rameny a odejde, vláčeje nohu.

Když pěchota přešla, nechají nás zaujmout postavení na plošině, na kraji lesů, za které se linové regimenty stahují.

Slyšel jsem majora, jak kapitánovi opakuje přijatý rozkaz: zabránit nepříteli, aby získal oporu na plošině. A řekli mu: Před vámi už nejsou žádní Francouzi.

— Takže opět my kryjeme ústup! Svinské řemeslo, prohlašuje Millon, střelec, hodný malý Pařížan s jemnou dívčí tváří. Tady člověk riskuje stejně dobře rány z pušek a kulomety jako granáty. Zvláště tam, na kraji plošiny, k tomu topolu jako štětec, je takový ošklivý lesík, odkud by nám kulky mohly začít přilétat dost brzo. Vytáhnou tam dovnitř kulomety, aniž bychom je mohli vidět, radši než aby se pouštěli na otevřenou pláň... Tak co si tu asi vyfasujeme? No, když už jsme sem kvůli tomu přišli!...

— Kdyby nás neprodali, šlo by to jinak, bručí Tuvache, bretonský rolník, kterému pod palbou nechybí odvaha, ale jehož morálka je špatná.

A dodává, pořád posedlý svými myšlenkami o zradě:

— Důkaz je, že právě přešli Meuse bez potíží.

Bréjard ho umlčí.

— Vy jste tedy chytřejší než ostatní. Bojuje se od Severního moře po Belfort; tak se snad dá soudit podle jednoho nešťastného koutku? Možná je necháváme postupovat, abychom je potom obklíčili. Jsou takoví, kteří vědí vždycky víc než generálové... A pak, mezitím Rusové postupují. Nechte to být... Jednou je snad udržíme, a potom zaplatí.

Čekáme na hlavy nepřátelských kolon. Z okamžiku na okamžik mohou vyjet z úvalu u Tailly.

Plošina upadla do té nehybnosti, mihotavé rosou, jakou má kraj v prvních hodinách velkého slunce.

V dálce se na cestě objeví čtyři osamělé černé body. Je to německý předvoj? Ne. Rychle se v nich poznají tři opozdilci a jeden cyklista. Z úžlabí potom vychází jednotka v pochodové koloně. V tomhle pořádku to ještě nemůže být nepřítel. Jednotka — batalion od 101. — projede a zmizí na cestě k lesům. Ale v záhybech dlouze zvlněného kraje, který se rozkládá k severozápadu až k temným masám vzdálených lesů, odhalil poručík Hély d'Oissel svým triedrem, podél vyhloubených cest, které nám je téměř zakrývají, velké masy mužů pochoduujících k západu. Je to nepřítel? Nebo jsou to francouzské jednotky, které obsazovaly výšiny nad Meuse u Stenay a které se stahují?

Tuhle hroznou nejistotu jsme už poznali u Marville. Kapitán leze na jabloň, aby lépe viděl. Major se taky snaží tyhle jednotky rozpoznat. Nerozeznávají nic. Pára — vlhkost noci, která se odpařuje — už stoupá ze země a kalí dálky. Jestli jsou to německé kolony, budou ohrožovat bok ustupujícího armádního sboru.

¹⁹ 7. a 8. pěší divize tvořily 4. armádní sbor generála Boëlleho, k němuž patřil i 44. dělostřelecký regiment.

²⁰ 101. pěší regiment, jeden z pěších regimentů 4. armádního sboru.

Jeden zvěd vyrazil v galopu na průzkum. Čas míjí; kolony se vzdalují. Nakonec se zvěd vrací: tyhle jednotky jsou francouzské. Viděl čtyři myslivců jako boční ochranu těch regimentů.

Nohy v rose, znovu nehybní, čekáme na nepřítele.

K poledni nás rozkazy přenesou až na kraj plošiny, za závoj zeleně, s úkolem sledovat úval u Tailly a stráně na jih od Stenay. A hle, jeden po druhém vycházejí pěší regimenty z lesa, rozvinují se, předjíždějí nás.

— Jestli z toho něco chápu! říká mi Hutin.

— A já!

Je horko. Máme žízeň a naše čutory jsou prázdné.

Až do soumraku se čekání vleče. Nepřítel se neobjevuje.

Noc je uzavřená, když nás posílají na kvartýr na druhou stranu lesů.

Nad lesem vychází měsíc. Chůze koní, jednotvárné dunění vozů po chvíli ukolébává. Aby člověk bez stěžování snesl všechnu tu bídu války, nežádal by nic jiného než hodinu náklonnosti, jisté a hladivé, takhle, večer, po dni prožitém na hlídce nebo v boji. Cesta je mírná a téměř námi nekolébá. Nikdo nemluví. Člověk podřimuje nebo sní.

V teplé noci není slyšet žádný zvuk kromě toho, který dělá pochodující kolona. Krásné vzpomínky, minulost nás odnášejí. Zapomíná se na nebezpečí a na bídu. Vzdalujeme se v prostoru a v čase. Lyon, večer... velké linie světél podél nábřeží a jejich odlesky v Rhône... Nad řekou amfiteátr Croix-Rousse²¹; jeho světla jako zlaté body a nad nimi hvězdy. Kde končí město? Kde začíná nebe? A Mayenne²² za krásných podzimních a letních dnů, její vody celé černé s nádhernými odlesky... Vrásky, které se za mou lodkou rozšiřují, kalí ten zrádný svět odlesků.

A já možná zítra umřu!...

Jako kdybych tyto krásné verše du Bellaye²³ sám dokázal napsat, cítím celou bolestnou nostalgii těch rytmů a těch slov:

Kdy, ach, zas uvidím, jak nad mou malou vsí
se komín kouří, a v kterou dobu roku
zas spatřím dvorek svého chudého domu,
jenž je mi provincií a ještě mnohem víc?

Několikrát si ty čtyři verše polohlasem mumlám.

Neděle 30. srpna.

Dnes ráno dlouhý pochod v oblacích prachu. Slunce nám pálí zátylek. Máme žízeň; plivá se bláto. V úzkém úžlabí, kde baterie zastavuje u vesnice, myslím že Villers-devant-Dun, se zdá, že kanóny hřmí stejně dobře na západě a na jihu jako na východě a na severu. Nejdřív to překvapí a zneklidní. Jeden jezdec, Janvier, už po dvacáté opakuje:

— Je to tady, jsme obklíčení!...

²¹ Croix-Rousse, návrší nad soutokem Rhône a Saôny v Lyonu, hustě zastavěná čtvrt' tkalců hedvábí; Lintier v Lyonu studoval práva.

²² Mayenne, řeka v západní Francii, podle níž se jmenuje i Lintierovo rodné město.

²³ Joachim du Bellay (1522–1560), francouzský renesanční básník; citované verše jsou ze sonetu *Heureux qui, comme Ulysse* ze sbírky *Les Regrets* (1558).

To je jeho posedlost. Rychle se pozná, že tu iluzi dělá jen velmi zvučné echo. Ve skutečnosti se dnes bojuje hlavně u Dun-sur-Meuse.

Běžíme k fontáně. Je na ní vyvěšený poslední *Bulletin des communes*. Napijeme se nejdřív, velkými hlty, každý aspoň litr čisté vody. Potom čteme. Všechno jde dobře! Hlásí se nicméně, že pevnost Mulhouse byla znovu obsazena. Takže byla ztracená? Vyptáváme se:

— Tak co, Hutine?

Hutin odpovídá bez přesvědčení:

— Není to špatné... Ale o našich věcech z minulého týdne se neříká nic.

Bréjard je naproti tomu nadán optimismem, který nic nenaruší.

— Virton, Marville, to všechno nic neznamená na tak rozsáhlé frontě. Jsou místa, která povolují. Ale jinde to jde dobře!

— Otrava je být tam, kde to povoluje, odpovídá Hutin.

— To se změní. Přijdou nám posily. Říká se, že de Langle je už jen jednu denní etapu daleko.

— Udělá dobře, jestli přijde, chce-li ještě najít vzorky pěchoty 4. armádního sboru.

A to je pravda! Naše linové regimenty, zvláště ty od 8. divize, strašně utrpěly. Některé batalióny jsou zmenšené o dvě třetiny. Už od večera u Virtonu měla mnohá kompanie jen padesát nebo osmdesát pušek a byla bez všech svých důstojníků. Ach! Ať už tedy konečně přijde, de Langle!

V prachu, který je stále hustší, v žáru, který tlačí na ramena, po cestách již projezděných, se vracíme obsadit nad Tailly naše včerejší postavení. Takhle jsme víc než sedm hodin zbytečně putovali po jedné velké smyčce.

Zase německý aeroplán! Je to trápení! Pod stínem toho dravce v sobě vždycky cítíme horečný nepokoj vrabců. Nepřítel dokázal vzdušnou zbraň vypilovat až k virtuozitě a naše pětasedmdesátky, bohužel, na ty poštolky nedosáhnou. Hlaveň kanónu není na lafetě dost pohyblivá. Je nutné vykopat zákop a zapustit do něj rýč lafety. Než je zákop hotový, je pták daleko.

Letec, který právě přelétl, zaměřil — vypustil přitom světlici — jednu z našich baterií postavenou na výšinách, které ovládají řeku. Ale baterie hned odjela zaujmout postavení jinde. V tuto hodinu se granáty sypou na stráň, kterou obsazovala, nestvůrné granáty, které několik kilometrů dokola rozechvívají půdu a svými velkými špinavými dýmy kalí zeleň.

— To musí být ty slavné dvaadvacítky²⁴, říká nám kapitán.

Pro nás není co dělat. Směrem ke Stenay zůstává obzor nehybný a pustý. Celé hodiny padají ty velké granáty dál po třech a tečkují černými dírami zelené louky, kde už nikdo není. Jsme určité v dostřelu těch těžkých děl a nic nám neříká, že nás jejich palba za chvíli, jak se prodlouží, nezasáhne. Ani na to nemyslíme.

Obdivuji, jaká pozoruhodná schopnost přizpůsobení tvoří dno lidské povahy. Člověk si zvykne na nebezpečí jako na nejkrutější odříkání, jako na nejistotu zítřka.

Před válkou jsem se ptal, jak mohou starci, kteří dosahují nejkrajnějších mezí existence, žít v pokoji před bezprostředností smrti. Teď to chápu. Pro nás samé se riziko smrti stalo prvkem každodenní existence. Počítá se s ním, už neudivuje a méně straší. A pak, každý den nás cvičí k odvaze. Když zná stejná nebezpečí, lidské zvíře se méně vzpíná. Nervy se už nechvějí. Uvědomělé a nepřerušované úsilí dosáhnout vlády nad sebou po čase působí. To je celá vojenská statečnost. Statečný se člověk nerodí: statečným se

²⁴ Vojáci tak označovali těžké německé granáty velkého kalibru; podle ráže používaného německého moždíře šlo nejspíš o 21 cm.

stává. Jen odpor instinktu, který je třeba překonat, je více nebo méně tvrdý. A pak, člověk přece musí žít, v poli jako jinde; musí se přizpůsobit téhle nové existenci, jak je nejistá, jak je hořká. A co ji kalí především, co ji činí nesnesitelnou, je strach, ten dusící strach. Je třeba ho překonat, a člověk ho překoná.

Spolu s potřebou žít co nejméně špatně jsou největšími vychovateli vojáka v ohni cit povinnosti a starost o to, co si o něm budou myslet, jedním slovem: čest. Není to objev, je to jen osobní zjištění.

Mimoto je výchova k odvaze, přiznávám, pro nás mnohem snadnější než pro pěšáky, nejvíce odstrčené ze všech bojujících. Kanonýr pod palbou skutečně nemůže utéct; viděla by ho celá baterie; jeho zneuctění by bylo zjevné, nenapravitelné. A strach ve svých krajnostech se mi jeví být především zrušením vůle. Člověk, který není schopen ovládnout se, aby nebezpečí důstojně čelil, je také většinou neschopen odhodlat se k té otřesné hanbě veřejného útěku. K takovému útěku by bylo třeba vůle, jakési odvahy. Pěšák se naproti tomu v boji nachází nejčastěji osamocený. Pod palbou je muž ležící čtyři metry od druhého sám. Starost o sebe pohltí všechny schopnosti. Může tedy podlehnout pokušení zastavit se, ukrýt se, pokrytecky se odchýlit a potom utéct. A večer, až najde svou kompanii, bude moci prohlásit, že ztratil svůj roj a že bojoval jinde. Může být, že mu neuvěří, a že to předem ví. Alespoň nebude muset snést tu bleskovou hanbu útěku před očima všech.

Zůstat pod palbou, to je už mnoho. Ale zachovat si chladnou krev v pekle moderní bitvy, to je něco jiného. Nejdřív má člověk strach, potí se, chvěje se. Je to neodolatelné. Zdá se, že smrti neunikne. Nebezpečí je neznámo. Představitost je zvětšuje. Člověk je nerozumuje. Výbuch granátu, jeho štiplavý kouř, stejně jako střepiny, mají podíl na hrůze prvního okamžiku. A přece ani záblesk melinitu, ani hluk, ani kouř nejsou nebezpečí; jen nebezpečí provázejí, a nejdřív je člověk snáší v jednom bloku; později rozlišuje. Kouř je neškodný; svist granátu slouží k předvídání jeho směru. Člověk už nehrbí zbytečně hřbet; nekryje se, leda s rozmyslem. Nebezpečí už nám nevládne: vládneme my jemu. V tom je všechno.

Abych si jasně uvědomil účinky granátu, šel jsem s Hutinem do kusu polí s vysokými topinambury, kam jeden právě dopadl, velkého kalibru. Vrazil uprostřed pole kráter o deseti metrech v průměru. Takhle pravidelnou díru mohl vyhloubit jen projektil houfnice s křivkovou dráhou. Granát, který dopadá přibližně svisle k zemi, se v měkkém terénu zaboří hluboko. Při výbuchu pak posune velké masy hlíny. Mnoho ocelových částí se ztratí v hlubinách pole a vražedný snop je o to menší.

To se potvrzuje. Jak se člověk od díry vzdaluje, jsou topinambury pokosené čím dál méně nízko u země. Dvanáct kroků od okrajů kráteru už střepiny dosahují jen na hlavy nejvyšších lodyh. Muž, který by ležel docela blízko místa dopadu, by tedy nejspíš nebyl zasažen. Dál pak byla ušetřena jedna kruhová zóna. Ještě dál, tu a tam, rozsekal střepiny při dopadu listy a lodyhy, a v té oblasti by člověk vleže riskoval stejně jako vestoje.

Takhle prostudovaný granát mnoho ze svého morálního účinku ztrácí.

Další podporou odvahy kanonýrů je sama organizace dělostřelecké služby. Pěšák, jezdec, zákopník jsou jednotky. Pro nás je jednotkou dělo. Těch sedm mužů, kteří je obsluhují, jsou úzce spojené, úzce na sobě závislé orgány bytosti, která dostává život: kanón v činnosti.

Toto spřažení sedmi mužů mezi sebou a každého z nich s dělem činí každé selhání zjevnějším, těžším svými následky, a hanbu, která z něj vyplývá, tížeji nesenou. A pak, v téhle úzké solidaritě se snadno rozvíjejí výdechy, které vytvářejí psychologické náказы; jeden nebo dva kanonýři, kteří pevně stojí na místě a jsou rozhodnutí, často stačí určit odvahu celé čety.

Den se uzavírá v nehybnosti. Směrem k Tailly a ke Stenay nic neprozrazuje přítomnost nepřítelé.

Za šera nás posílají znovu na kvartýr na druhou stranu lesů. Je dnes večer slavný letní soumrak. Cesta otevírá v temných masivech velkých houštín nádhernou alej k západu bohatšímu na barvy než nezměrná duha.

Všechny zvuky bitvy umlkl. Postupně nebe hasne; nastává noc, a tehdy je to, jako včera, to velké

jednotvárné putování dělostřelectva, ve stínu, přes lesy.

Noční jas, spadlý z nebe, kde hvězdy jedna po druhé mizí ve stoupající mlze, zalévá masy lesa, který je z výšky stráně vidět neurčitě se vlnit do nekonečna. Ale temnota podrostu je úplná a cesta by se zdála zákopem vyhloubeným v samém nitru země, kdyby chvílemi nebylo vidět, jak v temnotě houštín podivně svítí ještě živé uhlíky z pěšáckého bivaku, a kdyby nám z té šeré zeleně nepřicházely vlhké vůně máty a kdoví jakých ještě trav, mísené se smyslnými pachy zvěře. Obklopuje nás lahodný chlad, který se vdechuje plnými plícemi a po kterém se člověk zachvěje.

Millon, který sedí vedle mě na muničním truhlíku, mi vypráví román svého života, chudou historii, jednoduchou a smutnou: on sám, se svými dvaceti lety, se svou dívčí tvářičkou a svými očima zároveň posměvačnými a dětskými, už dávno živitel rodiny, a teď jeho matka, „jeho stará“, jak říká s přízvukem hluboké lásky, zůstala sama v Paříži s dalším dítětem, ještě hodně malým, slabým a tak nervózním, že je to pořád znepokojivé; neštěstí z minulosti, na která nezapomíná; starosti, kterými se tam teď prochází; hmotné potíže.

— Kdyby mě aspoň mohla takhle vidět, moje „stará“, dneska večer, docela v klidu!

Na poli, kde zastavujeme, se musí málem bojovat o několik náručí slámy. Kanonýři baterie, která sem přijela před námi, se rozložili bez řádu na sesutém stohu. Mají dvacetkrát víc slámy, než potřebují. Ale když se jim zpod těla vytáhne několik otepí, je probuzení těch vyčerpaných mužů strašné. Vyjí, klejí a hrozí. Nakonec znovu usnou s tlumeným vrčením nevraživých psů.

Pondělí 31. srpna.

Brzy ráno nás budí kanóny. Vracíme se do ohně.

K sedmé hodině se znovu ocitáme u Tailly.

Říkají nám, že nepřítel byl včera odražen až k Meuse a že Beauclair a Halles jsou uvolněné.

V koloně ve vesnici čekáme na rozkazy. Německé dělostřelectvo bombarduje blízké výšiny.

Na náměstí jsou v kárce na seno tři ranění huláni. Vojenský lékař s rukama za zády přechází před vozem sem a tam.

Ženy a děti stojí nehybně ve skupině a mlčky si Němce prohlížejí. Kanonýři se ze zvědavosti šli podívat; huláni na ně hledí modrými, zakalenými a smutnými očima.

Tuvache prohlašuje:

— Nemají tak ošklivou držku, jak bych byl myslel.

— Tys si snad představoval, odpovídá mu Millon, že mají oko navíc uprostřed čela, jako obyvatelé Měsíce?

Tuvache pokrčí rameny:

— Ne, jenom jsem je měl za ohyzdnější. Nevypadají tak zle.

Dnes ráno se tvrdě bojuje v průrvě u Beauclairu. Nepřítel se snaží vynutit si přechod. Velký zvuk příboje stoupajícího na skaliska, v němž se stékají všechny hlasy bitvy, už se nepřerušuje.

— Vpřed! Klusem!

Tři sta metrů po cestě k Beauclairu...; zastaví nás znovu. Z boje se vracejí vojáci ranění do rukou, do paží, do ramen. Všichni jsou obvázaní. Rádi se zdrží, aby nás požádali o vodu nebo nás poprosili, abychom jim ubalili cigaretu. Mluví se.

— Postupuje se?

— Držíme se! Pořád jejich kulomety! Ach, ty jo!

— Bolí to?

— Ne!

— Jaký to má účinek, kulka?

— Trochu to pálí. Člověk moc necítí...

Začínají procházet muži zasažení do nohou. Ti trpí. Potí se z vyčerpání a z horka, protože slunce, teď už vysoko na nebi, padá přímo do té díry, kterou se cesta plazí. Několik si pro oporu vzalo z plotů tyče.

Na důstojnického koně vysadili pěšáka, kterému střepina granátu rozdrtila stehno; nosič raněných vede zvíře. Raněný se drží oběma rukama hřívy; pravá noha mu visí. Trochu nad kolenem, dírou v kalhotách, se řine krev, stéká až na konec střevíce a odkapává. Muž má zavřené oči. Jeho fialová víčka, zbělelé rty, jeho rusý vous na dlouhé kostnaté tváři mu dělají masku ukřižovaného.

— Jde to? ptá se nosič.

— Je to ještě daleko k obvazišti?

— Už moc ne. Kdybys cítil, že padáš do mdlob, řekl bys to, vid'? Sundal bych tě. Bolí to?

— Jo, krvácí to. Podívej na ty kapky na cestě.

— To nic není. Drž se pevně hřívy.

Projíždí sanitní vůz plný těžce raněných. Místo aby je rozložili, přistavili je ke stěnám vozu, aby se jich vešlo víc. V zeleném stínu plachty zahlédnu jednu klátící se hlavu, bez krve, a druhou celou rudou od krve. Vedle vozky sedí desátník, jakýsi tmavý obr. S puškou mezi koleny, s pěstí na kyčli se drží velmi zpříma, mohutný a vážný, s turbanem z gázy, u spánků rudým. Krev mu zalila levé oko, které se otevírá podivně bílé v rudé očnici, stekla po jeho splývajícím kníru, slepila mu chlupy v bradě a potom odkapala na širokou hrud' ve cákancích a černých pruzích.

Raněný, který dlouho čekal, usazený na svahu cesty, se zachytí vozu, jenž ho táhne za sebou.

— Zastavte, ať nastoupím!

— Není místo, chudáku!

— Už nemůžu jít.

— Vidíš, je plno!

— Na stupátku?

— Jestli dokážeš!

Ale vůz jede dál. Jeden dělostřelec pomůže muži nahoru.

Na dně hlubokého úvozu, v chladu, pod vysokými topoly, ve stínu, který slunce jen místy posype oky světla, zřídili dva vojenští lékaři na kozách jakýsi operační stůl. Ranění opření o svahy čekají, až budou obvázáni. Mezi kameny, v krvi rozlité v kalužích, mezi vatou a rudými hadry, prosakuje a stéká tenký proužek vody. Vznáší se tu nasládlý pach lékárny a živého masa, mísený s vlhkou vůní prameniště.

Přinesou kapitána, jemuž obě zlomené paže visí po stranách nosítek. Sanitář mu rozřezává rukávy uniformy. Na operačním stole, kam ho položili, je ten muž podivný s oběma rudýma nahýma pažema a s uniformou z modrého sukna, která mu obepíná trup. Zhluboka vzdychá, když ho obvazují.

Po vozech obrat!

Přes polnosti, po prudkých svazích, jedeme zaujmout postavení na výšinách, které ovládají průrvu u Beauclairu a cestu, kterou jsme právě opustili.

Výběžek, o který se baterie opírá, zakrývá Tailly. Jen hrot zvonice za námi se svým podivně blízkým kohoutem se zdá vyrůstat ze země.

Průrvou ve tvaru V, otevřenou v kopcích, které ovládají Meuse, nás nepřítel odtud může vidět. Máme před sebou lesy a louky, které obsazuje za Beauclairem a které francouzské dělostřelectvo, postavené před námi, ale v krytu hřebenů, pokrývá šrapnely.

V dálce se německá pěchota, která z lesů vychází na louku, zdá armádou temného hmyzu na pěkně jednolitě zeleném koberci. Okamžitě otevíráme palbu. Pod našimi granáty se nepřítel spěšně vrací do lesa; bombardujeme les.

Akce se dnes ráno jeví příznivě rozehraná. Francouzské baterie postupují po cestě od Beauclairu, vjíždějí do průrvy. Na kopcích, které všude kolem nás tvoří půlkruh, hřmí bez přestání další baterie postavené jako my na odvrácených svazích a další ještě dál, u hřebenů, které ovládají přímo Meuse. Oblaka prachu, záblesky ohně v zeleni prozrazují děla, která nebyla vidět. Palba z téhle hrozné pozice je tak prudká, že se vzduch postupně zakaluje. Štiplavý výpar prachu a dýmu se vznáší nad údolím, jehož nádherná echa znásobují dunění dělostřelectva; tam se zvukové vlny spojují a mísí. Obklopuje nás, ohlušuje a uspává ohromné bzučení.

— Zastavit palbu!

Kolem děl znehybníme. Je poledne.

A hle, nepřítel zprudka začíná bombardovat Tailly a smrčiny, které ovládají naše postavení. Kolesny, postavené od rána na kraji lesa, se spěšně vzdalují. Z dýmu po jednom trhavém granátu se vynoří pěchotní četa.

Kapitán de Brisoult velí:

— Do krytu!

Palba francouzského dělostřelectva postupně slábne.

Nad úvalem, kde čekají naše potahy, vybuchuje salva šrapnelů; jedna roznětka dlouho ve vzduchu prozpěvuje. Nikdo tam dole se nezdá raněný. Nehybné kolesny tvoří na slunci černý obdélník na trávě.

Baterie postavenou na druhé straně smrčin musel nepřítel zaměřit. Pod pekelnou palbou houfnic stahuje svá děla jedno po druhém lesem.

Hutin, který se kryl za štítem, se zprudka vztyčí, aby viděl. Založí si ruce:

— Je to tady! bručí.

— Co je tady? Tak se kryj!

Zatáhnu ho za blůzu.

— Je to tady! Ústup! Ach! Bože na nebi!

Vztyčím se taky. A skutečně, pěchotní čety přecházejí hřebeny a stahují se.

Bréjard křičí:

— Tak se kryjte, oba dva!

Granát dopadne; střepiny vyjí ve vzduchu; vymrštěná hlína kolem nás na suchém poli praská. Instinktivně jsem se přikrčil; Hutin se nepohnul, příliš zaměstnaný pohyby pěchoty, jejíž ustupování se z okamžiku na okamžik zvýrazňuje.

— Hele, říká, my taky... vsadím se... stěhujeme se... Pobočník, který se sem řítí... Ach!... Když už se má pořád prchat, tak ať nás posadí na vlak!

A jsou to vskutku rozkazy k ústupu, co nám důstojník přináší. Naše potahy stoupají klusem po prudkém svahu, aby přijely pro děla. Okamžik je nebezpečný a první kanón, postavený na odvráceném svahu, se bohužel rozjede ze svahu, jakmile ze země vytáhneme rýč, který tam zákluz pevně zapustil. Táhne nás s sebou. Je třeba, aby se do toho opřelo osm lidí. Podaří se nám dát potah dohromady? Jezdci znervózní, nechávají koně couvat nazdařbůh.

— Tak jde se! všichni spolu... hooop drž!... hóó... hó... hó drž!...

Zapíráme se. Je to tady!

— Kanón připraven!

Potah se rozjíždí.

Když mineme vesnici Tailly, je stoupání k plošině prudké, hlavně v místě, kde cesta vede podél nasucho kladené hřbitovní zídky.

Pěšáci, kteří odpočívají po obou stranách cesty, odložili torny a postavili kozlíky. Sedí v trávě a hledí, jak jedeme, s tím nepřítomným a hloupým výrazem mužů, kteří se vracejí z boje. A najednou, aniž by dunění vozů dalo zaslechnout jakýkoli svist, vybuchne nad hřbitovem šrapnel. Pěšáci se tisknou k zemi v příkopě; jiní si padají na kolena, choulí se ke zdi, torny jako štíty nad lebkami. Dva muži, kteří zůstali stát, si směšně skrývají hlavu v hustém listí plotu. Na muničních vozech napínáme hřbet. Jezdci pobízejí potahy.

Na okamžik vede cesta na dohled nepříteli. Když si to uvědomíme, je příliš pozdě změnit směr.

Salva granátů... Dlouhé! Vyjdeme z toho s jedním pozdravem.

Znovu jsme v palebném postavení, už po kolikáté na našich včerejších pozicích, hlídáme nejbližší straně a naše děla jsou zaměřená podle vysokých topolů. Třetí baterie, která nás v sobotu provázela, tu vyhloubila dobré zákopy. Ale kolesny stihly jen taktak zajet na kraj houštiny, když kolem nás začínají dopadat trhavé granáty.

Jak může nepřítel znát naše nové postavení? Jsme pečlivě „v zákrytu“²⁵. Z žádného bodu nás nemůže objevit. Ještě jsme nestříleli; záblesky a prach výstřelů nás nemohly prozradit. Ve vzduchu nepřelétl žádný krahujec. Tak tedy?...

Kryjeme se v zákopech.

— Oni nestřílejí na nás, tvrdí Hutin.

— Na papeže?

— Ne, to nám vynesly ty čtyři velké dragounské klobásy, které viděli jet po cestě. Míří na cestu.

Ale dragouni se vzdalují a nepřítel pokračuje v palbě na nás. Není o tom pochyb, ví, že se tu postavila baterie. Prozradil nás nějaký špeh, schovaný někde za námi? Prohlížím pohledem kraj a nic neobjevuji.

Granáty dopadají několik metrů od děl, zahalují baterii dýmem a prachem, třesou námi na dně našich zákopů. Slyším majora, jak volá:

— Dejte obsluhy do krytu vpravo.

Zatímco kapitán a poručík zůstávají na svém pozorovacím místě, uhýbá obsluha spěšně z palebné linie houfnic. Ale jak běžíme polem, po cestě na dohled nepříteli, projíždí nějaký štáb. Vztekám se. Ti jezdcí

²⁵ Dělostřelecký termín: postavení je „défilé“, tedy skryté za hřebenem nebo svahem tak, že je nepřítel nemůže ze svých pozorovacích míst spatřit.

nás dostanou do hrobu. Je jich kolem jednoho generála dvacet důstojníků; je to docela malý hubený člověk, celý šedivý, ztracený v nezměrném jezdeckém plášti. Následuje je četa jízdních myslivců²⁶ v červeném a modrém, hodně nápadných. Granáty se hned ohlašují, dlouze bzučí. Tam dole myslivci a důstojníci zdraví; jen malý generál ani nehne brvou. Palba nepřítele je tentokrát příliš krátká.

— K dělům!

Kapitán se domnívá, že objevil baterii, která nás bombarduje. Zavolá:

— Mířiči!

Horečně, pořád pod granáty, se připravuje palba.

— Odstupňujte po patnácti. První dělo sto padesát; druhé dělo sto šedesát pět... Třetí...

Nastavovači zapalovačů²⁷ opakují korekturu a dálku.

— Šestnáct... Tři tisíce pět set...

— Po třech, do šířky! Zprava, po baterii!

— První dělo... Pal!... Druhé...

Pohyb palby nás elektrizuje. V hřmotu, který dělá baterie v plné činnosti, je nutné rozkazy vykřikovat. Rány nepřítele už není slyšet; ztrácejí se v hřmotu, který děláme my; zapomíná se na střepiny, které přitom nepřestávají padat.

Palba houfnic se najednou rozdrobí a utichne.

— Dostávají! říká Hutin, sklonený nad zaměřovacími přístroji.

— Pal! odpovídá velitel děla.

— Připraveno!

— Pal...! Pal...!

Na plošině za námi ustupují roty v rozvinutém pořádku.

Přichází večer. Dostáváme rozkaz stáhnout se také. Zdá se, že země a lesy pohlcují to, co ze světla zbývá. Pohyby pěchoty v dálce se ztrácejí ve zvlněných zemích. Muži se vtělují do polí, rozpouštějí se, mizí.

U jednoho temného krátera rudá hromada. Pěšák leží na hřbetě. Střepina granátu mu odsekla nohu. Zrudlým rozdrásaným pahýlem, kde se do krve přilepily listy vojtěšky a hlína, se muž vyprázdnil. Bolest mu odhodila hlavu dozadu. Ohryzek vystupuje mezi uvolněnými svaly šíje. Zakalené oči mrtvého jsou doširoka otevřené; rty naprosto bílé. Ještě drží svou pušku, zlomenou v pažbě; kepi se mu skutálelo na rameno.

Úterý 1. září.

Velmi dlouhý noční pochod.

Byla víc než jedna hodina po půlnoci, když jsme konečně zastavili. Ještě bylo nutné uvařit menáž, odvést koně k pití a dát jim oves.

²⁶ Jízdní myslivci (*chasseurs à cheval*), francouzská lehká jízda; v roce 1914 ještě nosili barevnou uniformu s červenými kalhotami, která je v poli nápadná.

²⁷ *Déboucheur* — kanonýr, který před výstřelem nastavuje časovací zapalovač šrapnelu na předepsanou hodnotu. „Korektura“ a „dálka“ jsou dva údaje palebného rozkazu: první určuje nastavení zapalovače, druhá náměr. Rozkaz „odstupňujte po patnácti“ znamená, že se zaměřovací údaje jednotlivých děl baterie odstupňují po patnácti, takže rány pokryjí pás do hloubky; „po třech, do šířky“ rozptyluje rány do strany.

Potom jsme upadli do mrtvého spánku.

Ke čtvrté hodině ráno nás přijde četař ze stráže jednoho po druhém budit. Bručíme.

— Poplach!

— Taková bída! Není ani hodina, co spíme.

Držet otevřené oči je pravé utrpení. Údy jsou tuhé, hlavy těžké. Bolí nás v kříži. Je zima, je mlha.

Vyjíždíme.

Hned nám na truhlících zaplaví ztrnulost chodidla, kolena a rychle stoupá vzhůru. Hlavy se nám kutálejí z jednoho ramene na druhé. Hroutíme se do nicoty spánku. Jezdci spí na koni. Klátí se, klátí na jednu stranu, a v okamžiku, kdy mají padnout, je probudí instinkt; narovnajíc se. Ale okamžik nato je zahlédneme znovu, jak se ve stínu kolébají.

Kam jedeme? Je snad armáda nucena stáhnout se pod Verdun, protože nepřítel, který určitě získal oporu na výšinách levého břehu Meuse u Stenay, ohrožuje jeho levý bok? Nikdo nic neví, člověk je příliš vyčerpaný, aby myslel, dokonce aby se bál! Ach, spát celý jeden den!

Ráno nás zastaví u Landres, na svažujícím se poli pod švestkami. Nepřijde-li protirozkaz, budeme tu dnes odpočívat.

Rozdělávají se ohně, třese se švestkami.

Zazní výzva:

— K poštovnímu poddůstojníkovi!

Odpoví jí velký divoký řev. Vrhne se na poddůstojníka, který nese pytel plný dopisů.

Zprávy, konečně! Jsou tu dopisy, které jsou na cestě už dva týdny; naše nedocházejí. Jaké úzkosti tam doma!

Když je pošta přečtená, volá mě Hutin:

— Jdeš si prát prádlo?

— Jo.

Zavěsíme blůzy na nízké větve švestek a s košilemi pod paží, trup ozdobený pouze kšandami, sejeme k potoku.

Právě se nabízí malá krytá prádelna. Pokleknem na kraji vody. Na druhém břehu stojí proti nám tři dívky. Jedna z nich pere zakrvácené prádlo.

Hutin, který energicky namydluje svou košili, nic zlého netuše poznamená:

— Hele, tak tady už se taky bojovalo? Byli tu ranění?

Vidím, jak ta dívka zrudne až po uši a jak se druhé dvě usmívají a vrhají po ní pohledy ze strany.

— Ne, říkám, to jsou naši spojenci, naši dobří spojenci!

Hutin zvedne nos a podívá se na mě:

— Naši spojenci?...

A najednou vyprskne:

— Ach, ach! Angličané! Angličané! Ach, ach! Že mě to nenapadlo!...

Dopoledne je klidné. Jí se, kouří, píše. V poledne začínají na blízkých kopcích znít čisté, krátké, rytmické rány pětasedmdesátek. V jednu hodinu dostáváme rozkaz jít podpořit dělostřelecký oddíl zapojený do boje na výšinách severně od Landres.

Jen co jsme zaujali postavení, přelétá aeroplán, německý. Jiné se nikdy nevidí. Hned kolem nás dopadají granáty. A baterie pořád, jako nějakým zázrakem, zůstává nedotčená uprostřed výbuchů, v dýmu melinitu. Ale to nemůže trvat.

Ach! Jestli té zkáze uniknu, jak budu umět žít! Nemyslel jsem si, že je radost dýchat, otevřít oči do světla, nechat se jím prostoupit, být v teple, být v chladu, i trpět. Myslel jsem, že cenu mají jen některé hodiny. Ty ostatní jsem nechával projít. Jestli uvidím konec téhle války, budu umět zastavit všechny, cítit, jak procházejí všechny vteřiny života, jako lahodná a chladná voda, kterou člověk cítí protékat mezi prsty. Zdá se mi, že se zastavím v každé hodině, přeruším větu nebo zadržím gesto, abych si zakřičel sám na sebe: Žiju, žiju!

A přitom možná za chvíli nebudu než beztvářým a zkrvaveným masem na okraji granátové díry!

Pod palbou není co dělat. Kapitán sleduje pláň s rozčilující nehybností.

Nakonec se palba nepřítelů prodlužuje. Jeho granáty jdou dopadat za nás, na dno úvalu, na cestu, kde je vidět v hustých oblacích prachu bojové sledy, jak se v galopu vzdalují.

Rozkazy... Naše baterie se vrací do Landres.

Na vozovce, rozervané granátem, rozsekané zbytky koně; trup bez údů, bez hlavy. Hlava, která se povaluje na kraji příkopu, neporušená, hledí podivně na tělo velkým, ještě jasným očima. Cár masa a ryzé kůže vylétl až na vrchol svahu. Kráter, do kterého se vysypaly vnitřnosti, zrudlé v krvi, která na slunci dočernává, vydechuje pach živého masa, zažívání a výkalů, odporný až k zvracení.

Zdá se, že rotmistr, který na tom koni jel, nebyl ani poškrábán.

Z vysokého kopce, který na severovýchodě ovládá Landres, se řítí regiment jízdních myslivců.

Zapadající slunce už neosvětluje dno úvalu, kde jsme postavili park, ale o to nádherněji osvětluje, kontrastem, krásným oranžovým světlem prudké svahy, po nichž v pěkném pořádku sjíždějí modré a červené eskadrony, jiskřící vytaženými šavlemi. Myslivci se o nás otírou, potom stoupají po druhé straně údolí; slunce je docela nahoře, rudý kotouč. Zdá se, že jdou k němu. Na hřebeni se jezdci na okamžik objeví jako velké pohybující se linie proti západu.

Jsem na konci sil. Přes všechno své úsilí usínám. Abych zůstal vzhůru, musel bych, myslím, držet pózu antických stráží: prst vztyčený, v postoji mlčení.

Středa 2. září.

Koně nebyli vypřaženi a spali jsme jen taktak čtyři hodiny na nahé zemi, kde si člověk neodpočine.

Je třeba vyjet znovu. Cesta vede podél velkých lesů. Je noc, noc šedivá, kalná, kterou špiní první jasy mdlého rozbřesku. Podřimuju v tom kolébání muničního vozu, na které si člověk po čase zvykne. Náhle mě probudí prasknutí lámaného dřeva a dutý zvuk dopadů. Hledím, nic nevidím. A přece se mi zdá, že v dunění vozů zaslechnu nějaký stesk, vzlyky. Ano... Zaslechl jsem skutečně jasný hlas, hlásek malé dívky, který volá:

— Mami! Mami!

Na hromadě kamení na kraji cesty teď zahlédnu kolo převrácené kárky, lidskou postavu na zemi a kolem ní siluety klečících dětí.

Vzlyky. Hlásek volá ještě:

— Mami! Mami!... Odpověz, no! Mami!

Vozy se valí. Ostrý, trhající vzlyk, vyražený z hrdla sevřeného úzkostí, mi zaznívá v hrudi.

— Mami!

Chtělo by se zastavit, porozumět, přinést pomoc. Je tam několik dětí. Matka je snad jen v bezvědomí. Je s nimi nějaký muž? A jestli není? Chtěl bych seskočit z muničního vozu, běžet tam. Ale vím, že baterii už nedohoním. Jeden jezdec seskočí z koně. Křičí:

— Nechám zastavit lékaře, až bude projíždět... Doženeme to klusem!

Pomalý pochod kolony nás odnáší. Ale hrůza toho, co se tam stalo, na svahu cesty, mě teď navzdory mé vyčerpanosti drží vzhůru, zatímco se pomalu rozednává. Myslím, že ten hlásek, který volal „Mami!“, a ty dětské vzlyky v šedém rozbřesku budu slyšet pořád.

Dojedeme na velkou silnici. Je třeba nechat projít pěchotu 7. divize. Armádní sbor ustupuje. Říká se, že se budeme nakládat.

Nakládat! Abychom jeli kam? K čemu? Zdá se, že nás na Meuse vystřídaly svěží jednotky a že se bude 4. sbor přeskupovat. Takže?

Pojedeme si odpočinout?... Spát, spát! Ale tolikrát už nám to za těch osm dní ohlásili! Má se tomu věřit? A přece to musí být pravda. Nenechali by tenhle kraj bez obrany.

Plnou silnicí, vlna za vlnou, s velkým hlukem otevřených stavidel, následují prapory za prapory. Pěšáci se zdají dost svěží. Někteří zpívají.

Prochází 101. pěší.

— Jde za ním 102.? ptá se Tuvache.

— Jo.

— Protože tam mám bratra.

Ta řeka mužů se valí dlouho. Tady je bratr:

— Tuvachi!

Jeden muž se obrátí.

— Hele! Ty!

Oba Tuvachové si prostě stisknou ruku, ale jejich oči říkají všechnu jejich radost, že se vidí.

— Tak jde to!

— Vidíš. A tobě?

— Vidíš!

— Jo.

— Dostal jsi něco od starých?

— Včera, jsou v pořádku. Řekli mi, ať tě hezky obejmu, jestli tě uvidím, a ať se s tebou rozdělím o poukázku, kterou mi posílají.

Pěšák hledá v kapse.

— Nešťastné je, že jsem na tu poukázku ještě neviděl poštovního poddůstojníka. Ale jestli chceš?

— Nech si ji. Mám ještě víc peněz, než potřebuju.

— Dobrá. Strýc a teta tě hezky zdraví. Tak... Nesmím ztratit rotu. Zdá se, že si půjdeme odpočinout...

— Říká se to. Jestli je to tak, ještě se uvidíme... Nazdar!

Jejich ruce se spojí. Pěšák udělá krok a drží přitom pořád bratrovu ruku:

— Řeknu starým, že jsem tě viděl, až jim budu psát.

— Jo, já taky.

Muž se vzdaluje běžmo a rozráží ramenem lidský proud. Ještě je vidět, jak nad hlavami zatřese rukou na rozloučenou.

Za liniovými pluky 7. divize začíná pochod protivně pomalý. Je horko. Prach, který pěchota zvedá, nás obklopuje, dusí nás. Cesta je vyznačená mrtvými koňmi.

V Châtelu, na volné cestě vlevo, mohou naše baterie konečně přejít do klusu. Přes kraje a údolí až k obzoru ukazuje linie prachu, která poskvřňuje zeleň, velkou cestu do Varennes, po které divize jde.

Je poledne. Myslel jsem, že jsme od rozbřesku urazili čtyři nebo pět mil. A hle, slyšíme kanóny... ne moc daleko, k severovýchodu.

U vesnice Apremont, na okraji argonnského lesa²⁸, do kterého právě vjely první vozy naší kolony, vybuchnou tři granáty.

Takže?... Takže nás nepřítel pronásleduje? Nikdo ho nedrží? Nebyli jsme vystřídáni? To je porážka... vpád?... Francie dokořán?...

Po cestě, souběžně s naší kolonou, putují zástupy kárek. Všechno obyvatelstvo utíká před nepřítelem: staré ženy, mladé dívky, matky s kojenci, s roji dětí. Ti nešťastníci zachraňují to, co mají nejcennější, svou existenci; ženy a dívky svou čest, trochu peněz, často domácí zvíře: psa, kočku, ptáka v kleci.

Nejchudší jdou pěšky. Jedna rodina se vzdaluje lesními stezkami. Jsou čtyři: muž, starý, s tragickou maskou, nese na rameni, na konci tyče, velký proutěný koš pokrytý bílým ubrouskem. Lovecká brašna, která mu bije do boku, je nacpaná až k puknutí. Úzkou lesní cestou jde za ním mladá žena. Jednou rukou vede velkou ryšavou krávu, v druhé drží na vodítku, s kapesníkem uvázaným k obojku, dlouhosrstého psa. Malá dívka se křečovitě drží jejích sukní a nechává se vláčet. Vzadu se stará, celá shrbená žena, která se při chůzi opírá o hůl, prohýbá pod vinařskou nůš plnou vlněného prádla.

Kam jdou? Mnozí to nevědí. Říkají nám to. Jdou před sebe, do Francie, do krajů, kam Němci nepřijdou.

— Proč zůstat? prohlašuje jeden starý. Vždyť spálí všechno! Když mám být na slámě bez domu tady, tak jsem radši na slámě a svobodný. A pak, mám snachu, ženu svého syna, který je dělostřelec jako vy. Je těhotná; je v sedmém měsíci. Když se včera začaly ozývat kanóny, přišly na ni bolesti. Myslel jsem, že bude rodit. Přešlo to. Ale řekl jsem: „Musíme hned odjet. Bude to lepší.“ U takových sviní, které ženy znásilňují a rozpárávají, by snad její stav nerespektovali... Minulou noc jsme našli na spaní cestářskou budku, ale příští noc?... Mám tedy strach, aby se jí něco nestalo. V tuto hodinu spí ve voze. Nesmí se jí nic stát, vidíte?... Syn mi ji svěřil!...

Zeptám se starého a ukážu směr, kterým jedeme:

— Co je tam?

— Tam, odpovídá a jeho tvář se naráz zachmuří, co je tam? Je tam Châlons, je tam Paříž... Je tam celá Francie.

A dodá bolestně, potřásaje hlavou:

— Ach! Pro Krista p...!

²⁸ Argonnský les, rozsáhlý lesní masiv mezi Meuse a Champagní; v roce 1914 i v letech následujících dějiště těžkých bojů.

— Je jich o polovinu víc než nás, chudáku!

Neodpoví hned. Jen za okamžik řekne ještě:

— Viděl jsem sedmdesátý... Je to jako v sedmdesátém!

Baterie se valí. Projeli jsme celé Argonne. V Servonu, vesnici na kraji lesů, kde pěšáci drží velkou zastávku, se na chvíli zastavíme. Jsou dvě hodiny.

V Aisne se zelenými vodami vedou u mlýna koně k napajedlu. Vstupují do proudu až po hruď, odfrkávají si a cákají na muže, kteří se s vytaženými koleny z toho chladu taky radují.

U Ville-sur-Tourbe konečně stavíme park. Nakládat se budeme nejspíš dnes večer na blízkém nádraží.

Úzkost, která mě dnes ráno sevřela, když jsem viděl, že se nepřítel řítí za námi, nepovolila. Budeme se nakládat, necháme vetřelci volnou cestu? Neobklíčí jednotky, které bojují v Belgii, a ty, které postupují v Alsasku?... Ale jsou Francouzi ještě v Belgii a v Alsasku?... Ach! Znat pravdu, ať je jakákoli!

Muži jsou dnes večer nevraživí. Nikdo nechce dělat práce. Déprez naráží u všech na tutéž nevůli, tutéž nehybnost.

— Tuvachi, pro vodu!

— Byl jsem tam už včera... Je to přes kilometr... Pořád jsou to ti samí, kdo chodí na práce.

— A ty, Laillé, byl jsi tam včera?

— Ne...

— Tak, Laillé, pro vodu!

— Ach! No jo...!

— Neptám se tě na tvůj názor...

— Jsou takoví, kteří nedělají nikdy nic...

— Říkám ti, abys šel pro vodu.

— Ale nic jinýho mi potom nepřikážeš?

— Ne.

Laillé, plátěný kbelík na každé paži, se vzdaluje, vleče nohy a krčí rameny.

U Ville-sur-Tourbe se nakládat nebudeme.

Je třeba spolknout vařící menáž a jíst surové maso. Vyrážíme znovu v rudém soumraku. Uprchlíci táboří na polích u cesty. Rozdělali ohně na vojácký způsob. Na noc se ženy a děti rozkládají na slámě rozprostřené pod vozy, které je před rosou a chladem rána chrání jen tak taktak. Kojenci spí v košíkových kolébkách.

Jdeme přímo k jihu. Vychází měsíc. V ose cesty jiskří velká hvězda. Dojedeme do temného města, které se zdá mrtvé, do Sainte-Menehould²⁹ nejspíš. Jména na tabulkách nejsou k přečtení. Dlažba je nerovná, vozy se kolébají, koně klopýtají, měsíc protahuje perspektivy pustých ulic. Na konci avenue, kterou jedeme, se objeví rudá lucerna nádraží. Budeme se nakládat tady? Ne. Ani nezastavíme.

Znovu se kolem nás v žlutém a mdlém jasu měsíce, který zvětšuje vzdálenosti, rozvíjí kraj v dlouhých vlnách, kde se nehýbe žádná jednotka, kde nestojí žádná stráž.

29 Sainte-Menehould — město v departementu Marne na západním okraji Argonne, na cestě z Verdunu do Châlons.

Čtvrtek 3. září.

Zastavili jsme k půlnoci. Rozkazy přišly ihned. Měli jsme vyjet za rozbřesku, ale přišly jiné rozkazy, které nás tu ponechaly, a mohli jsme spát až po devátou hodinu.

Po cestě, v prachu, se teď valí řeka vystěhovalců.

Opakuje se tu, že nás na Meuse vystřídal 6. sbor a že jedeme do Horního Alsaska bojovat pod velením generála d'Amadea. To jméno, velmi populární, vede k tomu, že se říká:

— Takže se to změní!...

Vyptávám se jednoho myslivce, ordonanci generála Boëlleho. Neví nic nebo nechce nic říct.

Je nutné nechat vozy vystěhovalců zajet do polí, aby se uvolnila cesta pěchotě 2. armádního sboru, která přichází z Clermont-en-Argonne a ze Sainte-Menehould. Tyhle jednotky se zdají být méně zkoušené než liniové pluky 4. sboru, ale stejně jako my nevědí tito muži, kam je vedou. Mluví taky o d'Amadeovi, o vítězstvích v Alsasku, na severu, o námořních vítězstvích. Nezdá se, že by tušili, že Němci postupují za námi. Ale postupují skutečně? Nejde o nové rozložení francouzských jednotek? Ach, kdyby to bylo ono!

Pátek 4. září.

V noci zvedáme tábor. Byli bychom svěží po dni, který jsme strávili jen jídlem a spánkem, kdyby nás všechny neunavoval průjem. Nic nevyčerpává a neztenčuje člověka rychleji. Vojenský lékař už nemá ani bismut, ani parigorický elixír.³⁰ Jsme odkázáni na žvýkání trnkové kůry.

Koně jsou ještě utmácenější než lidé. Mnozí byli v pondělních a v úterních bojích lehce ranění. Jejich rány se zanítily. Nikdo je neošetřuje, a to není nejhorší, protože některým se dostává hloupých léčebných zásahů jejich jezdců. Jeden muž jde pomoct koni spěnkou, kterou mu rozřízla střepina granátu. Téměř všichni koně kulhají, poškození zapletením do ohlávkových provazů nebo kopnutí, které dostali v noci, kdy stájová stráž na konci sil usne.

Zřídka vypřažení, nikdy zbavení postrojů, mají od tahů, od podocasníků a především od náocasných řemenů velké rány, celý den pokryté mouchami a střechky. Ubohé jezdectvo, zeslabené navíc, tak jako lidé, neustálým průjmem.

Celé dopoledne jdeme. Procházíme Givry-en-Argonne, Sommeilles, Nettancourt, Brabant. Patníky u cesty nesou nápis „Meuse“, pak „Marne“. Prach zpola zahaluje vážné a pozvolné svahy téhle krásné krajiny, nádherné masy argonnského lesa, které se rýsují na východě.

Kolem poledne docházíme do Revigny-aux-Vaches, pěkného bílého města mezi luky. Na břehu Ornainu, blízko nádraží, stavíme park. Když vedeme koně napít se k řece, osloví mě jeden muž v dělnických šatech, sedící u cesty na stráni:

— Odkud jdete, dělostřelci?

— Z Hauts-de-Meuse, od Dunu a od Stenay. Vystřídala nás tam svěží vojska.

— Vystřídala?

— Ano, vystřídala. Říká se, že šestým sborem.

— To je ale vtip!... Vzali jste roha! Ano... docela jednoduše. Víte, kde jsou Prusové? vyhrkne a vztyčí se.

³⁰ Bismut a parigorický elixír — dobové léky proti průjmu; opiová tinktura s kafrem a anýzem se v polních podmínkách roku 1914 užívala běžně.

Zmocní se mě úzkost. Na kostnaté, zpustošené tváři tohoto muže, který mi, když seděl, nepřípadal tak velký a tak hubený, je napsáno neštěstí. Jeho nastavená paže, nesmírná, na jejímž konci se chvěje ruka, mi ukazuje na severozápad.

— Jsou před Châlonssem, Prusové, v táboře.³¹

Pokrčím rameny.

— Nevěříte mi, co? Tak tedy, přijíždím z Châlonsu; jak se můj vlak rozjížděl, hodilo letadlo bombu na nádraží. A pak, Prusové jsou ještě jinde, chcete-li to vědět: jsou v Compiègne! Slyšíte?... V Compiègne.³² Je to jisté. Stačí se zeptat tady... Každý vám to řekne. Jsou v Compiègne a mimochodem vzali La Fère.³³

Začínám se třást. Předměty se okolo mě točí. Padnu? Instinktivně koleno stisknu koně, který se pomalu dává na cestu a odnáší mě, opilého a vytřeštěného, zpátky k parku.

Hutin je tam. Pomalu mu říkám a hledím mu do očí:

— Hutine! Němci jsou v Compiègne!

— Kde?

— V Compiègne!

Zbledne a pokrčí rameny.

— Ne!

— V Compiègne!

— Compiègne! Compiègne! To je osmdesát kilometrů od Paříže. Ach! Pro Krista p...!

Podíváme se na sebe:

— Kdo je to nechal projít?

— To jsou ti ze severu.

— Tak to je horší než v sedmdesátém!

— V Compiègne! opakuje Hutin zdrceně.

A tu vystoupí jako černý příliv do všech mozků zlověstná myšlenka na rozklad, na zradu, všechna hořkost porážky a zbytečně vytrpěných útrap.

— Já jsem to říkal; byli jsme prodáni, prohlašuje trubač.

Přesto já v zradu nevěřím.

— Prodáni! Proč prodáni? Kým?... Kým?...

— Co já vím? Ale nebyli by v Compiègne, kdybychom nebyli prodáni, prodáni, a sprostě! Jako vždycky! Jako v sedmdesátém... Bazaine v sedmdesátém!³⁴

³¹ Tábor u Châlons (camp de Châlons) — rozsáhlý vojenský výcvikový prostor v Champagni, zřízený Napoleonem III. roku 1857, asi 150 km východně od Paříže.

³² Compiègne leží asi 80 km severovýchodně od Paříže. Německý postup k němu v prvních dnech září 1914 byl skutečný; zpráva tedy nebyla pověst.

³³ La Fère — město na Oise v Pikardii, asi 30 km severovýchodně od Compiègne.

³⁴ François Achille Bazaine (1811–1888), maršál Francie. V roce 1870 uzavřel armádu v Metách a 27. října kapituloval; vojenský soud ho roku 1873 odsoudil k smrti, rozsudek byl změněn na dvacet let pevnosti. Z ostrova Sainte-Marguerite uprchl a zemřel v madridském vyhnanství. Pro francouzské vojáky roku 1914 bylo jeho jméno synonymem zrady.

— Mohli jsme být prolomeni... Je jich tolik!... Třikrát víc než nás! A pak, v sedmdesátém byla chyba châlonské armády v tom, že nešla čekat na Prusy pod Paříž. To se ví. Kdyby Mac-Mahonova armáda nebyla šla vpřed a nebyla se nechala zabednit u Sedanu, nebyli bychom snad poraženi...³⁵

Držím se myšlenky strategického ústupu. Snažím se přesvědčit kamarády, abych přesvědčil sebe. Ale tváře zůstávají zavřené a všichni muži opakují:

— Je to jako v sedmdesátém!

Jaký refrén!

Jediný Bréjard, který naslouchá a kouří, si udržuje důvěru.

— Hrozné je, říká, že nic nevíme. Ale jestli jsou ostatní armády jako naše, nic není ztraceno. Někde na severu je zřídili, jako nás v Belgii. Jestli nebyly zajaté, to je to hlavní, a co se týče toho, že je to jako v sedmdesátém, tomu se to nepodobá ani trochu. V sedmdesátém jsme byli sami. Ted' máme s sebou Angličany a Rusy.

— Ach! o těch nám povídejte, o Angličanech a Rusech! přeruší ho trubač.

— Viděl jste vy nějaké Angličany, pane četaři?

— Ne, ale jsou.

— Jak se říká, opraví ho Millon. Vždyť se nám taky říkalo, že na severu postupujeme. Pěkný postup!...

— A Rusové! navazuje Pelletier. Co to dě..., že ještě nejsou v Berlíně? Oni na své straně nic nemají...

Bréjard pokrčí rameny:

— Nemohou tam přece jet vlakem.

— Za měsíc však, s těmi slavnými kozáky!

A trubač pokračuje:

— Další pěkný vtip. Chcete můj názor, pane četaři? Tak tedy, Rusové, Angličané, kteří vyhlásili Německu válku, to je komedie... komedie. Všichni se domluvili, že nás vypečou... jako v sedmdesátém!

— Jako v sedmdesátém, opakuje Blanchet, který sedí po turecku a zaměstnává se tím, že si zašívá díru v plášti.

V tom zdrcení tou katastrofou, tou strašlivou ranou palicí dojde člověk k tomu, že pochybuje o všem.

Proč nám místo toho, aby nás vábili imaginárními vítězstvími, neřekli: „Máme proti sobě nepřitele, který je v převaze. Jsme nuceni ustupovat, dokud se nedokončí naše soustředění a dokud nedojdou anglické posily“?

Bál se někdo, že nás vyděsí slovem „ústup“, když jsme znali jeho skutečnost?

Proč? Proč nás obelhávat, proč nás demoralizovat?...

V zahradě jedné restaurace, kam jsem si s Déprezem a s Le Bidoisem přišel říct o oběd, se pod pergolami plamének a kalin, mezi sluneční kropenatostí v listoví, pestří směsice důstojnických uniforem: lékárníci, vojenští lékaři, důstojníci od všech druhů vojsk, důstojníci intendance, důstojníci pokladní správy v zeleném, kteří se podobají lesníkům.

Čtrnáct dní jsme nejedli z kameniny ani nepili ze skleničky. Tohle jídlo by pro nás bylo neobyčejnou slastí, kdyby nebylo myšlenky na katastrofu, která nás všechny tři rdousí.

³⁵ Patrice de Mac-Mahon (1808–1893), maršál Francie a pozdější prezident republiky. Roku 1870 velel takzvané châlonské armádě, s níž postupoval na pomoc Bazainovi do Met; byla obklíčena u Sedanu a 2. září kapitulovala, zajat byl i císař Napoleon III. Sedan se stal označením nejhlubší francouzské porážky.

Za soumraku se nakládáme. Petrolejové lampy osvětlují místy velké nástupiště, po němž se válí sláma. Koně, hlavu nízko, otupělí vyčerpáním, se nechávají rozmístit ve vagonech bez odporu. Obsluhy dokončují ustavování děl na plošinových vozech. Rychle se všechno zklidní. Muži, třicet na vagon, se zařizují na noc, jedni rozložení na lavicích, druzí pod nimi. Pláště slouží za polštáře; zbraně se pohodily do kouta. A jak západ docela dohasíná, podél smutného nástupiště, kde se už nic nehýbá, se vlak zvolna rozjíždí.

Sobota 5. září.

Nemohl jsem spát. Každou čtvrt hodinu vlak zastavoval: muži, které mučila úplavice, mi šlapali po těle, aby honem seskočili na trať. Dnes ráno to pobíhání pokračuje. Jen vlak stane, je vidět u okraje stráně řady dělostřelců, kteří se na zapískání honem vracejí do svých vagonů a vytahují si kalhoty. Naštěstí se konvoj rozjíždí pomalu.

Smutný den, strávený roztržitým pohledem na míjející kraje, s myslí hypnotizovanou myšlenkou na porážku. Vlak často nejede rychleji než člověk krokem.

ČÁST ČTVRTÁ

OD MARNY K AISNĚ

Neděle 6. září.

Při probuzení, v ránu tenkého světla a stříbrných mlh, se před námi ukáže pařížské předměstí.

Za fontainebleauským lesem, kde táboří vojska pod přístřešky z kručinek a kapradí, všude v zeleni probleskují bílá průčelí a červené střechy chat. V zahradách svítí květiny. Velké slunečnice k nám otáčejí své zlaté tváře.

Člověk téměř zapomíná na tragiku téhle hodiny.

Neděle! Hučí zvony. A pak, Paříž je blízko. Její magnetická moc už působí na nervy. Ve vagonu Pařížané nevydrží na místě.

Nenadále, po té bezútěšné cestě, bez toho, aby se dalo přesně rozplést proč a jak, se přes zprávy, které jsme se cestou dozvěděli — že Němci bez odporu dorazili až do Creilu¹ —, rodí znovu důvěra.

Víru nám nedává moc pařížského opevněného tábora, jeho armády, jeho velkých kanónů, nýbrž instinktivní dětská důvěra, která se cítí neporazitelná, když se ocitne doma, protože jí připadá, že má na své straně známé věci a i přírodu samu. Co nás křísí, je nevyslovitelný a přesný pocit přítomnosti, milované, úžasné, nesmrtelné. Je to živoucí dech, je to opora osoby, lépe řečeno neporazitelného božstva; je to nějak nevíme co.

A pak, jak opakuje Hutin:

— To je Paříž! Tak vida, to je Paříž!

— Angličané!

Konvoj britských vojsk míjí náš. Lidé řvou, mávají kepi na natažených pažích.

Nádraží ve Villeneuve-Saint-Georges je plné highlanderů.² Náš vlak stane. Skoti si prohlížejí naše děla. Le Bidois slouží jako tlumočník. Lidé si tisknou ruce; ještě se řve.

Malý Millon zastaví jednoho hřmotného highlandera, tetovaného na zápěstích a na kolenou. Chce vědět, jestli má pod sukní kalhoty. Ten druhý nerozumí a směje se.

— Vážně, prohlásí Millon, kdybys měl vlasy na záda a trochu méně chlupů na hnátech, s tou sukýnkou by si tě vzali za desetiletou dvanáctiletou holku.

Vykládáme v Pantinu. Až na nápisy na dřevěných panelech nebo na plechových roletách krámů: „Šéf je na vojně“, nebo písmeny stopu vysokými „Francouzský dům“³, až na mobilizační vyhlášky s už vybledlými vlajkami má Pantin obvyklý vzhled letních nedělí.

Na chodníku i na vozovce se hemží lid žen ve světlých šatech, dobře stažených do korzetů, prohnutých, jak jsou jen Pařížanky, vojáci od všech druhů vojsk, kteří se procházejí drobným vycházkovým krokem. Jeden teritoriál jde mezi ženou, kterou vede pod paží, a mrňousem, jehož drží za ruku.

¹ Creil — město na Oise asi 50 km severně od Paříže.

² Highlanderi — pluky skotské Vysočiny v britském expedičním sboru. K jejich uniformě patřil kilt, což bylo pro francouzské vojáky stálým zdrojem veselí.

³ „Francouzský dům“ — nápis, jímž pařížští obchodníci po vypuknutí války označovali své krámy, aby je zástup nepovažoval za německé a nevyrabloval.

Člověk se sám sebe ptá, jestli je nepřítel opravdu před branami!

V Rosny-sous-Bois se jdeme ubytovat na plošinu, která z jedné strany shlíží na město a z druhé na brieskou rovinu s chudými a půvabu zbavenými liniemi. Velmi daleko, k jihovýchodu, je slyšet kanón.

V ulicích, mezi zelení zahrad a světlými průčelími vil, tečkuje garancová červeň uniform⁴, batist živůtků a pohyblivá pestrost slunečníků zástup oslnivými body.

Zuávové sestoupili z fortů.⁵

Na terasách kaváren, kde není ani jedno místo volné, poletují mezi mnohobarevnými uniformami myslivců, vozatajců⁶, dělostřelců, tirailleurů⁷ a spahiů⁸ bílé zástěry číšníků. Před poštou, u dveří pekařství a cukráren se stojí ve frontě, lidé se tlačí. Ženy běhají, zastavují vojáky, vyptávají se, hledají muže, syna, bratra, milence, který tu má být.

Lidé se loktají, pokřikují na sebe, pijí, jedí, kouří, smějí se. Pokojné a zvědavé rodiny měšťanů prostřihávají lidský tok svým drobným zarputilým krokem.

Kanón stále duní. Ale aby ho člověk slyšel, musí trochu odejít od velkého zástupu, do uliček mezi zahradami.

Zdá se, že se dnes bije na Grand-Morinu.⁹

Pondělí 7. září.

Je bílý den. Bréjard křičí:

— Vstávat!

— Co?

— Poslechněte si tohle:

Vytáhne z kapsy papír.

ROZKAZ DNE ARMÁDY¹⁰

Ve chvíli, kdy se počíná bitva, na níž závisí spása země, je třeba připomenout všem, že už není čas hledět zpátky: všechno úsilí musí být vynaloženo na to, aby byl nepřítel napaden a zatlačen. Vojsko, které už nebude moci postupovat, bude muset za každou cenu udržet získanou půdu a dát se zabít, než by ustoupilo.

— Slyšeli jste?

Ano, slyšeli jsme. Nikdy bychom nedokázali vyslovit své nejvnitřnější myšlenky tak jednoduše a tak úplně.

„Vojsko se bude muset dát zabít, než by ustoupilo.“ Tak!

⁴ Garancová červeň — sytě červená barva získávaná z mořeny barvířské; francouzská pěchota do ní měla obarvené kalhoty a dělostřelci lampasy. V roce 1915 ji vystřídala šedomodrá „horizontová“ látka právě proto, že červeň byla v poli daleko viditelná.

⁵ Zuávové — pěší pluky původně verbované v severní Africe, součást francouzské armády. Zde sestoupili z pevnostního věnce pařížského opevněného tábora.

⁶ Vozatajci — vojáci vozatajstva (train des équipages), přezdívaní *tringlots*.

⁷ Tirailleurs — koloniální střelecké pluky verbované v severní Africe a v západní Africe.

⁸ Spahiové — jezdecké pluky verbované v severní Africe, nosily červený burnus a plášť s kapucí.

⁹ Grand-Morin — přítok Marny východně od Paříže; v prvních dnech bitvy na Marně se o jeho linii bojovalo.

¹⁰ Rozkaz vrchního velitele generála Joffra, podepsaný 6. září 1914 a známý jako *Ordre du jour de la Marne*; vojskům byl čten následujícího rána. Věta o tom, že se vojsko má dát na místě zabít, než by ustoupilo, se stala nejcitovanější formulací celé bitvy.

— A teď zapřáhnout, dodá Bréjard. Jdeme na to!

Dvě dívky, sestra a snoubenka jednoho z mých kamarádů, přicházejí, právě když se baterie rozjíždí. Chvilí běží u koní, červené a zadýchané. Mluví velmi rychle, obě najednou. Když cítí, že jsou bez dechu, podají jedna po druhé ruku dělostřelci, který se naklání na krk svého koně, aby jim zlíbal prsty.

Projíždíme předměstím, pak se velkou soissonsskou cestou dostáváme na brieskou rovinu. Jedeme ke kanónům. Dobře cítíme, že žijeme nejtěžší, nejzávažnější hodiny celého století, možná celé historie.

Nechali bychom se zasmužit tím krajem, jehož jednotvárnost přerušuje jen tu a tam prázdný zákop, u jehož okraje se valí sláma, a vyzáblé topoly v řadách nebo v chumáčích, kdybychom pořád necítili za sebou Paříž, Paříž, která žije.

Hutin mi říká:

— Když mám někde zhebnout, tak to raději tady než tam, na Meuse.

— Proč?

— Co já vím proč!

Přichází večer: baterie se valí už dobrých deset hodin, bez zastavení. Velmi daleko za námi stojí v téhle hodině Montmartre svou černou siluetu na západ.

Pod hvězdami, dnes večer velmi jasnými, zůstává kraj světlý. Jen vozovka, pod klenbou velkých stromů ve dvojité řadě, kde se vznáší dusivý prach, je docela temná. Vzdálený reflektor zametá rovinu. Baterie jde do klusu. Cesta je dlážděná. Naše vozy nadskakují. Je to mučednictví. Ukrutné bolesti ve vnitřnostech nás svíjejí na truhlících. Rozdrcený kříž už neudrží trup. Dech je krátký, hrud' rozbouřená. Srdce tluč velmi rychle, hlava se motá; v uších hučí. Člověk se potí z utrpení. Zastavíme konečně?

Celé hodiny a hodiny se jde po téže temné cestě. Kolona však přešla zpátky do kroku. Obrovský automobilový reflektor náhle otevře pod stromy závratné katedrální perspektivy, vyřízne potahy a jezdce vystoupivší z noci do fantastického zjevení stínů. Automobil projede.

Valíme se... Valíme se... Nikdy se nezastavíme!

— Stát!

Konečně! Stavíme park na poli. Ještě je třeba vést koně napít.

V temné vesnici hoří jediná pigeonka v kuchyni, kde se lesknou velké měděné kastroly.¹¹

Napajedlo tu není. Je nutné jít až k mokřině přetáté výmoly, kterou protéká potok. Břehy jsou vysoké. Zvířata se nemohou napít z toku. Dává se jim voda v plátěných vědrech.

Při zpáteční cestě zatarasí cestu příval koní. Zrovna dorazily další baterie.

Vír mě vytlačil proti ohradní zdi jednoho zámku, když automobil s pozhasnutými světly, který prořezává hmotu potahů, proti mně vrhne zmatenou vlnu lidí a zvířat, jejichž tlak mě rozdrtí o kámen... Jiný automobil následuje, pak další a další, stovky, mlčící, nekonečně.

Poznáme, jak se trochu lesknou pod měsícem, který vyšel, voskované čepice taxikářů. V autech zahlédáme skloněné hlavy spících vojáků.

Někdo se ptá:

— Ranění?

Odpovídají nám v jízdě:

¹¹ Pigeonka — petrolejová lampa s bezpečnostním hořákem, kterou od sedmdesátých let 19. století vyráběla firma Charles Pigeon; ve francouzských domácnostech byla tak běžná, že se její jméno stalo obecným.

— Ne. To je sedmá divize. Jedeme z Paříže. Jedeme tam!...¹²

Úterý 8. září.

— Poplach!

Je ještě celá noc. V ohništích ještě doutnají oharky. Pořád je slyšet kanón. Velké záblesky výstřelů překvapují jako blesky. Nepříliš daleko, k východu, hoří statek, stohy, nevíme co. Je teplo. Člověka obchází vznášející se pach mrtvoliny.

Baterie se dává do pohybu; jdeme do ohně.

Za rozednávání čteme v Dammartinu na dveřích a na zavřených okenicích německé nápisy, označení ubikací. Na vratech jedné stodoly čtu slova napsaná špičatou gotikou: „Gute Leute“ (hodní lidé).¹³ Kdo tam tedy žije?

Projíždíme. Velký těžký hřmot kanónu jako by přicházel z hlubin země. Už se nepřerušuje.

Hrob u cesty: kříž z bílého dřeva, na němž je dehtem napsané jméno a jež pokrývá myslivecký šako s měděným podbradníkem. Muže nepohřbili dost hluboko. Z přeryté hlíny, popraskané sluncem, stoupá velký zápach.

Cesta je stále vyznačena mrtvými koňmi, nadmutými jako měchy, kteří ohrožují nebe svými tuhými nohama s lesknoucími se podkovami. Ranou v boku velké ryzé klisny se vysypávají červi do trávy. Je vidět, jak se hemží v řiti a jak se sypou k zemi s páchnoucí serózní tekutinou. Vycházejí z nozder, z úst a z díry, kterou udělala revolverová kulka u ucha.

— Klusem!

Baterie se ztrácí v oblaku prachu, který zvedá. Začínáme míjet raněné, stovky raněných, pěšáky od linie, alpské myslivce, marsouiny¹⁴ bílé od prachu, s červenými obvazy. Navzájem si pomáhají. Většina jde v malých skupinkách. Mnozí se zastavují. Je horko. Vidím jich několik okolo jabloně, jak sráží plody. Mají žízeň, jablka je trochu osvěží.

Zastavili jsme, zatímco major přijímá rozkazy od pobočníka. Vyptávám se jednoho marsouina raněného na hlavě:

— Tak co! jak to tam jde?

— Padá to!

Člověk neví, jde-li o kulky, o granáty, nebo o lidi. Ale z výrazu zkřivených a vytřeštěných tváří je dobře vidět, že boj je tvrdý.

— Dlouho se tu už bije?

— Ano.

— Kolik dní?

— Když jsme přišli, bylo to už začaté.

¹² Lintier byl svědkem takzvaných marnských taxiků. Rekvizici pařížských taxiků nařídil 6. září 1914 generál Gallieni, vojenský guvernér Paříže; v nocích, které následovaly, svezlo okolo šesti set vozů část 7. pěší divize generála de Trentiniana — 103. a 104. pěší pluk — od Gagny a Villemomble k Nanteuil-le-Haudouin a Silly-le-Long, na posilu 6. armády generála Maunouryho. Vojensky šlo o přesun okrajového významu, většina posil přišla po železnici a pěším pochodem; pro Paříž se z něj stala legenda.

¹³ Německé jednotky si při obsazení vesnice označovaly křídou na domech ubikace a chování obyvatel; „Gute Leute“ znamenalo, že domáci nekladli odpor a že se dům dá použít.

¹⁴ Marsouini — přezdívka koloniální pěchoty (*infanterie coloniale*), doslova „sviňuchy“.

— Kdy jsi přišel?

— Předevčirem.

A opakuje:

— Padá to!

Odjíždíme, stále klusem.

Modré nebe, velmi čisté na severním a východním obzoru, je kropené bílými dýmy šrapnelů. Požáry a trhavé granáty dělají v dálce černé dýmy.

Pach mrtvoliny nás stíhá, znepokojuje nás, obchází nás, nutí nás hledat všude mrtvolky.

Náhle jeden kůň mého muničního vozu, zchvácený, odmítne jít dál a zastaví celý potah. Je nutné ho vypřáhnout a nechat ho tu. Ostatní vozy nás předjely. S pěti koňmi, kteří zůstali, se dáme do galopu přes pole, abychom dohonili kolonu. Rýhy námi tolik otřásají, že se člověk musí držet zábradlí a vzepřít se podpatky, aby nespádl.

Doháníme baterii při průjezdu vesnicí, kterou jsme viděli z velké dálky na nahém kraji. Nepřítel v ní měl ubikace, dveře byly vyraženy pažbami. Téměř všechny tabulky jsou rozbité. Z oken nejsou než rámy ježící se střepy skla. Skrz ně vlají navenek zašpiněné záclony. Vytržené okenice leží na chodníku mezi rozbitými lahvami, úlomky tabulek a konzervami. Jiné, které drží už jen na jednom pantu, bijí do průčelí.

Otevřenými dveřmi jsou vidět vylomené skříně, povalené doprostřed obydlí. Vyprázdněné zásuvky, ozdůbky z krbů, portréty, rytiny leží v příbytcích vykachlíkovaných červeně. Prádlo, povlečení pomazané blátem, poznačené velkými podrážkovými hřeby, se táhne až do prostředka ulice a dává těm nešťastným domům trochu hrůzy vykuchaných těl.

Nábytek vyhozený z oken, dětské kočárky, proražené sudy zatarasují vozovku. Dřevo praská pod koly muničního vozu. Růžový korzet leží ve strouze.

Na michelinské plechové tabuli¹⁵ na výjezdu z vesnice čtu: „Pozor na děti. — Sennevières.“ A na druhé straně je nápis „Děkujeme“ výsměšný a žalostný.

Zastavujeme na cestě, která vede velkou bílou čáru přes rovinu řepy. Kolna, tři stohy, v dálce lesíky geometrických tvarů, velká řada topolů — to jediné přerušuje bezútesnou nahotu těch polí. Na severu, na východě bitva hřmí, sviští, vyje jako bouře na oceánu. Člověk by řekl, že ten infernální hluk přichází z hluboké pohromy země.

Čeká se. A hle, kraj se zalidňuje. Prapory, vycházející ze Sennevières, se rozvíjejí do rojnic a jiní muži, stovky, tisíce, které nikdo netušil, vyvstávají z lůna země a hemží se. Kalhoty tečkují do nekonečna červení temnou zeleň polí. Před postupujícími liniemi prchají pomatení zajíci.

Znovu začínají procházet ranění v malých skupinkách. Je je vidět velmi daleko, temné kroupy na světlém čele cesty rovné pod sluncem.

Někde v okolí jsou ubikovaní kyrysníci. Jdou tu pěšky, bez helmy a bez kyrsu, s hrudí vystrojenou matrací z hnědožlutého filcu zesílenou valy u průramků. Nesou velké čtvrtě svěžího masa. Vpravo, u vesnice, ve stínu tří topolů, nedaleko mrtvého koně, muži zabíjejí hovězí a porcují je.

Velí se:

— Rekognoskace!

Baterie jde zaujmout postavení. Ani tentokrát neuniknu té malé úzkosti, kterou tento povel nese.

¹⁵ Michelinské tabule — emailové dopravní tabule, které od roku 1908 na vlastní náklad rozmísťovala po francouzských cestách pneumatikářská firma Michelin; nesly jméno obce, výstrahy a na druhé straně poděkování řidičům.

V palebném postavení nás maskuje jen plot ostružin a rozcuchaných křovin. Z několika bodů obzoru je baterie nepříteli určitě vidět. Místo není dobré, ale okolí žádné lepší nenabízí.

Na polní cestě, u prvního děla, zřídili naši důstojníci velitelské stanoviště. Vepředu se bojiště otevírá docela dokořán. Ale na kraji, který je jen taktak zvlněný a zdá se být bez tajemství a o němž přece dobře víme, že se na něm hraje o nerozhodnutý osud Francie, se neobjeví ani jeden muž, ani jeden kanón. Hřmící pustina se zdá nehybná pod granáty.

Nahromadili jsme na svá děla snopy. Žluté na žlutém strnisku mohou vytvořit iluzi. A pak, sláma dobře chrání před šrapnely a před střepinami granátů.

Hned usínáme na slunci, v nevědomosti pěšců na šachovnici, kteří se nechávají hrát, ve fatalismu, k němuž nevyhnutelně vede nejistý život v nebezpečích, který vedeme už měsíc.

Probudí mě povel. Za námi se slunce sklonilo.

— K dělům!

Něco temného, snad dělostřelectvo, se tam dole hýbe, u paty lesnatých kopců, na více než pěti tisících metrech. Zahajujeme palbu. Vpravo, vlevo a i před námi vstupují do akce jedna po druhé baterie pětasedmdesátek. Když naše děla na několik sekund umlknou, je slyšet jejich čtyřdobé salvy.

Tam dole se všechno zklidní. Kapitán nechá zastavit palbu. Ale dým ze střelného prachu a prach, které zvedl otřes výstřelů na vyprahlém poli, se taktak rozptýlí, a už přijdou velké granáty a otevrou tři široké trhliny v plotu, který nás ukrývá. Jejich dýmy nám zamaskují celý východní obzor.

— Viděli oheň našich děl, poznamená Bréjard.

— A je to dobře ve směru, dodá Hutin... Stopadesátky!

Nešťastně dorazí klusem na postavení zásobovací muniční vůz, který přijel ze sledu. Vede ho desátník, který jede na velké bílé klisně.

Křičí se zdálky:

— Sesednout!

— Sesednout! Necháte nás tu zabít!

Jezdci podle všeho neslyší.

— Sesednout, k...! Krokem... krokem...

Už odhákli plný muniční vůz, přihákli ke kolesně prázdný, a odjíždějí galopem, přes náš křik.

Granáty se nenechají čekat. Vítr moduluje jejich svištění. Trvá to sekundy... sekundy...

Tyhle smrtelné úzkosti, když smrt pomalu padá z nebe, jsou nekonečné utrpení. Všechno se chvěje. Granáty se trhají; vítr nám sráží jejich dýmy na hlavu.

Slyším chroptění:

— Hu... hu... hu... hu... hu...

Naše baterie je neporušená. Zásobovací muniční vůz se honem vzdaluje. Jeden muž obsluhy od sousední baterie umírá. Jeho prostřelené čelo zalévá krví dna granátů.

Hutin, stále sedící na mířičském sedátku, na nás křičí:

— Ale já je vidím střílet, ty neřády! Vidím je... daleko... tam dole, na víc než devíti tisících metrech. Viděl jsem oheň... Letí to!... Letí to!... Pozor!...

Vskutku, nové explose námi zatřesou. Instinktivně jsem zavřel oči; vymrštěná hlína mě švihne do tváře. Nejsem zasažen; jedno dno granátu dlouho bzučí. Kouř znovu obalí baterii. Slyším jasný hlas kapitána, který křičí rotmistrovi:

— Daumaine, nechte všechny ukrýt vpravo. Rozkaz majora. Nemá smysl nechat se zabít, dokud nestřílíme.

Voláme se, vycházíme z dýmů, vzdalujeme se od palebné linie houfnic. Ale nepřátelská palba nás stíhá po poli, kde rozptýleně běžíme s nastavenými hřbety.

Granát, jehož blesk mě oslepí, položí vedle mě četaře od 12. baterie. Muž se hned zvedne. Dvě střepiny mu nad očima otevřely dvě červené díry ukrutné symetrie. Vzdaluje se, čelem vpřed, aby mu krev netekla do očí. Chci ho podepřít. Řekne mi:

— Nech mě... Mazej. To nic není... Bedna není rozbitá.

Za velkými stohy se ukrýváme a čekáme na rozkazy.

Počítáme se:

— Jedenáctá?

— Jedenáctá!

— Hutin?

— Zde!

— Nejsi raněný?

— Ne. A ty?

— Nic.

Všechny čtyři obsluhy děl jsou v plném počtu.

— A kapitán?

— Pořád tam dole, na pozorovatelně. Podívej... Loket mu vyčnívá za strom. Nic mu není.

Ještě dvě salvy granátů se snesou blízko našich děl, která se stále zdají neporušená.

Jak je noc pomalá! Tohle zatracené slunce, celé červené a téměř na obzoru, tedy nikdy nezmizí za řepným polem?... Člověk by řekl, že je zavěšené a nehybné.

Hutin té zářící tváři spílá.

Tam dole nás kapitán velkým posunkem paže volá.

Za stohy se opakuje křik:

— K dělům!

Budeme střílet. Ne. Přišly rozkazy.

— Kolesny!

Mlha, která stoupá z dolin na rovině, maže jednu po druhé vrstvy krajiny. Vzdálené kopce, které obsadila baterie houfnic, se ztratily v nafialovělé mlze. Ale nemohou nás odtamtud ještě vidět jako siluety na jasném západu?

Spojují se potahy. Naše baterie se vzdalují. Houfnice zůstávají mlčet.

V téhle hodině se zvuk střelby trousí. Kanón umlká také. Na kraj padne neobyčejné ticho. Požáry, jejichž zář roste podle toho, jak se dělá noc, pokrývají rovinu souhvězdími.

Den prudkého boje, který končí, nerozhodl nic. Protivníci spí na svých postaveních.

Středa 9. září.

Na poli u Sennevières, v očekávacím postavení, chystáme kávu. Je teplo. Bitva se dnes ráno dlouho rozbíhala. Ale teď, na severovýchodě a na východě, se kanonáda valí bez oddechu jako včera.

Náhle, kolem poledne, se palebná linie po naší levici prohne a prodlouží. Zaujímáme nejkrajnější křídlo francouzských armád. Hned se nás zmocní úzkost. Nepřítel nás znovu obejde?...

Vyptáváme se kapitána, jehož pohled se také upřel na lesy, které včera byly mimo boj a které v téhle hodině německé dělostřelectvo pokrývá granáty.

— Co to znamená, pane kapitáne?

— Nevím o tom víc než vy, přátelé. Já poslouchám. Postavím se tam, kde se mi řekne, abych se postavil. To je všechno!...

Déprez naléhá:

— Ale obcházejí znovu naši levici...

Jemná tvář kapitána se zvrásnila neklidem.

— Ano, říká, bombardují lesy, které včera nebombardovali. Ale to aspoň dokazuje, že v nich nejsou. Snad se naopak cítí z té strany ohrožení obchvatným pohybem našich vojsk... Ví se to?... A pak, jestli nás obejdou, nejsme tu sami... Otočíme se čelem.

Opře na nás šedomodrý pohled svých inteligentních a hrdých očí, které nás zkoumají. Opakuje:

— Otočíme se čelem?

— Samozřejmě!

Káva je horká. Kapitán vytáhne z kapsy aluminiový pohárek a nabere z kotlíku kouřící černou kávu. Všichni muži od děla stojí u něho s hrnkem v ruce a čekají.¹⁶ Když si kapitán nalil, naklání se jeden po druhém, aby si vzali svůj díl. Mlčí se: vychutnává se káva.

Pak kuchtík prohlásí:

— Je přídavek!

— Kolik? zeptá se kapitán, který dbá, aby nikomu neublížil.

— Každý dobrý půl hrnku.

Kapitán si nalije, pak muži. A jak zůstane trochu kávy smíchané se sedlinou, „přídavek z přídávku“, operace se ještě jednou zopakuje.

S tou zarážející náhlostí, jakou jsme viděli pokaždé, když jsme tam dole, na Meuse, museli ustupovat, se kraj zalidnil liniemi pěchoty. Roty, prapory vycházejí z lesů, zezadu plotů, vyvstávají ze strnišť, hromadí se v dolínách.

— Tak co? ptá se Bréjard.

— Pouštět to, ta prasata?... vykřikne Millon a zkrříží ruce.

¹⁶ *Quart* — plechový hrnek asi na čtvrt litru, součást vojákovy výstroje; sloužil zároveň jako odměrka při dělení menáže. *Rab* bylo vojenské slovo pro přídavek, který zbyl v kotlíku.

Kapitán úzkostně hledí, jak se pěchota pohybuje.

— Ne, říká. To jsou vojska druhé linie, která se posouvají k severu, aby se postavila čelem, jestli nás nepřítel obejde.

Rozkazy: jít zaujmout postavení mezi Sennevières a Nanteuil-le-Haudouin.

Už se nedá pochybovat, nepřítel nás obchází.

Křeč divokého hněvu nás zkříví. Projdou, dojdou do Paříže? Dojdou k nám domů zabít, plenit, znásilňovat...

— Ach! zahuláká Hutin. Co bych dal, abych těch prasat uviděl a nějaké rozbil!

— Klusem! Klusem! velí kapitán.

Naklonění na krk svých koní, hlasem, bičem, koleny a ostruhou vrhají jezdci potahy vpřed. Přes nahá pole jako by týž dech odnášel, lidi i zvířata, celé to dělostřelectvo vržené vichrem na rýhy, které jím zmítají.

V postavení k palbě na severovýchod osvětluje za námi už nízké slunce železniční trať a cestu z Nanteuilu do Paříže, lemovanou velkými stromy.

Čety pěchoty se začínají stahovat. Millon opakuje:

— Nedrží to, ti sviňáci! Ti sviňáci! Nečetli tedy rozkaz!

A náhle, téměř za námi, vypukne palba. Jsme obejdeni.

Na velké pařížské cestě a mezi cestou a železniční tratí vycházejí zezadu Nanteuilu hluboké masy pěchoty. Obrovská nepřátelská podkova nás obaluje. V téhle hodině se zdá, že na ústup 4. sboru nezůstává nic než úzká volná cesta mezi Sennevières a Silly, k jihovýchodu.

Na postavení přijede automobilem důstojník v letecké přilbě a běží na pozorovatelnu.

Major nechá obrátit děla docela nazad.

Z chvíle na chvíli riskujeme, že se dostaneme mezi dvě palby, protože na výšinách severozápadně od Nanteuilu, které shlíží na cestu, nemůžeme pochybovat, že se usazuje dělostřelectvo, aby podpořilo pohyb nepřátelské pěchoty.

Naše baterie zahájily palbu.

Hned se mužů a kanónů zmocní to stejné rozechvělé delirium. Děla jsou vyjící monstra, pominutí draci, kteří plnou hubou chrlí oheň do tváře slunci, jehož pád se dovršuje v nádherném letním soumraku. Nábojnice se hromadí a kouří. Tam dole je vidět, jak se muži rozprchávají, běží, hrouť se na hromady. Z výšin, které shlíží na Nanteuil a odkud by se dala naše děla počítat, neodpovídá žádné dělostřelectvo.

Masakr pokračuje dlouho.

— Ach! Tihleti do Paříže nedojdou!

Přichází noc. Liniové pluky se v pořádku stahují dnem doliny, jejíž jeden svah zaujímáme. Klusem projedou koňští myslivci, pak celá brigáda kyrysníků. Je to ústup!

Jsme poraženi... poraženi!... Nepřítel jde na Paříž!

Slunce už není než srpek na obzoru. Jezdci, kteří jdou k Silly, mizí v prachu, jež zvedají. Stále střílíme a zasypáváme střepinami rovinu řepy, kde se tu a tam ještě hýbou muži.

— Zastavit palbu!

Neslyšeli, nebo slyšet nechtěli... Tři děla ještě střílejí. Major musí rozkaz zopakovat řevem.

Muži se utírají, červení, zpocení. Se zkříženýma rukama, stojící za svými děly, beze slova, hledí na ta pole, z nichž nebyl ušetřen ani palec.

Ted' čekáme na rozkaz, abychom ustoupili také my.

Přijde nám rozkaz strávit noc tady. Posílají nám na podporu prapor pěchoty. Dvě stě metrů od parku, který se musel postavit na místě, se pěšáci rozvinou do rojnice a znehybní na poli.

Vpředu, jak se říká, nezůstává žádný francouzský útvar. Jsme vydáni na milost nočnímu útoku jezdeckva.

Čtvrtek 10. září.

Po včerejším dni jsme čekali zuřivou kanonádu hned s rozedněním. A všechno mlčí... Slunce širě osvětluje rovinu a svahy, kde nehybně, v palebném postavení, čekáme na nepřítele. Nepadl ještě ani jeden výstřel z kanónu. Člověk je překvapen... Člověk je nedůvěřivý.

Podplukovník, který jde v čele praporu, poznává majora a osloví ho:

— Hled'me, Solente!

— Dobrý den...

— Jak se vede?

— Vede...

— Co tu tedy děláte se svým oddílem?

— Vidíte... Hlídáme nanteuilskou cestu.

— Tak vy nic nevíte?

— Ne, co?...

— Nepřítel v noci vzal roha.

— Jak?

— Ano. Máme rozkaz postoupit vpřed... Němci ustupují po celé linii...

Oba důstojníci si hledí do očí a usmívají se.

— Takže?

— Takže je to vítězství!

Zpráva, která přechází od děla k dělu, námi všemi zatřese radostí. Vítězství, vítězství... Když jsme je tak málo čekali!...

Kolem poledne dostáváme rozkaz postupovat.

V Nanteuilu už se rodí trochu života. Jeden kupec snímá z krámu dřevěné okenice. Několik oken se při našem průjezdu otevře. Jako v Dammartinu čtu na několika dveřích nápis „Gute Leute“.

Cesta, na niž se baterie vydaly, vede podél polí, kde jsme včera večer nepřítele zastavili. Zastavujeme a čekáme zřejmě na nové rozkazy.

Kraj je nehybný. Ale mezi pařížskou cestou a železniční tratí jsou v řepě, kam oko dohlédne, rozseté mrtvolky v šedém. Na kraji velkých kukuřičných polí padlo šest Němců na hromadu. Ten, který byl zasažen poslední, se svalil pozadu na ostatní. Jeho tuhé nohy, které zvedá lidský zadek, se vztyčují k nebi. Jeho šíje se pod tíhou těla přehnula: mrtvému se brada dotýká prsou. S očima dokořán, s ústy zkroucenými v hrozné grimase umírání vypadá ten Prus v přilbě, jako by se namáhal podívat se na

svůj pupek. Z dalších mrtvol na hromadě není vidět než ramena, zátylky, podpatky holínek. Jenom jeden raněný, napůl zavalený mrtvými, musel umírat dlouho. Skalповán střepinou granátu, která odtrhla císařského orla z jeho přilby, se muž pokusil vyprostit z toho strašného nákladu, jenž mu drtí nohy a kříž. Nedokázal to. Z hromady vyčnívá jen jeho trup. Vzepřený na lokti, s ústy dokořán a vyjícími, vydechl, napínaje svou uzlovitou, nesmírnou pěst k těm kopcům, které jsme právě opustili a odkud mu přišla smrt. Už zelenavé tkáně jeho obličeje se povolily a pod tou maskou, kde se zdání života vytrácí, člověk tuší tvář smrti s dutýma očima, s odhalenými zuby, s hranatou bradou.

Dál krouží tři vozatajci okolo Prusa rozloženého na hřbetě, jehož paže do kříže vypadají, jako by byly hotové k strašnému objetí. Jak mu jeden z nich zvedá hlavu, aby ho obral o přilbu, vystříkne mu z pootevřených ust mrtvého náhle černá krev na ruce. Zabručí:

— Prase! a utře si pošpiněné ruce do šosů šedého německého pláště.

Podporučík od ženistů počítá mrtvol, aby je pohřbil.

— To jste udělali vy, dělostřelci, tuhle práci? Napočítal jsem už sedmnáct set! A neskončil jsem. Bude to víc než dva tisíce.

Jak se, zhnusen, vzdalují přes kukuřici, zakopnu. Po tom měkkém dotyku vytuším mrtvolu a udělám prudký skok na stranu.

Vpřed, k severu!

Okraje cesty jsou zasypané puškami Mauser, bodáky krátkými jako řeznické nože, patronaškami, přilbami, tornistrami z kravské kůže, brašnami, sedly a mrtvými koňmi.

Cesta k Ruettes byla večer po bitvě u Virtonu podobná téhle. Říkal jsem si tehdy, trochu překvapen, ve své malátnosti: „Jsem při francouzské porážce.“ A dnes se divím tomu, že jsem měl účast na vítězství, jehož důkazy tu jsou, na vítězství, které uvolňuje Paříž, které zachraňuje Francii, které nám snad otevírá celou novou epochu. Když hledíme na tuhle křížovou cestu německé armády, říkáme si, že nepřítel opustí Francii tak rychle, jak do ní vstoupil.

Na zeleni velkého plochého pole opisuje přerýtá hlína žlutou linii, kterou vyznačují pušky zabodnuté pažbou vzhůru. Stovky mužů, snad tisíce, tam byly pohřbeny bok po boku. Vyprahlá, popraskaná, rozpukaná půda vypouští všechen mor jejich rozkladu, který nám přináší vítr. V blízkosti hájů, rozptýlených po kraji, které tají další mrtvol, se tentýž pach chytá za hrdlo. Člověk ho proti své vůli bez ustání čichá s neklidem podobným tomu, jaký je vidět u psů, když se říká, že cítí smrt.

Ženisté hloubí. Na dně jámy, kterou právě otevřeli, se ukáže ještě ryzý koňský zadek, označený „Uh. 3 (3. hulánský pluk)“. Na zorané zemi, u okraje jámy, se do hlíny vtiskl tvar koňského těla. Hemží se v něm červi ve zkažené krvi.

Jeden z ženistů, kteří velkými lopatami zakrývají tu páchnoucí mrtvolinu zemi, se vztyčí:

— Ach! ten smrdí, to prase! říká nám. Špinavé řemeslo! V civilu se hrobníkem nedám. Koně, ti smrdí ještě víc než lidi. Nakonec chytíme mor!

— Když jsem ho chtěl odtáhnout, prohlásí jiný, zůstalo mi v ruce kopyto.

A nohou ukazuje na podkované kopyto, které se válí po zemi jako kámen.

Jinde, na čerstvě povláceném poli, které pošlapal jedině galop dvou koní, leží dvě kopí, z nichž jedno je zlomené, šavle lehkého jezdeckta, hulánská čapka a čutora. Člověk si představí ten boj muže proti muži, který se tu odehrál.

Obloha se zatahuje mlhou. Kraj, po němž se stále tu a tam válí výstroj, zbraně a mrtvol, jednotvárný a kalný pod šedým nebem, nás obaluje smutkem, který jde až k úzkosti. Člověk si musí opakovat: „Je to vítězství, je to vítězství!“, aby ještě cítil tu radost, přitom tak hlubokou, z vědomí, že je vlast zachráněna.

Dva dny nepřestalo pršet. Pod přeháňkami jsme postoupili o více než čtyřicet kilometrů. Nepřítel prchá. Několik houfnic, kterým podle všeho chybí munice, jeho ústup kryje špatně. Každá hodina stvrzuje naše vítězství. Člověk by měl radost, kdyby tolik nepršelo.

Kapitán mě poslal na několik dní do bojového sledu, jak pro vytrvalý průjem, který mě velmi vyčerpává, tak pro dost ošklivou řeznou ránu, kterou jsem si včera udělal na zápěstí. Žije se tam v polovičním odpočinku. Jí se lépe připravené jídlo. Dá se hodně spát.

Zatímco naše baterie zuřivě bombardují konce ustupujících německých kolon, sledy se rozložily v otevřené úzlabině, vytáté do plošiny jako ranou obrovské šavle. Člověk by řekl, že se tam děš' sbíhá ze všech stran obzoru. Padají tam i granáty, ale pohlcují se, aniž vybuchnou, v blízkém močálu a zvedají gejzíry bahna.

Poddůstojník od šestého děla, k němuž jsem byl přechodně přidělen, volá:

— Poilus!¹⁷

— Tady, tady, odpoví šedivějící dobrovolník. Poilus, co nemají chlup suchý.

— Poslechněte si tohle!

A poddůstojník začne zastřeným hlasem čtení rozkazu dne:

Šestá armáda právě po pět celých dnů, bez přerušení a bez oddechu, vedla boj proti protivníku početnému a takovému, jehož morálku dosavadní úspěch vzepjal. Boj byl tvrdý, ztráty palbou a vyčerpání z nedostatku spánku a chvílemi i jídla překročily všechno, co si bylo možné představit; snesli jste všechno se statečností, pevností a vytrvalostí, jaké slova nedokáží opěvovat tak, jak si zasluhují.

Druhé, vrchní velitel¹⁸ vás ve jménu vlasti vyzval, abyste učinili více než svou povinnost; odpověděli jste ještě nad to, co se zdálo možné. Vaší zásluhou přišlo vítězství a ověnilo naše prapory. Teď, když znáte jeho slavná zadosťučinění, už si je nenecháte uniknout.

Co se mne týče, vykonal-li jsem něco dobrého, byl jsem za to odměněn největší ctí, jaká mi byla v dlouhé službě udělena: ctí velet mužům, jako jste vy.

S živým pohnutím vám děkuji za to, co jste učinili, neboť vám vděčím za to, k čemu se už čtyřiačtyřicet let upíralo všechno mé úsilí a všechna má energie: za odplatu za rok 1870.

Dík vám a čest všem bojovníkům šesté armády.

Claye (Seine-et-Marne), 10. září 1914.

Podepsán: Maunoury.¹⁹

— Dobře řečeno! prohlásí někdo.

— Pane četaři, křikne starý dobrovolník, dejte tedy generála požádat, když je s námi spokojený, aby nechal trochu zavřít stavidla tam nahoře.

¹⁷ *Poilu*, doslova „chlupatý, zarostlý“, se stalo nejběžnějším označením francouzského vojáka první světové války. Slovo bylo ve francouzštině dávno doma ve významu „chlapík, co se nebojí“; zarostlost zákopového vojáka mu dala nový obsah.

¹⁸ Vrchním velitelem francouzských armád byl generál Joseph Joffre (1852–1931), od roku 1916 maršál Francie. V Lintierově knize není jmenován ani jednou.

¹⁹ Michel-Joseph Maunoury (17. 12. 1847 Maintenon – 28. 3. 1923 Artenay), velitel 6. armády, k níž byl 4. armádní sbor pro bitvu na Marňu přičleněn. Dne 11. března 1915 ho při návštěvě frontové linie zasáhla kulka německého odstřelovače do oka; částečně oslepl a do služby se už nevrátil. Maršálem Francie byl jmenován posmrtně. Čtyřiačtyřicet let, o nichž v rozkazu mluví, ho vracejí k válce roku 1870. Pozor na záměnu s kapitánem Maunourym, který se v knize objevuje u plukovníkova štábu a s generálem nemá nic společného.

Jedeme dál. Kraj, kterým od rozednění jdeme, se zastávkami na hodinu či dvě, během nichž baterie střílejí, se na první pohled zdá nekonečnou a téměř pustou rovinou. Řepná pole a obilná pole, kde úroda, často ještě ve snopech, dohnívá, jako by se bez přerušení střídala od jednoho okraje šedého obzoru k druhému pod nízkým, těžkým a smutným nebem, z něhož bez oddechu padá studený déšť. Ale náhle se uprostřed nahého kraje otevře úžlabina, kterou nikdo netušil, celá zalesněná a tak hluboká, že se v ní ocitne zahrabaná i zvonice vesnice postavené v nejhlubším místě.

Pod přeháňkou jdou potahy s hlavou nízko a s pohyblivými ušima kvůli dešti, který je šimrá. Jejich srst se leskne. Mnoho našich zvířat už stálo na nohou jen zázrakem. Tohle počasí dovršuje jejich zkázu. Je nutné jednoho po druhém opustit tři koně. Jdou až na nejkrajnější mez svých sil, a náhle zakopnou a stanou; žádná moc by je už nepřinutila postoupit o kousek. Je nutné je vypřáhnout, sejmut jim postroje a opustit je tam. Umřou na témž místě.

Muži jsou ztěžklí, mlčí, pod svými černými plášti. Voda nám teče za krk a mrazí nás. Mnozí jezdců si otočili kepi; kšilt jim chrání zátylek. Ve zvednutých límcích se obličej, stažené vpichy šlehajícího deště, naplň ztrácejí. Košile lnou k ramenům a kalhoty ke kolenům. Mokrý šaty pohlcují teplo těla: člověk zažívá ukrutný pocit pomalého chladnutí. Zdá se, že se život stahuje z končetin a že člověk pozvolna umírá.

Míjíme ubohé a promočené pěšáky. Voda jim kape ze svěšených šosů plášťů. Mnozí si na ramena přehodili obilné pytle. Jeden muž si chrání hlavu a hřbet pod ženskou spodničkou; jiní pod pelerínami, pod šátky, pod květovanými záclonami z postele. Vozovka je řeka tekuté křídly, v níž se neznají ani kroky lidí, ani kroky koní, ani přejezd kol.

S večerem se zdá, že se šedá klenba nebe ještě snižuje, zužuje obzor polí, že dochází až k tomu, aby se dotkla země. Mlha nás obaluje, pohřbívá nás. Člověk neví, na které straně slunce zapadá. Západ je stejně kalný jako východ. Rozptýlené a špinavé světlo nepostřehnutelně slábne. Ještě se tu a tam u okraje cesty rozeznají temné masy mrtvých koní. Potom se udělá noc; voda mi teče už ke kříži. Je mi velmi chladno; snáším stále víc ten nevyslovitelný pocit odcházejícího života. Valíme se dlouho...

Je snad deset hodin, když baterie konečně stanou u vjezdu do vesnice a seřadí se po pravé straně cesty. Ještě je tu nutno čekat, nehybně na svých muničních vozech, stále víc zmrzlí a cvakající zuby. Zřejmě je tam křížovka, zácpa, konvoje, nevíme co; nedá se jet dál... Strávíme tu celou noc v dešti?

Nakonec natáhneme na jednom poli mezi vozy bivačové provazy. Lucerny propichují neprůhledný stín velkými žlutohnědými body, které prorážejí noc bez toho, aby cokoli osvětlily. Není slyšet než čvachtání kroků, ztížených únavou, lidí i koní v blátě a ve vodě.

Velitel volá desátníky na rozdělování. Ale rozdělení mezi děla není udělané a muži hned odcházejí, protože dávají přednost tomu, že si na stravu počkají do zítřka. Velitel křičí a prohlašuje, že jestli bude poplach, hrozí, že zůstaneme den bez jídla. Má pravdu, ale nikdo ho neposlouchá.

Ve stádu, v tak hustých temnotách, že se cesty taktak drží, se, aby se nikdo neztratil, ustavičně křičí:

— Jedenáctá!... Tudy... jedenáctá!...

Konvoje nás ostříkují. Jedno kolo se mě otře. Jde se dlouho, aby se našly jako přístřeší jen špatné stodoly otevřené všem větrům, kde nás od udusané země taktak izoluje slámový prach. Právě tam baterie, mlčí, promočená, páchnoucí mokrým zvířetem, usíná špatným spánkem, bolestivým, mrazivým, ustavičně rušeným křikem mužů, kteří mají sny.

Neděle 13. září.

Dnes ráno svítí slunce. Na západě jsou ještě nahromaděné mraky; ale modř, která nás rozveseluje, nakonec zaplaví celé nebe. Pokračujeme v postupu vpřed.

Nepřátelské houfnice stále střílejí po kraji, nazdařbůh a bez důrazu. Němci jsou strašně tlačeni. Ve vesnicích se dozvídáme, že ještě není ani dvě hodiny, co tudy procházeli opozdilci. Zdá se, že se včera ústup nepřítele měnil v úprk. Rozprchlí pěšáci bez zbraní, dělostřelci, jezdci bez koní prchali zmateně, co nejrychleji mohli, pronásledováni palbou pětasedmdesátek a štváni našimi předvoji.

Ve Vic-sur-Aisne, než se uvolní přechod přes pontonový most, vstoupím do pěkného měšťanského domu, v němž Němci při odchodu nechali dveře i okna dokořán. Všechny skříně byly rozraženy a vyrabovány. Po schodišti se táhnou dámské košile a spodky, intimní prádlo. Na stole v jídelně je naservírované jídlo. Ale převrácené židle svědčí o tom, jak kvapně hostitelé prchli. Mám hlad. Beze zadních myšlenek se usadím ke stolu. Oběd je dobrý, i když studený.

Když se konečně první vozy kolony vydají na most, dozvím se před odchodem z Vicu, že jsem snědl jídlo připravené pro velkovévodu meklenbursko-zvěřínského²⁰, přerušené příchodem francouzských předvojů.

Překročíme Aisnu bez nehody. Jak nám nepřítel nechává takhle přejít řeku? Myšlenka na past, jaké jsme my kladli Němcům při přechodu Meuse, mě trochu tíží.

Blízko Attichy, zatímco naše baterie jdou zaujmout postavení, zastaví se sledy na serpentínové cestě, která vede na plošinu lesy s nesmírně hustou zelení, ještě celou vlhkou a vonící po včerejším dešti. V malém lomu na bílý kámen, otevřeném u okraje cesty a zalévaném sluncem, se rozložím s několika kamarády na vysokém kapradí. Chystám se usnout, když se najednou rachot granátu, jenž právě dopadl blízko, rozlije chvějivými vlnami do hájů, v nichž jako by zašuměl každý list.

U vjezdu do lomu se objeví kanonýr, velmi bledý, potácející se. Drží si pravý loket v levé ruce a nechá se spadnout na kapradí. Zamumlá:

— Mám to...

— Kde?

Malým pohybem hlavy ukáže na svůj otevřený loket, z něhož uniká krev. A tu je slyšet, jak z cesty, která dělá dvě zatáčky za sebou a pak se zanořuje pod temnou klenbu velkých buků, přichází zmatený hluk vzlyků, křiku a dupotu.

Přibíhá jezdec bez kepí, s krvavou tváří:

— Pojd'te... tam dole, spadlo to... spadlo to na cestu. Všechno je rozmlácené, koně leží napříč... Ach! bože můj!

— Jsi raněný?

— Kde? ptá se.

— Tvoje tvář...

— Nic, to je od koně, od mého náručního... Pojd'te.

Granáty sviští, přelétají. Běžíme. Náhle, v zatáčce cesty, mě na sekundu bez dechu znehybní strašné vidění.

Pod sluncem, které skrz větve mramoruje světlé dno vozovky, je beztvářá hromada posečených lidí a koní. Celý potah kovárný a potah bateriového vozu se zhroutily v pohybující se hromady krvácejícího masa. Pod nimi jsou lidé. Dva obsluhovači leží tváří k zemi, uprostřed cesty. Jiní se táhnou po rukách mezi skolenými jezdeckými koňmi. V příkopech se hýbou ranění.

²⁰ Meklenbursko-Zvěřínsko — severoněmecké velkovévodství na baltském pobřeží. Kterého člena panujícího rodu měli informátoři ve Vic-sur-Aisne na mysli, se ze Lintierovy zprávy určit nedá.

Z toho jatečného místa stoupá dlouhé stenání, podivné nářky podobné úzkostnému volání nočních zvířat, tupé a nekonečné „óóch!... óóóch!“ modulované jako divošský zpěv. Krev teče potůčkem v kolejích po obou stranách cesty. Zápach jatek, mdlý až k zvracení, jakási vlašnost, pach kouřícího se masa, řinocího se života, pach koně, vnitřností a trávení se chytá za hrdlo, opíjí, hnusí se.

Jeden muž, jemuž je trup zavalený pod potahem kovárny, dokázal prostrčit paži skrz masu vysypaných střev. Ale vnitřnosti mu spoutaly zápěstí. Zuřivě jimi třese a vrhá kolem sebe spršky krve. Koně, kteří zdechají, prdí, vypouštějí trus, škrábají do země ztuhlýma nohama. Jejich podkovy skřípou na kamení. Ve svém umírání napínají tahy; řetězy praskají. Vůz, k němuž jsou zapřažení, popojede trochu, pak ustoupí.

Jeden pěšák, mrtvý, nastavuje svou zející hrud'. Jeho oči dokořán mají přímý, kalný pohled, modrý pohled, který mi vchází do prsou. Jeden dělostřelec byl přibit ke stráni. Zůstal tam, téměř stojící, s otevřeným břichem; na jeho holínkách krvácí z nozder nehybný raněný kůň.

Když se chvílemi chroptění a nářky přeruší, slyší se zvuk krve, která odtéká tok za tokem, borborygmus vnitřností, které se vylévají bělavé a růžové a které se svíjejí na cestě.

Běžel jsem vyprostit muže, který se dusil zavalený pod potahem kovárny. Ukazuje strašně zkřivenou tvář, docela červenou, vlasy a vousy spleené krví. Koulí bílými očima zadušeného. Jeden kůň ve svém umírání hrozí, že dorazí kanonýra raněného do kříže, který se táhne po zápěstích. Rychle zvíře zabiji výstřelem z revolveru. Teprve tehdy zahlédnu rozloženého mezi dvěma koňmi svého přítele M..., velmi bledého, se zavřenýma očima. Běžím k němu, podsunu mu paži pod tělo, abych ho nadzvedl... Všechna moje krev se náhle zastaví v toku, mé srdce v bití... Moje paže se zabořila až k lokti do otevřeného hřbetu mého přítele.

Vztyčím se. Játka se okolo mě na okamžik zatočí. Neklesnu z hrůzy?... Donesu si ruku k čelu; je červená... Rozmažu si krev po tváři. Abych nespadl, musím se opřít o kolo kovárny.

Jednomu zdravotníkovi se podařilo vytáhnout ze sanitního vozu, rozsekaného střepinami také, dvě neporušená nosítka. U okraje cesty vojenský lékař, sám ještě velmi pohnutý a škrábnutý explozí, dělá zběžné obvazy. Ve třech vyzvedneme na nosítka vysokého světlolasého muže od obsluhy s galskými vousy, jehož noha, téměř oddělená, visí a který vyje bolestí. Dole pod stoupáním, na okraji lesa, víme, že je ve statku obvaziště.²¹

Vyrazíme a podlamujeme kolena, abychom se vyhnuli nárazům; ale je nutné překračovat rozptýlené koňské údy a mrtvé tak zohavené, že je nepoznávám.

Jeden raněný mě v průchodu uchopí za nohu. Zvedne ke mně bezkrevnou tvář, kterou krev tekoucí z ucha obkresluje jako obojek mučeného. Jeho oči zapřísahají. Zamumlá hlasem hluboké prosby:

— Ach! kamaráde, nenechávej mě tady!

Ale my nemůžeme odnést dva muže naráz. Trochu se nad ním nakloním:

— Chlapi jdou hned s druhými nosítky. Vezmou tě. Tak pusť mi nohu...

Vzdalujeme se od jatek. Dýcháme...

Napnutá plachta nosítek zadržuje krev raněného. Jeho noha se brodí v červené kaluži. Trpí jako přibitý na kříži, kroutí rukama vně nosítek a sténá.

— Ach! moje hnáta!... Třesete mnou. Ach, jak mnou třesete!

Ještě řekne:

²¹ Obvaziště (*poste de secours*) bylo první obvazové místo hned za linií; za ním následoval polní lazaret (*ambulance*) na úrovni divize, odkud se ranění odváželi do zázemí. Lintier týž statek označuje nejprve jako *poste de secours*, o několik odstavců dále jako *ambulance*; překlad proto na obou místech mluví o obvazišti.

— Jděte krokem, chlapi!

Přes naše úsilí se nemůžeme vyhnout nárazům, které ho mučí, a on dál mumlá stále tišeji:

— Krokem, krokem... krokem...

Rty tiše opakují: „krokem...“, dokud mu silnější škubnutí nevytrhne výkřik.

Na cestě před statkem s obvazištěm zřídili vojenští lékaři ve stínu polní operační stůl. Ranění se vyrovnávají u okraje příkopu. Tlustý lékař se čtyřmi prýmký běhá sem a tam a hulákuje.

Nesení na nosítkách nebo pěšky, sami nebo podpírání kamarády, přicházejí naši ranění na obvaziště. Brada jednoho z nich není než krvavá kaše. Jedno oko má zavřené a druhé dokořán.

Kůň veterináře, proniknutý střepinou, šel s raněnými až sem. Ale jen se zastaví, sesune se na kolena u okraje cesty. V očích toho zvířete je lidská bolest. Nastavuje mi čelo: vystřelím mu z revolveru do ucha. S tím těžkým zvukem, jaký dělá seknutí sekerou do srdce stromu, padne kůň na bok a z vrcholu stráně, kudy jde cesta, se dvakrát překulí až na louku pod ní.

Hned je nutné vrátit se tam dolů. Je nás potřeba. Jen vyjdu z volného vzduchu a ze slunce zpátky do lesů, svírá mě obava z toho, co znovu uvidím. A pak, lesní stíny, které s hodinou houstnou, přispívají k tomu, aby se mi stáhlo srdce.

— Jdeme!...

Dva osedlaní koně, jejichž rány krvácejí, se instinktivně vzdalují od jatek. Drobnými kroky schází podél cesty, k slunci. Mrtví koně byli vypřaženi, odtaženi na krajnice cesty. Ale dva dělostřelci leží ještě uprostřed vozovky. Jenže někdo ze zvyku, z úcty k mrtvým, zlomil dvě větvičky a zakryl jim tvář listím.

V kolejíh cesty potůčky krve ztuhly. Teplý pach, který udržuje klenba listoví, se vznáší stále hnusnější, stále úzkostnější. Při námaze, jakou si vyžádalo vypřažení koní a uvolnění vozovky, se vnitřnosti odvinuly. Teď se válí okolo, pošpiněné prachem, až několik metrů od otevřených, vyprázdněných těl.

Dva zajatci, dva velcí muži, které jejich dlouhé šedé pláště a špičaté přilby zvětšují ještě víc, scházejí z plošiny. Pěšáci, kteří jdou s nimi, se obávali, že by tahle podívaná na smrt udělala těm nepřátelům příliš velkou radost, a zavázali jim oči. Vedou je za ruku mezi mrtvolami. Ale Němci poznali pach krve. Vráska neklidu jim přetíná čelo. Dlouze očichávají vzduch.

Pondělí 14. září.

V Attichy nám na noc poskytly přístřeší dobré, pevně uzavřené stodoly, kde bylo hluboké seno. Ale náš spánek rušily ukrutné noční děsy. Válel jsem se mezi zmračenými mrtvolami, v řekách krve. Dnes ráno prší.

Jeden rolník se svěšeným bílým knírem nám přináší ve vědrech pivo a víno. Žije v osamělém domě, který je odtud dobře vidět, na boku kopce v hájích. Během německé okupace své obydlí, příliš osamělé, opustil a šel se ubytovat do městečka. Předevčírem, když nepřátelé odešli, se vrátil domů v průvodu jednoho pěšáka. Šel vepředu, když vyraženými dveřmi zahlédl v předsíni nepřítele v přilbě, který na něj namířil. Uskočil na stranu a odkryl tím francouzského vojáka. Němec hned pustil pušku a zvedl ruce k nebi. Ve dvou ho uchopili, usadili ho na židli v kuchyni a vystřelili mu kulku do hlavy. Pak ho tam nechali, stále sedícího, s hlavou svěšenou, krvácejícího z čela mezi nohama na kachlíky, a šli obhlédnout okolí domu a zahrady. Nenašli nic podezřelého. Když se vrátili, kuchyně byla prázdná; nezůstala tam než kaluž krve před židlí. Ale ke dveřím a po schodišti vedly červené stopy a bylo slyšet stenání přicházející z podkroví.

Ptáme se toho člověka:

— Tak co jste udělal se svým Němčourem?

— Je ještě v mém podkroví, odpovídá nám pokojně.

— Bude ho nutné odtamtud vytáhnout. Začne páchnout.

— Ano, dnes večer mu jdu vykopat jámu u hnojiště.

A jak říkám, že místo toho, aby toho muže sprostě zabíjeli, mohli ho klidně zajmout, když se vzdával:

— Ach! odpoví mi ten člověk, nebyl by mě zabil, kdybych byl býval sám? Já přece nejsem voják. A dodá:

— Těch sviňáků se nikdy nezničí dost.²²

Zvedl se vítr. Déšť přestává. Oddíl se vydá na cestu do Compiègne, která vede podél řeky. Ale neujeli jsme ani míli a zastaví nás v koloně na cestě. Vaří se, ale chybí voda; marně hledám pramen, studnu. Rozhodneme se nabrat vodu z Aisny, abychom uvařili menáž. Na druhém břehu leží v rákosí Němec a je až po břicho v toku. Vodu převaříme, to je všechno... Jíst se musí!

V noci přiveze jezdec rozkazy. Vyrážíme klusem.

Podél velké zdi dělají spahiové ve svých burnusech červené skvrny v podvečeru. Jejich malí koně stojí u nich nehybně v komplikovaném postroji. Jeden Arab, opřený o jabloň, ukazuje krásnou pravidelnou masku sochy. Pod purpurem vlněné kapuce vyjadřuje jeho hnědá tvář ten pokojný smutek, zároveň tak rmoutivý a tak vznešený, v němž vždycky, daleko od svých písků, chřadnou muži toho rodu. Jeho velké černé lhostejné oči, položené do dáli a nehybné, mají vnitřní pohled. Zdá se, že mu je chladno. Dělostřelci se na něj usmívají a oslovují ho.

— Dobrý den, starý Sidi!²³

Ale on bez pohnutí odpoví jen blahosklonným mrknutím.

Baterie zaujímají postavení. Za závojem akátů se sledy znehybní. Zmatená vřava vzdálené bitvy taktak kalí ticho padající noci, když náhle, jako na znamení, vypustí přes plošinu více než čtyřicet francouzských hlavních, téměř zároveň, ohromnou salvu.

Velké záblesky výstřelů rýhují polotmu soumraku. Vzduch se nepřestává chvět. Člověk má pocit, že se v ovzduší srážejí a narážejí nesmírné zvukové vlny jako vlny oceánu v bouři. Země odpovídá týmž chvěním a třese se. Pozvolna šero hustne.

Naše baterie střelí určitě na zaměřené body. Nepřítel odpovídá jen tu a tam a nazdařbůh.

Náhle mezi námi koluje zpráva:

— Nepřítel se nakládá! Bombarduje se nádraží...

— Ach! já bych je nechal, ať si klidně koupí jízdenky, prohlásí nedbalý záložník rozložený na břicho v čele svého potahu. V tom bych jim nebránil. Ať tedy vezmou roha a ať se vrátíme domů. Mám ženu a dva děcka. Není to žádná legrace, ta válka!...

Je černá noc, když jedno po druhém děla umlknou. Za několik okamžiků se udělá ticho, překvapivé a znepokojující ticho po té strašné kanonádě.

Doháníme baterie. V temnotách se bez jakéhokoli hluku, jedny po druhých, zanořují vozy jako přízraky. Pod koly dává pole zvláštní dojem vaty. Noční jasnost, rozptýlená a jakoby vznášející se, nedovoluje rozeznat, z čeho je to pole, po němž se dlouhá kolona valí, bez jediného nárazu, bez jediného trhnutí železa, jen někdy se skřípěním špatně namazaných kol.

²² Zabití nepřítele, který složil zbraň a vzdal se, zakazoval čl. 23 písm. c) Řádu zákonů a obyčejů pozemní války, přílohy IV. haagské konvence z 18. října 1907, již byly Francie i Německo vázány.

²³ *Sidi* — arabské oslovení „pane“, které francouzští vojáci užívali vůči severoafrickým mužům; v jejich ústech bylo familiární a často povýšené.

Kraj páchne smrtí. Není to obsese. Požár, velmi daleko, není než nehybný červený bod. Masivní vysoké lesy blízkého parku vzbuzují nevyslovitelný neklid.

Kolo kolesny přejede po něčem pružném a měkkém, co pod tíhou ustoupí. Jsem si jistý, že je to mrtvý. Podívám se dozadu; nic nerozeznám. Na tom vatovém poli, prostřed téhle téměř světlé a přitom bezměsíčné noci, mi proběhne až do kostí velké zachvění.

Zastavíme se v blízkosti vesnice. Musí to být Tracy-le-Mont. Plukovní vozatajstvo nás čeká. Volá se k rozdělování. Muži ve svých pláštích dělají černý kruh okolo vozu, který osvětluje jediná lucerna. Najdu tam Hutina a Dépreza. Někdo volá děla:

— Třetí!... Čtvrté!...

— První! křikne Hutin.

— Nechal jsi projít své pořadí. Přijdeš po poslední.

Zatím si povídáme. Je velmi malátný. Má hlad. Říká mi:

— Je co žrát... budeme dostávat svěží maso.

— Ano, ale zakážou nám dělat oheň.

Pak se mě zpříma zeptá:

— Neviděl jsi poštovního poddůstojníka?

— Ne, proč?

— U sledu je ho vidět častěji.

— No ano! jestli ty ještě věříš na poštovního poddůstojníka...

— To je pravda. Nikdy nepřijde, ten chlap. Ach, hrome, kdybychom tak jen někdy dostávali dopisy, čas by byl kratší. Ten poslední, co jsem měl, byl o tom, že o mně nemají žádné zprávy. To je přece jen smutné!

Volá se:

— První dělo!

— Tady!... Na shledanou, kamaráde. Jdu si pro chleby. Zkus se k nám brzo vrátit.

Úterý 15. září.

Jaké krásné ráno! Tuhle noc trochu pršelo, ale přinesli jsme si okolo svých děl náruče slámy, vzaté z velkých stohů. Lehl jsem si pod muniční vůz; chránil mě do poloviny stehen a dva snopy jsem si rozvázal na nohy. Zem nebyla příliš vlhká. Spal jsem dobře i přes přeháňku.

Hned od úsvitu se nebe vyjasnilo. Vzduch je teplý; velké stromy parku s nesmírně rozmanitou zelení se rýsují ve velmi čistých siluetách na zeslabené modři nebe. Tráva, přitom na tomhle konci léta nízká, nabyla znovu svěžesti.

Ale tu a tam na polích zastavují pohled temné body. Jsou to mrtvoly Němců. Jak jednou člověk uvidí tři, čtyři, pohled je pak neodolatelně hledá všude. Zapomenutý snop v dálce představuje mrtvého.

Vyrážíme. Kola předcházejících vozů kreslí po kraji opravdovou cestu. U jejího okraje je rozložený Němec. Potahy se ho otřely. Kdyby si člověk nedal pozor, rozdrtil by mu nohy. Jeho tvář je ještě modravě žlutá. Taktak že se ocnice jeho zavřených očí začínají zelenat. Hrubá a vážná maska toho padlého nepřítele má mužnou krásu.

Můj kamarád, sedící u mě na muničním voze, tu tvář zkoumá, hledá v ní poslední výraz, a pokrčí rameny a zamumlá:

— Chudák!

Dojat také, odpovím:

— Namouvěru, ano!

Ale jezdec za námi, který nechal doma ženu a děti a který se ptá sám sebe, jak ta rodina jí, se obrátí v sedle a zabručí:

— Sprosté prase!

Dnes ráno se bitva rozběhla zrána a s neobvyklou prudkostí, na frontě, která se zdá orientovaná od východu na západ. Kam oko dohlédne, je nebe zašpiněné dýmy granátů.

— Ach! říkalo se, že se nakládají... že odcházejí! Vidiš je tam dole... sprostá sorta!

— Ano. Vykládali se!

Muži se hořce posmívají své včerejší důvěřivosti. Ale já dobře vím, že jsou hotoví přijmout už dnes večer — bude-li se jim to rázně tvrdit — zprávu, že Rusové jsou v Berlíně.

Pravdu nám řeknou pěšáci, kteří jdou kolem: Němci se hrozivě důkladně zakopali na zalesněných výšinách a v lomech. Pronásledování je zastaveno. Počíná nová bitva.

Zeptám se jednoho seržanta:

— Ale to nejsou ti, které jsme tlačili včera a především, kdo se takhle staví čelem?

— Ne, odpoví mi. To musí být jiní, kteří se za nimi hrnuli z Belgie.

Sled, rozložený v úzké úžlabině, zásobuje každou půlhodinu baterii, která, zřízená u velkého statku, vyprazdňuje muniční vůz za muničním vozem. Německé dělostřelectvo zametá plošinu a stopadesátové houfnice, které se snaží zasáhnout zatačku blízké cesty, střílejí dlouze a z chvíle na chvíli nás mohou vzít do podélné palby. Z druhé strany zahájila baterie sedmasedmdesátek²⁴ palbu na les, který ovládá druhý výstup z doliny. Nelze pomýšlet na to, že bychom odtud vyšli přes plošinu; nepřítel na ni vidí a jeho houfnice by nás zasáhly bez námahy. Poručík Boutroux, který velí sledům, je bezradný. Rozhodne se vzdorovat sedmasedmdesátkám. Na okraji lesa naše vozy projíždějí jeden za druhým. Nad našimi hlavami se trhají šrapnely. Úžlabina se zakřivuje. Nebezpečná zóna je za námi. Bez pohromy se jdeme přes průchody nepříteli neviditelné rozložit dál, na dně docela stejné úžlabiny.

Chybí voda. Aby se našla, je nutné jít polní cestou, která vede ke stodolám. Dvě cisterny přijímají odtok ze střech. K jedné z nich je přistavený žebřík. Ze zvědavosti po něm vylezu. Plech je uvnitř zrezivělý a z kalné vody, která ubývá, vystupuje stará holinka, filcový klobouk a všelijaké beztvaré předměty z plátna nebo z kovu, lepkavé od zeleného slizu. A přece se tou vodou člověk musí spokojit!...

Hluk bitvy neohlašuje žádné rozhodnutí. Ani se nepřibližuje, ani nevzdaluje. Ranění, kteří jdou kolem, nám říkají, že se pěchota od rána valí proti obrovským zákopům, aniž je dokáže narušit. Kanonáda ustane až v noci.

Přes plošinu, kterou v téhle hodině stoupající temnoty nepříteli skrývají, doháníme baterie. Někde ještě praská kulomet. Ve vzduchu se začíná vznášet jemný déšť bez tíhy, který rychle promáčí. Je nutné táborovat na otevřeném poli, na řepě. Zem je měkká, kola se zabořují. Koně nevypřaháme.

Jak si odpočinout? Člověk se hned chvěje, cvaká zuby. Člověk se nejasně bojí, že ho ten chlad, který mu přechází po hřbetě velkými mrazivými vlnami, zrádně zabije, jestli usne.

²⁴ Sedmasedmdesátka — německý polní kanón ráže 7,7 cm, protějšek francouzské pětasedmdesátky a nejrozšířenější německé polní dělo roku 1914.

S nohama svěšenýma na kolo se schoulím do klubíčka na muničním voze. Dávám přednost mrazivému dotyku oceli před vlhkostí země. Prší hustěji.

Středa 16. září.

Zrána se nejdřív od ozvěny k ozvěně rozvalil dutý, vzdálený výstřel houfnice. A hned se, jako když se zapálí prachová šňůra, rozhrměla všechna děla rozestavená na plošině.

Přistoupí ke mně Astruc:

— Kamaráde, povídá, ta mě dneska v noci potkala věc! Představ si... kluci zabrali celé místo pod muničními vozy. Vidím velkého chlapa, dvoumetrového, jak leží pod svou dekou uprostřed pole... Říkám si: „Když je toho dost pro jednoho, je toho dost pro dva.“ Nadzvednu deku a zahníždím se pod ni, k němu. Ale jak spím, pomalu ji ze sebe stahuju... A tu se mi ten dvoumetrový probudí, vztyčí se a začne mnou třást!... Nejdřív nic neříkám... dělám mrtvého. Byl jsem tak unavený! Ale on mě nepustil, a ještě na mě křičel: „— Co tu k čertu děláš?... Tak odpověz...“ Nakonec zabručím: „— No tak, není třeba dělat takový kravál...“ Protřu si oči... zvednu se. Kamaráde!... Byl to velitel oddílu! Vystřnadil jsem ho z jeho vlastní deky! Moc pyšný jsem nebyl. Říkám mu, že je mi k umření špatně a že ostatní zabrali celé místo pod muničním vozem... Tak si na něco zabručí... a lehne si zpátky. Já nelením a lehnu si vedle něj. A on mi na to: „— Ale krucinál, aspoň mi neber celou deku!“

Baterie zaujímá postavení. Sled se vrací do úžlabiny, která ho kryla včera.

Bolí mě zápěstí. Rána, na kterou přes obvaz natekla krev raněných a mrtvých z Attichy, se zanítla.

Poštovní poddůstojník přináší hromadu dopisů.

Někdo prohlásí:

— Doma si myslí, že to potrvá do Nového roku.

— A co Rusové?

— Ale, Rusové!...

— Takže říjen, listopad, prosinec. Ještě tři a půl měsíce... Do té doby budeme všichni chcípnutí z nouze!

Necelých pět set metrů od parku se pod německými granáty vzňaly budovy velkého statku. Ohradní zdi zahrad vykreslují na nahotě řepných polí masivní obdélník světlého zdiva. Kouř stoupá v závitech, které se nejdřív valí těžké a temné, prosvětlené žlutými blesky, a potom se slijí do vysokého přímého sloupu v tichém nebi.

Víme, že tam jsou ovce. Bombardování přestalo. Napadne mě, že by se z toho požáru daly zachránit nějaké kýty, aby se náš jídelníček rozveselil. Dva kanonýři od 12. baterie, jejichž vozy stojí vedle mého, mají stejnou myšlenku.

Bez odkladu se vydáváme ke statku. Pole, které musíme přejít, překopaly včera německé houfnice. Nepřítel si zřejmě myslel, že se tam za budovami, mimo jeho dohled, shromáždila pěchota. Celý den jeho těžké dělostřelectvo marně drtilo řepu.

Jeden z mých kamarádů poznamená:

— Pracovali, jako když se sázejí stromy do šachovnice.

A dodá:

— To je práce ve velkém. Mohu to říct: jsem zahradník.

Na okraji jednoho kráteru leží vedle sebe mezi rozmetanými hroudami dva žandáři.²⁵ Jeden, velký ryšavý muž, má rozevřenou hrud' a jeho pravá ruka, podivně složená, jako by měla dva lokty. Tělo druhého, šedovlasého desátníka, se zdá nedotčené. Jenže na místě jednoho oka je v očníci jen krevní sraženina a to oko, modré oko, visí na konci bílé šlachy ke spánku.

— Chudák starý! zamumlá dělostřelec-zahradník.

Skloní se nad mrtvolou, jejíž hrozná jednooká tvář hledí k nebi, a zbožně ji zakryje kepi s granátem a stříbrným prýmkem, které upadlo poblíž mrtvého.

Za jednou z modrých břidlicových střech statku, ještě nedotčenou, teď vyřázejí náhlá vzplanutí, která hned udusí nahromaděný kouř. Krásná kuželovitá jedle s pohřebním vzezřením se nad požárem tyčí v podivné majestátnosti.

Přibližujeme se. Podél ohradní zdi leží dva koně a dva dělostřelci. Byli zabiti právě teď. Krev na zemi je ještě červená. Jednoho z mužů poznávám. Byl ordonancem jednoho z našich vyšších důstojníků. Druhý padl na tvář, s rukama rozpjatými do kříže.

Granát prorazil dvůr statku. Tři kachny se přes žár požáru plácají v malé zelené louži u kubického hnojště. Další, které střepina srazila hlavu, leží na boku u okraje vody.

Na velkém temném závěsu kouře, který odsud zakrývá polovinu nebe, se krov stodoly rýsuje jako okouzující konstrukce z rozžhaveného kovu. Z vrat vyřázejí velké plameny a olizují pluh a brány, které tam někdo nechal. Nad senným vikýřem je do rozžhavena rozpálená kladka na zdvihání sena, ukotvená ve fasádě. Hluboký hukot kanónů už téměř není slyšet. Zakrývá ho velké praskání požáru a ostré syčení jisker v louži. Jedna z kachen, kterou píchne jiskra, zatřepe pírky.

— Přišli jsme právě včas, povídá mi zahradník. Ovce budou do poloviny upečené.

Skutečně: ovčín dělí od hořícího přístřešku jen pekárna. Je plný kouře. Hřbety zvířat v něm vypadají jako další, hustší chomáče kouře. Dveře jsou otevřené. Ovce neutekly; hloupě se nahromadily ke zdi vzadu, pod okénkem, které vede do pekárny a odkud k nim jde zadušení. Tlačí se. Člověk by řekl, že se čely snaží tu zeď převrátit.

— Tak, povídá mi zahradník. Ty, Lintiere, postav se tam... ke dveřím. Pohyb je takový: já a kamarád se vrhneme dovnitř, každý jednu rychle vytáhne... ty je u výlezu složíš ranou z bouchačky. Rozumíš?

— Rozumím!

Zahlédnu v kouři zmatený nápor lidí. Slyším, jak tvrdá kopýtka škrábou o zem. Vzápětí se objeví kanonýr, zapřažený oběma rukama do ocasu velké ovce, kterou pozpátku vytahuje. Složím ovci na prahu a hned nato druhou. Zahradník jde pro třetí.

Vracím revolver do pouzdra. Každý si vyhodí zvíře na rameno. Dělá to na krku těžkou kožešinu, kterou držíme za tenké nožky, sebrané dopředu, po dvou. Svěšené hlavy nám vzadu krvácejí na hřbet. Vzdalujeme se přes řepu.

Najednou zahradník vykřikne:

— Poslouchej!...

Zastavíme se.

— K zemi!

— Vidí nás!

²⁵ Francouzští gendarmes, tedy žandáři či vojenští policisté. V poli zajišťovali pořádek na komunikacích, zadržovali opozdilce a mezi jejich úkoly patřila i identifikace padlých — proto Lintiera níže napadne, že postava u mrtvoly může být žandár.

Hlásí se velké granáty. Rozprostřeme se za ovce, které dělají hradbu. Granáty padají mezi statek a nás. Klusem, přes náklad, se vzdalujeme z palebné linie houfnic. Znovu míváme mrtvé žandáry. Zastavíme se až za řadou topolů, která nás zakryje. Na místo, které jsme právě opustili, se snesou tři granáty.

Malými úžlabinami plošiny a podél mlází se bez nehody vracíme do parku.

Zaujmu zase své místo na otýpce u ohně svého děla, zatímco kanonýr, který je povoláním řezník, metodicky porcuje jednu z ovcí zavěšenou za nohu na bateriovém vozíku.

Když vedu koně pít k cisternám, nadejdu si přes pole v naději, že najdu brambory, červenou řepu nebo možná cibuli; cibule nám chybí nejvíc. Musíme hltat ta nejmilejší jídla a jiné koření skoro neznáme.

Nenajdu ani cibuli, ani brambory. Jen na odvrácené straně pahorku leží na snopech obilí pšáci. Jejich červené kalhoty je vidět už zdaleka. Jsou to mrtví z boje dvanáctého.

V blízkém úvalu jsou také německé mrtvoly. Třináct Francouzů a sedmnáct nepřátel tam padlo, téměř vedle sebe. A přece se zdá, že Francouzů je víc. Jako ohnivé skvrny na žlutém strnisku dojmají. Němce je vidět jen taktak.

Zbraně a tornistry mrtvých někdo odnesl. Pláště, blůzy a košile jsou rozepnuté, aby se vzaly známky. Krční svalstvo, odkrytá hrud' a očníce už zezelenaly. Malý seržant, padlý na zádech na snopy, které mu dělají polštář, zvedá pravou ruku. Zaťaté prsty jeho ruky vypadají ve vzduchu jako bolestivý pařát. Na rukávu se mu v slunci leskne zlatý prýmek.

Jak se vzdalují, vlaštovky, jejichž nízký let ohlašuje déšť, se nad pahorkem otírají o mrtvoly svými ostrými křídly.

Čtvrtek 17. září.

Sled je stále v téže úžlabině. Baterie místo nezměnila. Ačkoliv za dva dny vystřelila víc než pět set granátů, nepřítel ji ještě nedokázal zaměřit.

Bitva pokračuje čím dál zuřivěji, směrem na Tracy-le-Mont, Tracy-le-Val, Carlepont před námi, na západ ke Compiègne, na východ rovnoběžně s Aisnou k Soissons, nikdo neví kam ještě.

Nepostupujeme, neustupujeme. To je všechno, co se ví. Začínáme si tu zavádět zvyky. Menáž a napajedlo mají pevné hodiny.

Dnes ráno potkám u cisteren zvláštního abbého. Na koni, na cestě, řeční uprostřed hloučku dělostřelců a vozatajců. Má holínky, ostruhy. Velký gumový plášť, který mu drží na ramenou šňůra, mu vlaje na zádi koně. Velký dřevěný kříž mu visí z krku na lakovaný řemínek pouzdra na revolver. Za širokým černým pásem má zastrčený německý bodák.

Ve stoje v třmenech hladí tento kněz, s podivným vzezřením bojujícího mnicha, koně po šíji.²⁶

— Ano, je to dobré zvíře, říká, hulánský kůň, kterého jsem našel po bitvě minulý týden, někde u Nanteuil. Šel jsem zpovídat lidi. Byl opuštěný, vzal jsem si ho. Takhle je to lepší než po svých.

A dodává:

— Předevčirem mi zachránil kůži... Byl jsem na předsunutých postaveních, kde se bojovalo a kde, jak jsem slyšel, mě potřebovali. Byl jsem docela sám. Narazil jsem na hlídku hulánů. Stříleli po mně... minuli mě. Zlobil jsem se, že nemůžu jít, kam jsem chtěl; a tak jsem při obratu po nich vypálil z revolveru. To jsem neměl, vidíte, ve svém stavu?... Bylo to silnější než já. Viděl jsem jednoho se svalit. Ostatní mě pronásledovali, ale můj kůň běžel jako vítr... pustili mě. Tak jsem se za nimi vrátil na svou cestu. Našel

²⁶ Francouzští duchovní nebyli na rozdíl od jiných evropských armád osvobozeni od branné povinnosti: po mobilizaci roku 1914 sloužili v poli jako řadoví vojáci, zdravotníci nebo nosiči raněných, a jen část jednotek měla vojenské kaplany. Odtud kněz na koni s revolverem.

jsem toho hulána, kterého jsem složil. Nerozuměl ani slovo francouzsky, ten pacholek!... Nakonec jsem mu přece dokázal dát rozhřešení, než umřel. Ale bylo to na poslední chvíli.

Za noci doháníme baterii. Prší. Budeme znovu spát venku v bahně?

Nacházím své kamarády od prvního děla, Hutina, Millona, Dépreze, pokryté hlínou, černé od prachu, vyjevené.

— Tak co?

— Kamaráde! povídá mi Hutin. Hnusný den! Nevím, jak to, že jsme tady, vážně!... Nevím. Zeptej se Millona...

Millon vrtí hlavou. Vypadá na konci sil.

— Gratien je mrtvý.

— Ach!

— Zabitý, jak nasedal na koně... malá střepina do páteře. Ani se nepohnul... Granát skrz štít třetího děla. Nevybuchl... jinak!... A druhý ani ne dva metry od našeho zákopu.

— Ten vybuchl. Protřepalo nás to... Mám od toho ožehlý vous i vlasy.

— A žádní ranění?

— U baterie nikdo, kromě Gratiena, který je mrtvý... Ano, Pelletier, škrábnutý střepinou do čela. Pojď se podívat na muniční vůz; je jako řešeto. Začínal kouřit. Kdyby to bylo vylítlo!... Byl plný... šestatřicet trhavých!...

Přišla noc, rozsvítili lucerny. Někdo volá:

— Jedenáctá, do kvartýru.

— Zde!

— Zde!

— První dělo... páté dělo...

— Zde, páté dělo!

— Ooo! Do kvartýru, jedenáctá. Do kvartýru...

Jdeme za mužem, který nese lucernu. Musíme svůj kvartýr dělit s pěšáky od jihu, jejichž přízvuk páchne česnekem.

Zatímco muži od palebné baterie padají do slámy jako uhnaná zvířata, vyrážím — zajistiv si místo v teple — se dvěma kamarády od sledu hledat něco k pití a k jídlu.

Temné strkání mužů, nejasný ruch jezdců a vozatajských vozů, hřmot z velkého dupání v bahně, ze zmateného zvuku hlasů a oddechování plní uličky s mastnou dlažbou.

Malá kavárna, u níž dnes večer granát prorazil vozovku, je plná vozatajců, námořních pěšáků a zuávů.

Flašky, džbán a sklenice na pultu zpola zakrývají měděnou lampu bez stínidla a vrhají přes úzkou zakouřenou místnost a na stěny velké beztvaré stíny.

Mluví se hlasitě, směje se, hlavně se pije. Jsou tu ještě likéry a rum. Vojáci, velmi zmoženi, jsou hned opilí alkoholem, tabákem a válečnými historkami.

V té nesmírné noční únavě, mezi tisíci mužů rozložených všude po stodolách nebo na holé zemi, spících tak hluboko jako mrtví, které střepiny právě uložily na pole, je tento kout, kde je trochu světla, trochu tepla a mnoho zapomnění, opravdový útulek.

Našli pro nás flašku šampaňského. Nikdy mi pěna vína nepřípadala tak lahodná.

Když se vracíme do kvartýru, nikdo ještě nespí. Přes stížnosti dělostřelců se pěšáci od jihu překřikují, klejí, nechávají dveře otevřené...

— Budete už spát? zahouká z hlubin tmy jeden kanonýr.

— Zavři hubu!

— Ty zavři dveře, hej, Tartarine!²⁷

Muži nám lezou po nohách, po břiše, padají na nás puškami a tornistrami. Propukají výčitky a nadávky. Nebude daleko k půlnoci. Moratin se rozzlobí:

— Tak už bude konec toho vašeho vyvádění, vy stonožky zatracené! Jinak jdu pro velitele oddílu.

Ze slámy se zvedne salva ohromných nadávek. Dělostřelectvo odpovídá. Probuzení muži vyjí:

— Držte hubu! Hubu!... Hubu!...

Pátek 18. září.

Za rozbřesku, po cestách plošiny, kde je křídové bahno hluboké, míváme velké zástupy raněných: střelců, zuávů, hlavně pěšáků od řadových pluků. Jdou v plné šíři cesty, obtíženým krokem, který se zdržuje ve kolejších a v kalužích.

Rozbřesk je mdlý. Je půl pěté. Tváře raněných rozeznáme jen v okamžiku, kdy se oťrou o naše vozy. Je vidět bílé obvazy a jiné docela červené. Ale když zástup přejde, v tom kalném světle už není vidět než pomalá vlna hlav a ramen.

V očích některých svých kamarádů, kteří včera viděli smrt tak zblízka a kteří jsou dnes ráno ještě zmožení, zkřehlí a smutní, jsem přistihl pohledy závidní.

Znají rozkazy, které přišly v noci: zaujmout včerejší postavení.

Nemají strach; ale zvyk na nebezpečí, který z nich udělal odvážné muže, jim nebrání milovat život, ten život, který v sobě cítí vřít a který se možná za chvíli rozlije se vši jejich červenou krví po řepném poli. Myslí na včerejší mrtvé, na desátníka Gratiena, na kapitána Legoffa, důstojníka, kterého jeho muži zbožňovali, na šest mužů obsluhy od 6. baterie, které na dně jejich zákopu smetlo v krvavou kaši.

Právě v hodině jako je tato, mdlé a zároveň vážné, kdy pravidelné kolébání muničních vozů nebo pokojný krok koní, kteří nevědí, kam jdou, utišují těla, propátrávají lítosti nejbolestivěji vysněnou budoucnost, všechny nabízené radosti, všechno, co minulost chystala na štěstí pro tu budoucnost, která by snad přišla bez nárazu...

Rozbřesk je, nevím proč, vždycky smutná hodina. Ale k té obyčejné smutnosti se v jitra bitev přidává úzkost z toho, co den, který se teprve rodí, přinese strašného a možná definitivního. Lítosti a strachy se řetězí v tísnivém kruhu myšlenek, které se opakují.

Žít! Žít ještě dnes večer, a přesto nejdřív zvítězit! Zabránit nepříteli, aby šel tam, k nám domů, chránit především ty slabé a milované, kteří jsou za námi, ve Francii, a jejichž život je nám cennější než náš vlastní. Být vítězi! Být dnes večer živí!

²⁷ Tartarin z Tarasconu, chvástavý hrdina románů Alphonse Daudeta (1840–1897) byl ustáleným posměšným označením pro muže z francouzského Provence a jihu vůbec.

Baterie zaujímá znovu postavení u vyhořelého statku, který ještě kouří; sled se vrací do své úžlabiny.

Bolí mě zápěstí. Vojenský lékař mě chce odsunout, ale raději zůstanu ještě několik dní tady v klidu a pak se vrátím ke svému dělu.

Děšť začíná padat v přeháňkách. Na okraji vojtěškového pole se jeden z koní, které jsme včera museli nechat, zmítá v křečích agónie. Sláma, kterou jsme sem přinesli, rozsekaná koly vozů a dupotem mužů a koní, dělá s vodou a bahnem, které v těchto hlinitých úvalech stojí, odporný hnůj, do něhož se boří člověk po kotníky.

Muži otevrou ústa jen aby si stěžovali nebo aby zakleli. V okolním mlází už se nenajde suché dřevo. Všechno se spálilo včera a předevčírem. Oheň udělat nelze. Dělostřelci, kteří jdou mimo, nám říkají, že na jednom statku u cisteren jsou ještě otýpky. Běžíme tam. Na plošině už mrtví na snopech neleží. Ale u okraje cesty do Tracy, která už není nic než bahniště, byla uprostřed řepy právě zkypřena zem a byly tam zasazeny dva kříže z narychlo stlučených desek.

Statek, kam jdeme pro dřevo, je zařízený jako obvaziště první pomoci. Budovy uzavírají čtvercový dvůr. Doprostřed, ke hnojišti, postavili vozy se zelenými plachtami, označené červeným křížem. V jednom koutě pomalu dohořívají balíky vaty, obinadla a zkrvavené kompresy.

V hloubi koníren a chlívů jsou pootevřenými dveřmi vidět nemocní a ranění, srovnání na slámě pod prázdnými žlaby a jeslemi. Zdravotníci v pracovních blůzách vaří menáž. Prochází vojenský lékař, vzpřímený ve svém bílém plášti. Není slyšet jediná stížnost.

V dřevníku si na otepi sena, které ani nerozvázali, lehlo několik nemocných, asi deset vyzábělých pěšáků. Jeden muž, kterého není vidět, ztracený v pološeru, dýchá se zvukem motoru.

Kanonáda je méně zuřivá než včera. Několik set metrů od naší úžlabiny, za stodolami, kde je dnes štáb, se usadil letecký park. Toto sousedství činí naše postavení čím dál méně bezpečným. Nepřátelské houfnice se snaží zasáhnout ptáky posazené na poli. Zdá se, že střelí nazdařbůh. Ale jejich salvy se snášejí v okolí našeho parku, chvíli sem, chvíli tam.

Den se chýlí ke konci, a vyústění této bitvy, která už trvá pět dní, pořád není vidět.

Jen k večeru začíná po blízké cestě defilovat na jih, k Aisně, dlouhý konvoj marockých kár. Za ním jde pěchota. Co to znamená? Člověk se neubrání znepokojení.

Soumrak dohasíná. Velké zlaté záře reflektorů začínají zametat plošinu. V jejich surovém světle se stoh, nejmenší chatrč vykrojí fantasticky a vrhnou na pole velké inkoustové stíny.

Ted' po cestě přejíždí dělostřelectvo, také směrem k Aisně. Není ho vidět. Člověk je uhádne z drkotání. Když se drkotání chvílemi přeruší, je slyšet vzdálený zvuk bystřiny, zvuk velkých vod: to je pěchota na pochodu někde na jiné cestě plošiny.

Začíná znovu pršet.

U cisteren znovu nacházíme baterie. Proudý mužů se lámou o kola našich vozů. V té tmě vnímáme nesmírnou vlnu jejich kroků.

Ptám se:

— Který regiment?

Nikdo neodpovídá.

— Který regiment, hej, pěchoto?

Regiment němých... Dupou na nás v noci a neodpovídají.

— Který regiment to jde? Mluví se francouzsky!

— Sto tři.

— Kam jdete?

— To se neví.

Opakuji:

— Kam jdete?

Někdo zase odpoví:

— To se neví.

Na řepných polích u okraje cesty zahlédneme nehybné masy dělostřelectva. Ustupuje armádní sbor? Přece nás tentokrát neobešli?... Jsem úzkostí bez sebe.

Prší víc. Pod pohyblivou září reflektoru je vidět vzdálenou cestu, černou od mužů a koní.

Můj vůz zajel vedle vozů prvního děla.

— Hutine!

— Zde. Hele, to jsi ty, kamaráde?

— Ano. Tak co, ustupujeme?

— Ne.

— Jak to? Celá divize odchází...

— Jsme vystřídáni.

— Myslíš?

— Viděl jsem dělostřelce od sboru, který nás střídá.

— Tak nás pošlou na odpočinek?

— Nemyslím. Slyšel jsem, že se bude dělat obchvat u compiégneského lesa a u lesa Laigle²⁸ s marockou divizí.²⁹

Děšť... noc... zákaz kouřit. Tma je plná vzdáleného dupání, tlumeného rachotu, nejasného cvakotu zbraní, velkého oddechování lidí i zvířat.

Za řadovými regimenty divize začíná pomalý pochod, přerušovaný zastávkami pěchoty a bůhvíjakými zácpami.

K půlnoci přecházíme Aisnu. Nepřestalo pršet. Vstup na most postavený ženisty označují jen dvě lucerny. Pod kroky potahů se chvěje, slyšíme vodu, jak šplouchá o plechová břicha pontonů.

Teď je cesta volná. Vepředu přecházejí baterie do klusu. Zapletený kůň na chvíli zastaví sledy, ale než mohou dohnat hlavu kolony, objeví se rozcestí. V té husté tmě už nic neukazuje, kudy šly první vozy. Posloucháme... Zdá se, že vpravo je slyšet rachot. Vydáme se po cestě, odkud ten zvuk zdánlivě přichází. Jezdci pobízejí koně. Pohledem sondujeme noc a stále doufáme, že ze tmy vystoupí těžký obrys muničního vozu nebo děla. Nadarmo. Vozovka se zužuje. Každou minutu hrozí, že sjedeme do příkopu. Musíme si přiznat, že jsme zabloudili.

²⁸ Tak zní jméno lesa ve francouzském vydání; les severovýchodně od Compiègne se jmenuje forêt de Laigue.

²⁹ Marocká divize, zformovaná roku 1914 z koloniálních jednotek severní Afriky, patřila k nejčastěji nasazovaným a nejvyznamenávanějším svazkům francouzské armády.

Poručík dává rozkaz zastavit. Čekáme na den, abychom mohli vyrazit. Příval zesílí. Nevíme, kde najít přístřeší. Muži obsluhy se na truhlících tisknou jeden k druhému a znehybní. Jezdci se čvachtají v čele svých potahů.

Začínám se nechávat omámit únavou, přes chlad a smrtelnou vlhkost svých šatů přilepených na kůži jako ledové baňky, které vysávají všechno teplo z mé krve, když tu se o můj muniční vůz ozve dupání ve vodě v kolejích. Procházejí muži. Říkám si, že možná někdo objevil stodolu a vede je tam. Jdu za nimi.

A skutečně: za několik okamžiků mě dovedou k domu, jehož masa se přede mnou náhle vztyčí, černější v černé noci.

Nohou narazím na žebřík. Snad je na jeho konci okénko do seníku. Vyšplhám, najdu podkroví. Podlaha je zpuchřelá, povoluje pod mnou. Zachytím se nízkého krovu. Jeden muž tu už spí. Slyším zvuk jeho dýchání. Lehnu si, vyvážený na trámech, hlavu na otýpce. Je skoro teplo.

Sobota 19. září.

Vyrazíme za rozbřesku. Mží. Přes nekonečné vysoké lesy velikých buků, z nichž těžce okapává voda, jsou okraje cesty vyznačeny mrtvými koňmi. Řady prázdných zatopených zákopů se tratí ve stínu podrostu. Napříč cestou někdo porazil velké stromy. Vozovka se pod jejich tíhou probořila. A když je odtáhli do příkopu, aby uvolnili vojskům cestu, jejich hrubé větve cestu rozškrábaly, otevřely v ní rýhy, které déšť rychle změnil ve výmoly.

Pierrefonds³⁰, pod mdlým nebem nádherný obrys zámku uprostřed zeleně ztemnělé deštěm; potom compiègneský les, vysoké kmeny jeho buků v kolonádách; zase linie zákopů plných vody, cikcakem mezi stromy, primitivní úkryty z kapradí a větví a pořád mrtvolý koní.

Slunce, které se objeví mezi dvěma mraky skrz listí, vrhá na mokré mechy smaragdově zelené skvrny. Mezi temnými dřevinami se najednou rozsvítí jasné kmeny bříz.

Compiègne! Město, které bylo několik dní obsazené nepřitelem³¹, nevypadá, že by utrpělo. Zdá se, že k severovýchodu, je slyšet kanón.

Když přejdeme Oise, nacházíme naše baterie ubytované ve Venette, vzdáleném předměstí.

Ve velké jizbě statku, kam jsem šel pro zásoby, popisuje statkářka, matrona po padesátce, čtyřem kanonýrům hrůzy okupace.

Při mém vstupu se přeruší.

— Mléko a vejce chcete... Prodat? Ale ne, chlapečku. Dám vám je... hned.

A naváže na své vyprávění:

— Ano, moji nebozí páni, jak vám říkám... před otcem. Opřeli ho o skříň a svázali, aby viděl všechno. Bylo jich pět nebo šest a jeden důstojník. Znásilnili obě dcery... osmnáct a dvacet let, a hodně, a slušné!... Všech šest jeden po druhém!... Zdá se, že křičely, ty nebohé maličké! To nejsou lidi... To jsou zvířata!...

A ta dobrá žena pokojně pokračuje, bez zábran, jen o tón ztiší hlas: Není jen jedna, co si tím prošla. Jako já.

— Já taky! A nejsem přece žádná mladice... mám syna, který je vojákem jako vy... Jestli to není nešťastné!... Bylo to večer, jako je teď... byli čtyři a přišli přespat. Co chcete, abych se bránila!...

³⁰ Hrad Pierrefonds, zbořený v 17. století a v letech 1858–1885 velkoryse obnovený Eugènem Viollet-le-Ducem pro Napoleona III.

³¹ Compiègne obsadili Němci na začátku září 1914 a vyklidili jej, když se po bitvě na Marňě stahovali za Aisnu.

Nejlepší je neříkat nic... Některé se bránily a vyvrhli jim břicho. Můj muž jim jezdil s povozy. Říkala jsem si: „Jestli se vrátí, co se stane?... Nějakého zabije...“³²

— To je taky pravda. Byl bych je zabil, přeruší ji hlas, který vyšel z pološera zalévajícího zadní část místnosti.

Neviděl jsem muže, který kouřil pod přístřeškem komína.

Statkářka se k němu otočí.

— Můj nebohý dobráku, tys bys snad jednoho rozmlátil, ale ti ostatní by nás zabili oba. A pak, pro mě, vidíte, dobře vím, že už nejsem toho věku! To mi řekl i můj muž, potom... Tak na tom nesejde!

Neděle 20. září.

Dlouhý pochod pod bičujícími přeháňkami krup, nejdřív na západ, potom na sever. Je to opravdu obchvat proti německému pravému křídlu, o který se pokoušíme.³³

Pondělí 21. září.

Den se zvedá s velkým jasným pokojem začínajícího podzimu. Pokračujeme ve svém obchvatném pochodu.

K polednu vstoupí poblíž cesty náhle do akce baterie francouzského těžkého dělostřelectva. Naši důstojníci odjíždějí v galopu na rekognoskaci. Budeme nasazeni.

Nakonec nás dnes nepotřebují. Posílají nás ubytovat se poblíž Ribécourtu, v jednom parku. Řadíme svá děla na trávník podél krásného bukového lesa s lemem rododendronů.

Vodní plocha, bez vrásek, se rudě leskne pod oslnivým soumrakem, a z druhé strany se mezi houštinami a záhony, které vroubí krvavé šalvěje, objevuje už temná masa krásného moderního zámku. Malý rustikální most, překračující potok, vztyčuje pod nádhernou zelení zvláštní benátský profil.

Dnes večer je teplo. Hloubíme ohniště bivaku u vody, pod kaštany. V noci, která už docela přišla, spadne rybník do inkoustové temnoty. Žlutý lesk našich ohňů nás oslepuje. Břehy už nerozeznáme. Na každém kroku se musí člověk chránit, aby nespádl do vody.

Úterý 22. září.

Spali jsme na slámě v hospodářských staveních.

Zápěstí mám zhruba zhojené. Vracím se na své místo u prvního děla.

Dnes ráno vypadá vodní plocha pod sluncem jako z bílého kovu. Malý benátský most vnáší do klenby listí jasnou notu a voda, která pod ním teče po bahně a zpuchřelém listí, je docela černá. Zámek se vykrajuje na bledém nebi. Světlý písek cestiček a rumělka šalvějí tečkují jednolitou zeleň trávníků.

Baterie se dává do pohybu. Praskot ručních zbraní a kulometů doprovází hřmění dělostřelectva. Nepřítel se obchvatu brání a staví se čelem. Bude zřejmě třeba náš pohyb zdůraznit. Pokračujeme v pochodu na sever, k Roye. Úspěch manévru je otázkou počtu; máme ale teď počet?

³² Zprávy o násilí na civilním obyvatelstvu v Belgii a na severu Francie v roce 1914 vyšetřovala od září 1914 francouzská vládní komise vedená Georgesem Payellem, předsedou Účetního dvora, a její zjištění vycházela průběžně tiskem.

³³ Po bitvě na Marňě a zastavení front na Aisně se obě strany pokoušely obejít severní křídlo protivníka. Tyto pokusy, jeden za druhým, posunovaly boje přes Pikardii a Artois k pobřeží — pozdější „běh k moři“.

Na poli u cesty připravují senegalští střelci³⁴ v tmavomodrých uniformách, krásní muži z ebenu, kávu s těmi jednoduchými gesty a obdivuhodnými postoji primitivních národů.

Naši důstojníci odjeli na rekognoskaci. Uprostřed velkých řepných polí, která tvoří kotlinu, poblíž vsi Fresnières, kam padají velké granáty, nás zastaví podél náspu.

Palebná linie, která se u Compiègne zalamuje, se tady táhne od severu k jihu. Vzdušnou linií nás od plošin, které jsme v posledních dnech zaujímalí u Aisny, k Tracy-le-Mont, musí dělit jen několik kilometrů.

Nevím jaká ozvěna, jaký odraz brání rozeznat přesnou orientaci boje. Bojuje se vlevo k Ribécourtu a k Lassigny. Těžká baterie, která bombardovala Fresnières, utichla. Šrapnely se sirným kouřem teď tečkují obrysy osamělých stromů. Zpoza lesů stoupají sloupy černého kouře. Požáry, nebo výbuchy granátů? Nevíme.

Co nás ale znepokojuje, je severní obzor, který zakrývají řady topolů a kde přítomnost nepřítele prozrazují jen krátké přestřelky. Nepokoušejí se Němci odpovědět na obchvat obchvatem?

Na okraji lesů, k severozápadu, se rýsují velké pohyby vojsk. Dlouhá kolona dělostřelectva se černě vine krajinou. Pochod vzdáleného jezdeckého oddílu, v klusu, se podobá plazení. Hýbe se celá krajina. Odsud by to člověk pokládal jen za zvlnění řepných listů ve větru. Je to pěchota, která postupuje v rozvinuté sestavě.

Zaujímáme postavení. Zem na poli, kde se staví mé dělo, je nesmírně měkká. Kanón bude po každém výstřelu nepochybně zajíždět dozadu a ustavičné znovuzaměřování zpomalí naši palbu. Druhé dělo není umístěné lépe; ale druhá četa, na strništi, má mnohem pevnější terén. Baterie tak přijde o veškerou jednotnost. Na to není lék. Stanoviště, které nám přidělili, využít lépe nelze.

Před námi zametají pole sedmasedmdesátky. Nejsou to ony, co nás nejvíc znepokojuje. Vůči postavení, které podle své palby musí někde na severovýchodě zaujímat, jsme dobře krytí.

Ale za Lassigny se jako světlá skvrna v zeleni zvedají velké zalesněné kopce, které ovládají celý kraj a z jejichž výšky je naše baterie určitě vidět. Naše pohledy se od těch hrozivých výšin nemohou odtrhnout. Co skrývají ve svých temných lesích?

Jsme určitě v dosahu těžkého dělostřelectva, má-li ho tam nepřítel postavené.

— Tak, povídá Bréjard, musíme si vyhrabat díru, a honem.

Horečně otevíráme zákop za muničním vozem. Skupina pětasedmdesátek, jejichž blízká postavení jsou kolmá na naše, otevírá palbu na Lassigny.

Palba sedmasedmdesátek se prodlužuje a každou salvou nás ohrožuje víc.

Kapitán velí:

— K dělům... zprava po baterii!

— Jaká dálka? Neslyšeli jsme dálku, křičí Millon.

— Jedenáct set!

— Kolik?

— Jedenáct set!

— Ó, ó! ti nejsou daleko.

— To není dobré, bručí Hutin.

³⁴ Senegalští střelci (*tirailleurs sénégalais*) byly koloniální pluky verbované ve francouzské západní Africe — nikoli jen v Senegalu. Na západní frontě byly nasazovány od roku 1914.

Kanón se vzepne a při výstřelu zajede o víc než dva metry dozadu. Musíme ho vrátit do palebného postavení. Ale rydlo a kola se zabořily do země tak hluboko, že se můžeme namáhat v šesti, jak chceme; nehne se. Rameny do kol, zpocení, se namáháme a dopalujeme. Musíme si zavolat na pomoc obsluhu druhého děla.

Před baterii se přišli usadit pěšáci. Rukou jim dáváme znamení, aby se uklidili vlevo.

— Nechají se rozstřílet na dva kusy, ti hlupáci!

— Vlevo!

— To jsou trofli!

— Vlevo!

Poručík si rve plíce a mává velkými pažemi.

— Jsou to hlupáci, tihle lidé!

Řveme sborem:

— Vlevo... vlevo!

Nakonec se uklidí. Můžeme pálit.

— Osm set!

Zdá se nám, že jsme slyšeli špatně:

— Osm set!

Pak je nepřítel tady, za hřebenem, a postupuje!

Na co se čeká, že se nenasadí ta vojska, která se tam u Fresnières rojí na řepě?

Moratin, stojící na zásobovacím muničním vozu, nám křičí:

— Přímo doprostřed! Granát od prvního děla jich složil hromadu. Á, vidíme je, ty svině, vidíme je!...

To dává sílu tlačit do kol kanónu, který nepřestává zajíždět dozadu.

— Hutine!

— Co?

— Slyšel jsi?

— Co?

— Tady, zase?...

— Kulky...

— Určitě.

— Po třech, kosit dvojmo!

Kapitán se usadil v jabloni, která stíní čtvrté dělo. Kulky, které se otírají o hřeben, hučí příliš vysoko, aby nás zasáhly; ale kolem kapitána odstřelují listy. Prosíme ho, aby slezl. Jeden muž mu po desáté opakuje:

— Pane kapitáne, tam zůstat nemůžete.

Vmísí se velitel oddílu.

— De Brisoulte, slezte!

Ale kapitán, s triedrem u očí, propátrávající severní obzor, mu velmi mírně odpoví:

— Vidím velmi dobře, pane veliteli, velmi dobře. Devět set...

Střelci opakují:

— Devět set.

Naše pěchota se zřejmě zmocnila Lassigny. Německé granáty se žlutým kouřem teď vybuchují nad městečkem.

— Tisíc!

Náš kanón nakonec našel přibližně stabilní postavení. Na ustupujícího nepřítele se naše palba zrychluje.

— Jedenáct set!

— Dvanáct set... Palbu zastavit!

Nábojnicemi, které pokrývají pole za dělem, obkládají muži obsluhy své zákopy. Nad našimi hlavami pokračuje hlučný let kulek. Ale granáty sedmasedmdesátek teď bloudí daleko. Znehybníme na dně zákopů. Každých pět minut se mě Hutin zeptá:

— Kolik je?

Když mu řeknu, kolik je hodin, dopálí se:

— Ó já! opakuje. To se netočí.

Odpoledne nechá velitel oddílů na rozkaz divize přivést kolesny.

Jezdci přijíždějí na koních, klusem.

— Z koní! křičí kapitán.

Neslyší. Kulky, otírající se o hřeben, pořád sviští. Nechají se zabít!

— Pozor, všichni společně, velí rotmistr... Jedna... dvě... tři... Z koní!...

Dvacet hrdel zařvalo společně. Tentokrát slyšeli. Jezdci seskakují z koní, aniž by zastavili pohyb kolesen.

Na louce, kde je vysoká tráva, mezi dvěma řadami topolů, zaujme naše baterie postavení ještě blíž k nepříteli. Hned nás tu přijdou ohrožovat sedmasedmdesátky, které nás od dnešního rána hledají, aniž by nás zasáhly. Nepřítel nemohl náš pohyb vidět... Ve vzduchu není žádné letadlo. Oznámil nás nějaký špeh?

Jde kolem pěšák, oběma rukama se drží za břicho. Poskakuje z jedné nohy na druhou v třesu nesnesitelné bolesti.

— Je tady někde obvaziště?

— Dostal jsi kulku do břicha?

— Ne, je to kulka, co mi prošla přirozením: pálí to, pálí!

— Poslyš, povídá mu Millon, jdi k našim kolesnám. Je to tamhle vlevo, za stromy. Dělej tam h.... Možná ti pomůžou se dostat dál.

— Děkuju. Jdu.

— Ale dej pozor mezi řadami stromů, na té louce. Často tam spadne celá sprška...

Nešťastník se vzdaluje, zkroucený.

Kapitán se usadil k pozorování u paty prvního topolu jedné z řad. Muži, připravení předávat rozkazy hlasem, vytyčují otevřený terén, který se rozprostírá mezi baterií a velitelským stanovištěm.

Granáty sedmasedmdesátke teď vybuchují nad námi. Kryjeme se. Každou minutu zalévají nepřátelské šrapnely postavení kulkami. Olovo salvami zvoní o ocel štítů. Nikdo se nehýbá, nikdo ještě není raněný.

Náhle vidím, jak Hutin — sedící na sedátku mířiče, krytý za štítem kanónu — vstane celým tělem naráz.

— Bože! říká, kapitán!

Úzkostně se vyptáváme:

— Zasažený?

— Prasklo to přímo na tom stromě, o který byl opřený.

Za sekundu se přes nebezpečí vztyčili všichni muži čety.

— Vidíš ho, Hutine?

— Ne...

Poručík Homolle, malý pobočník velitele oddílu, který pokojně, na odkrytém terénu, přichází od pozorovatelny, na nás zdálky křičí:

— Buďte tak laskaví a kryjte se, holoto!

— Kapitán?

— Nic mu není.

A když se přijde skrýt s námi za muniční vůz, poručík dodá:

— Já dostal dvě do stehna... Nejdou dovnitř. Udělalo mi to jen modřiny. Musí to prasknout dost blízko, aby to ublížilo. Nejhorší je, že kapitán Němce nevidí. Nemůžeme pálit.

Palba nepřítelů ještě zesílí. Šrapnelové kulky prošívají topoly se zvukem krupobití; odtržené listy, které žene vítr, se rozsypávají kolem děl.

Jedna ze spojek, jeden z takzvaných řvounů, raněný do boku, co nejrychleji opouští postavení. Astruc, zasažený do hrudi, který plnými ústy zvrací krev, se vzdaluje, podpíráný kamarádem.

Znehybněli jsme pod palbou.

Už chvíli cítím ve svém polním vousu nezvyklé svědění. Mám snad vši? Hutin mi půjčí zrcátko, ale jak se pečlivě češu, cítím v pravé ruce, která drží zrcátko a kterou jsem vysunul z ochrany muničního vozu, náhlé pálení. Zároveň mě něco udeří do hrudi. Levou rukou horečně ohmatávám sukno své uniformy. Ve výši prsu je v něm trhlina. Cítím, že blednu. Honem si rozepínám blůzu, košili... nic... není tam nic. Kůže je neporušená.

Můj zápisník, dopisy a náprsní taška, uložené ve vnitřní kapse košile, kulku zastavily. Z prostřelené ruky se mi řine krev. To nic není. Instinktivně jsem si zrcátko dal do kapsy. Nevím, jak zůstalo nedotčené mezi mými sevřenými prsty; protože teď je můj palec jen visící cucek masa.

— Budete muset jít, povídá mi poručík Hély d'Oissel, přikrčený vedle mě.

Hutin se vztyčil:

— Lintiere!

Vykřikl mé jméno hlasem rozechvělým úzkostí, který mi jde až do hloubi hrudi.

— To nic, kamaráde... do ruky.

— Obvážu ti to.

Ale granáty vybuchují bez přestání. Nedovolím mu, aby se odkryl a vystavil.

— Mažte honem, povídá mi poručík.

Rozběhnu se přes louku, s ohnutými zády, pod hrozbou střepin.

Krev mi stříká na kamaše, na stehna, lepí sukno kalhot na kolena. Kulka vymrštila z mé ruky na hrud' červenou hvězdu z masa a šlach.

Ve vzduchu bzučí granáty.

U paty jednoho topolu byli právě zabiti dva koně. Vrhnu se k zemi mezi ty koně, do vysoké trávy obarvené krví. Vybuchují šrapnely. S tupým zvukem velká střepina vyvrhne jednu z mrtvol, které mě chrání.

Hned vyrážím dál a co nejrychleji se vzdaluji z palebné linie sedmasedmdesátek. Moje raněná ruka je zanesená hlínou a koňskou krví. Jak překračuji cestu na násypu, ocitnu se najednou před hrozivými hlavními dvaceti francouzských děl srovnaných na poli. Musím se vrátit po svých stopách.

Za tím nehybným dělostřelectvem leží v řepě marocští střelci. Není je vidět, dokud na ně člověk nešlápne.

Jeden kapitán se vztyčí. Dává mi znamení rukou.

— Pojď sem, dělostřelče, ať ti udělám obvaz. Máš svůj obvazový balíček?³⁵... Ve vnitřní kapse blůzy... Kamaráde, je celý roztrhaný. Jsi raněný do hrudi? Ne!... máš kliku...

Prohlédne mi ruku.

— Svinstvo!... hlína... mazivo na zbraně... Musíš se postarat, aby ti to co nejdřív vydezinfikovali... To nejhrubší vyberu vatou.

Z toho běhu jsem bez dechu. Krev mi bije do spánků, bzučí v uších. Instinkt sebezáchovy mě už nenese. Ve stoje, nehybně, cítím, že slábnu; nohy se mi podlamují, jako by byly zlomené v kolenech. Obrys kapitána se přede mnou otáčí.

— Hej, ty! vykřikne.

Přiloží mi k ústům hrdlo své čutory a nalije mi do úst velký šluk rumu. Hned se cítím zpevněný od chodidel k hlavě a při díkování kapitánovi se směju.

— No vida, kamaráde! řekne mi s úsměvem.

Dokončí obvaz.

Divizní obvaziště jsou ve Fresnières. Jdu tam. Ruka mi je z olova. A jak jdu přes pole, docela zpříma, vzpíraje se nové slabosti, při myšlence, že budu brzo daleko od granátů, od bitvy, v bezpečí, zalévá mě až do kostí neznámá ochablost z války, potřeba spánku, ticha, zmalátnění mé vůle. Zdá se mi, že až budu v nemocnici, budu spát celé dny a dny.

Spát! spát a hlavně už neslyšet kanón, už neslyšet nic. Žít bez myšlení, v naprostém tichu. Žít po tom, co jsem tolikrát málem umřel. A tu si najednou vzpomenu na to, co mi právě řekl kapitán od střelců: moje rána je špinavá, zanesená hlínou a koňskou krví. Strach z gangrény, hlavně z tetanu, ze všech nemocničních hnilob mě chytí za hrdlo a svírá.³⁶

³⁵ Každý francouzský voják nosil zašitý v uniformě obvazový balíček s obinadlem a kompresou, určený k prvnímu ošetření vlastní rány.

³⁶ Tetanus patřil v roce 1914 u ran zanesených hlínou k častým příčinám smrti raněných; profylaktické podávání séra se ve francouzské armádě zavedlo až v průběhu války.

Ve Fresnières právě velký granát zabil před dveřmi obvaziště vojenského lékaře, řeholnici a čtyři raněné. Mrtvoly srovnali na chodníku. Jen tělo jednoho střelce, černého obra s rozpjatými pažemi neobyčejného rozpětí, zůstává ještě ležet na probořené vozovce. Vzduch je plný vzdáleného svištění granátů. Před tím rizikem, které mi zůstává zavěšené nad hlavou, teď, když už nemůžu bojovat, se ve mně zvedne instinktivní a dětinská vzpoura. Už nejsem ve hře.

Na dvoře obvaziště, mezi nosítky, na nichž leží zkrvavení muži, rozkládají zdravotníci těžce raněné na velký selský stůl pokrytý květovaným voskovaným plátnem. Dva vojenští lékaři je ve spěchu obvazují.

Jeden, tlustý tmavovlasý muž se zlatými brýlemi, mi dá znamení. Přistoupím.

— Co máš?

— Šrapnel...

— Ukaž...

Rozvine mi ruku. Když nadzvedne kompresu, krev začne tryskat jako fontána. Podívá se na ránu a zašklebí se.

— To krvácí...

Zavolá svého kolegu, vousatého pomocného lékaře.

— Podívejte se... nebylo by lepší ten palec odejmout docela, co?

— No ovšem!... řekne druhý.

— Dobře. Hned ti to odřízneme, pokračuje lékař se zlatými brýlemi.

Vykřiknu:

— Odříznout mi palec!

— No ano, holenku! jestli nechceš... — Počkej chvilku...

Právě přinesli jednoho námořního pěšáka. Z rozevřeného ramene se mu krev valí proudem. Lékař klekne vedle vojáka a horečně pátrá v rozsekaném mase, snaží se zachytit tepnu.

Myslím si:

— Odříznout mi palec!...

Jsem rozhodnut. Vezmu ze stolu kompresu a obinadlo. Levou rukou a zuby si ránu zhruba obvážu a vyjdu z obvaziště, aniž by mě lékaři, zabraní do podvazování tepny, viděli.

Vím, že dva kilometry od Fresnières, v Canny-sur-Matz, najdu ostatní divizní obvaziště.

Jedna kavárna zůstává pod granáty otevřená. Koupím si lahvičku kořalky. Pouzdro na revolver si dám na levou kyčel, na dosah zdravé ruky, protože padá noc a za temnoty často prosakují hlídky německého jezdeckta přes síť francouzských předsunutých stráží a hlídek.

Cesta do Canny dělá dlouhou objížděku. Půjdu do Canny přímo, přes krajinu. Vede mě zvonice, ostrý stín na karmínovém obzoru.

Ruka mi krvácí. Kořalka, kterou piju velkými hlty, mě drží. Do nejbližšího obvaziště to zvládnou.

Na jednom polním úbočí, u pravidelné kupole stohu, leží pěšáci. V šeru večera dělají jejich červené kalhoty ještě světlé skvrny na strništi. Závan větru mi přinese znepokojivý pach. Na vrcholu pahorku se jednomu z rozložených vojáků zvedá ruka docela přímo, nehybná proti světlu západu.

Mrtví!

Chci projít. Ale ve stínu stohu rozeznám lidskou postavu, klečící u jedné mrtvoly. Ten muž mě neviděl... Obrací mrtvolu a prohledává ji. Hned natáhnu revolver. Pečlivě, bez chvění, zaměřím na plenitele. Chci ho složit, když mě zadržuje obava. Jeho pohyby rozeznávám dobře; ale jeho obrys na temném svahu stohu zůstává nejasný. Myšlenka, že to může být žandár identifikující mrtvé, mi dá zbraň spustit.³⁷ Vykřiknu:

— Co tam děláš?

Muž vyskočí jako pod bičem. A tu se jeho ostrý stín vztyčí na nebi. Poznám na jeho hlavě placatou čepici s velkým štítkem.

Odpoví mi:

— Nestarej se o mě... Já si dělám své věci.

Utíká, skáče sem a tam pod hrozbou mého revolveru jako zvíře, které klame stopu.

Vystřelím... na chvíli se zastaví. Zasáhl jsem ho? Na jeho stínu se objeví záblesk. Kulka mi zasviští u ucha. Ale v okamžiku, kdy se chystá zmizet za křovím, vypálím podruhé. Zdá se mi, že se ten muž zhroutil do ostružiní.

V noci v Canny označuje vchod obvaziště červená lucerna. Ranění leží pod průjezdem a dvůr je jich plný. Lékaři obvazují ve verandě přilehlé k panskému domu. Barevnými tabulkami skel proniká velmi rozptýlené světlo a nejasně osvětluje muže rozložené na slámě. Chvillemi, když se dveře verandy otevřou, se po zemi roztáhne obdélník surového světla; objeví se řada nosítek. Vidíme bolestivé tváře těžce raněných, kteří čekají na první ošetření. Dva zdravotníci odnášejí první nosítka z řady. Dveře se za nimi zavřou a dvůr spadne zpátky do kalného pološera.

Hledím na to zpitoměle, velmi zmožen. Ruka mi stále krvácí, ale teď už kapku po kapce.

Zeptám se zdravotníka, který jde kolem:

— Nevíš, kdy mě budou moct obvázat?

— Dnes v noci. Lehni si do slámy.

Lehnu si nazdařbůh. Hlas, dětský a zároveň hluboký, se mě zeptá:

— Ty raněný?

Vedle mě leží velký černoch. Nevidím z něj nic než dvě lesknoucí se oči.

— Ano, raněný, kamaráde Sidi. Ty taky?

— Já raněný.

Chvilí uvažuje:

— Černí... ranění... ranění, ranění... a pak zabítí... zabítí... zabítí... Němčouři... ó, ó!... Čik!... Guillaume!³⁸

— Á, ty znáš Guillaumea?

— Guillaume... náčelník zlý... on mnoho žen... mnoho!... ó!...

Zdá se, že sní.

— On mnoho žen... velký náčelník zlý... jako tam... tam... on zabíjet své ženy... seká... seká... Čik!...

— Proč?

³⁷ Okrádání padlých bylo podle válečného práva těžkým zločinem — odtud Lintierova chvilková nejistota, co ten muž u mrtvého dělá.

³⁸ Guillaume je francouzská podoba jména Vilém — německý císař Vilém II. (1859–1941), za války hlavní terč francouzské propagandy.

— Zlý... ó! ó!... on mít velký dům... on dávat hlavy žen nahoru...

Hledá slova.

— Dávat hlavy svých žen... mnoho... nahoru... na střechu... ó!... zlý...

Bolí mě to příliš, než abych mohl spát. Poslouchám to dětinské povídání.

— A taky... tam... náčelník... hlavy žen na střese... nedobré... ó já! nedobré... daleko, daleko... tam... ó!

A pak začne Senegalec mluvit svou řečí, řečí šišlavou a jemnou. Možná blouzní.

Je mi zima. Přesto mě po čase zmáhá spánek. Přikryju si nohy slámou; usnu.

Když se probudím, je ještě noc... Prší, nebo spíš mží. Je mi větší zima. Rána mě bolí. Veranda je stále osvětlená.

Zahlédnu velkou postavu černocha, rozloženou vedle mě, ale už neslyším jeho dech. Vysunu ruku; jeho je studená. Zdá se mi, že je pode mnou sláma mokrá. Všimnu si, že mi nohy stojí v kaluži krve.

Vstanu. Těžce ranění jsou obvázaní. V kuchyni statku zatopili; velmi bledý Alžířan dřímá před ohništěm. Na krbu ukazuje budík mezi měděnými svícníky dvě hodiny.

Obvází mě. O odříznutí palce není řeč. Jeden poddůstojník si zapíše mé jméno. Na pás plátna, který mi drží paži v závěsu, mi připíchnou nemocniční lístek: „Průnikové poranění levé ruky šrapnelem: k odsunu vsedě.“³⁹⁴⁰

Středa 23. září.

Hlavní cesta, osm kilometrů po svých. Podél cesty se stádo mužů raněných do hlavy, do paží, do ramen pozvolna rozsypává. Nakládání v Ressons... nekonečné drkotání vagonu pro dobytek, zpola plného bochníků zplsnivělého chleba... horečka, žízeň! Konečně nemocnice... postel... ženské ruce, obvaz ztvrdlý černou krví se rozmotává, ticho... ach, to ticho!...

* * *

Třicátého září mi ranní pošta přinesla do nemocnice dopis od mého přítele Hutina. Přetiskuji jej v celé jeho jednoduchosti:

„25. září 1914.

„Můj starý brachu,

„Pospěš si a dej nám o sobě vědět. Pevně doufám, že se z toho dostaneš. Všichni přátelé od děla se ke mně v tom přání rychlého a úplného uzdravení připojují.

„Možná nevíš, jaké neštěstí baterii stihlo, jen několik minut po tvém odchodu. Kapitán byl zabit: granátová kulka pod levé oko.⁴¹ Pamatuješ si, že jsme všichni říkali: ‚Tenhle, jestli se mu něco stane, může s námi počítat.‘ Když jsme ho viděli padnout, deset nás naráz k němu běželo na pomoc. Nebylo to k ničemu. Všechno bylo skončené. Tělo přinesli k baterii. Velení převzal poručík Hély d’Oissel a pokračovalo se v palbě. Plakal, když udával náměry. Když jsme kolem osmi hodin dostali rozkaz opustit postavení a kapitána de Brisoulta posadili na jeden z truhlíků prvního děla, polovina mužů

³⁹ Ranění se při odsunu třídili podle toho, zda mohou být přepraveni vsedě, nebo musí ležet; zápis na lístku rozhodoval o způsobu dopravy do zázemí.

⁴⁰ Ediční poznámka. Francouzská předloha má na lístku „de la main gauche“, tedy levé ruky, ačkoli z vyprávění je zasažená ruka pravá. Rozpor je už v původním vydání a ponecháváme jej.

⁴¹ Kapitán Bernard de Brisoult, velitel 11. baterie 44. dělostřeleckého regimentu, padl 22. září 1914 u Fresnières a je tam pohřben. Jemu je kniha věnována.

měla slzy v očích. Dva muži obsluhy ho drželi mezi sebou. Obličej mu zakryli bílým kapesníkem. Ve Fresnières jsme u něj bděli celou noc. Tam je pohřben.

„Od té doby jsme nedělali nic velkého. Vlastně se nikomu morálka z té ztráty ještě pořádně nevzpamatovala. Nemůžu ti napsat, kde jsme. Ale když ti řeknu, že baterie od tvého odchodu místo skoro nezměnila, budeš přibližně vědět, v jakém kraji operujeme.

„Tvůj,

„Georges Hutin.“

Také jsem při čtení toho dopisu plakal.

konec